





Η Μαργαρίτα Γερούκη κατάγεται από το Καταφύγιο Καρδίτσας. Γεννήθηκε το 1967 στη Λάρισα και ως μέλος οικογένειας στρατιωτικού πέρασε τα παιδικά της χρόνια σε διάφορες ελληνικές πόλεις. Το 1986 τελείωσε την Παιδαγωγική Ακαδημία Τρίπολης και στη συνέχεια δούλεψε σαν εκπαιδευτικός πρωτοβάθμιας σε διάφορα σχολεία στην Ελλάδα. Το 1999 αποσπάστηκε για πέντε χρόνια στα τμήματα μητρικής γλώσσας της Φινλανδίας. Το ενδιαφέρον της για την αγωγή υγείας και ιδιαίτερα για τη σεξουαλική αγωγή την οδήγησε, παράλληλα με την εργασία της, στο Πανεπιστήμιο της Jyväskylä (Φινλανδία) όπου το 2004 ολοκλήρωσε αρχικά προπτυχιακές σπουδές στον τομέα Επιστημών της Υγείας με ειδίκευση στην Αγωγή Υγείας και στη συνέχεια τη μεταπτυχιακή της διατριβή με θέμα τη Σεξουαλική Αγωγή στο δημοτικό σχολείο. Η παραμονή της

στη Φινλανδία για οικογενειακούς λόγους και η τετραετής εκπαιδευτική άδεια από το Ελληνικό υπουργείο παιδείας της έδωσαν την ευκαιρία να συνεχίσει τις σπουδές της και την ερευνητική της απασχόληση. Το 2010 ολοκλήρωσε τις διδακτορικές της σπουδές και υποστήριξε με επιτυχία τη διδακτορική της διατριβή στην εκπαίδευση στο Πανεπιστήμιο του Helsinki, τμήμα Εκπαίδευσης Εκπαιδευτικών. Άρθρα της έχουν δημοσιευτεί σε διεθνή επιστημονικά περιοδικά ενώ έχει παρουσιάσει τη δουλειά της σε πολλά επιστημονικά συνέδρια. Είναι μέλος της Ένωσης για την Επιστημονική Μελέτη της Σεξουαλικότητας, της Ένωσης Ευρωπαίων Σεξολόγων, του Δικτύου Σεξουαλικής Αγωγής Sex Education Forum Network και της Βρετανικής Ένωσης Εκπαιδευτικών Σεξουαλικής Αγωγής. Τα τελευταία χρόνια, σε συνεργασία με γραφεία αγωγής υγείας σε διάφορες περιοχές στην Ελλάδα έχει συμβάλει με ομιλίες της σε ημερίδες εκπαιδευτικών και γονέων στην προσπάθεια προώθησης των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Θεωρεί τη σεξουαλική αγωγή ως απαραίτητο στοιχείο της ολόπλευρης ψυχοσωματικής και πνευματικής καλλιέργειας του ανθρώπου και πιστεύει πως το σχολείο μπορεί να βοηθήσει ουσιαστικά σε μια τέτοια προσπάθεια.

[www.margaritagerouki.net](http://www.margaritagerouki.net)

**Η Σεξουαλική Αγωγή στο Σχολείο**  
**Θεωρία και πράξη - Οι απόψεις των εκπαιδευτικών**

Αγαπητές αναγνώστριες και αναγνώστες,

Το βιβλίο αυτό είναι ένα μέρος της επιστημονικής μου ενασχόλησης με θέματα της Αγωγής Υγείας και ιδιαίτερα της Σεξουαλικής Αγωγής τα τελευταία δέκα χρόνια (τέσσερα από αυτά με εκπαιδευτική άδεια από το Υπουργείο Παιδείας).

Αποφάσισα να το αφήσω ελεύθερο στο Διαδίκτυο γιατί πιστεύω ότι έτσι θα φτάσει σε περισσότερους αποδέκτες και ίσως γίνει αφορμή για μια πιο ουσιαστική συζήτηση για το ζήτημα αυτό στην Ελλάδα. Επίσης είναι ο πιο οικονομικός και οικολογικός τρόπος τη δεδομένη χρονική στιγμή. Μπορείτε να το διαβάσετε στο Διαδίκτυο ή να το κατεβάσετε στον υπολογιστή σας χωρίς καμία χρέωση.

Θα σας παρακαλούσα όμως **να σκεφτείτε τη πιθανότητα να κάνετε με αφορμή το βιβλίο αυτό μια μικρή δωρεά των 5 ή 10 ευρώ για τη λειτουργία των χωριών SOS.**

Ευχαριστώ

**Μαργαρίτα Γερούκη**  
Διδάκτωρ Πανεπιστημίου του Ελσίνκι

[www.margaritagerouki.net](http://www.margaritagerouki.net)  
[mgerouki@sch.gr](mailto:mgerouki@sch.gr)

Για να βοηθήσετε οικονομικά τα παιδιά των χωριών SOS  
<http://www.sos-villages.gr/help.htm>

Η Σεξουαλική Αγωγή στο Σχολείο  
*Θεωρία και πράξη - Οι απόψεις των εκπαιδευτικών*

© Εκδόσεις Μαραθιά, Μαργαρίτα Γερούκη

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΑΡΑΘΙΑ

Μάνης 1 Αθήνα 106 81

Τηλ. Fax 22940 86608

E mail: [dmarathias@yahoo.gr](mailto:dmarathias@yahoo.gr)

Blog: [ekdoseismarathia.blogspot.com](http://ekdoseismarathia.blogspot.com)

ISBN: 978-960-511-051-2

Μαργαρίτα Γερούκη PhD

# Η Σεξουαλική Αγωγή στο Σχολείο

*Θεωρία και πράξη -  
Οι απόψεις των εκπαιδευτικών*

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΑΡΑΘΙΑ  
ΑΘΗΝΑ 2011



## Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Ευχαριστίες .....	10
Πρόλογος .....	11
ΕΙΣΑΓΩΓΗ .....	17

### ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

1.ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ .....	27
1.1 Ορολογία .....	27
1.2 Η σεξουαλική ανάπτυξη του ανθρώπου .....	30
2. Η ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΩΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΠΡΑΞΗ .....	37
2.1 Η σεξουαλική αγωγή ως πεδίο σύγκρουσης αξιακών συστημάτων .....	37
2.2 Σχολικά προγράμματα σεξουαλικής αγωγής .....	46
2.2.1 Επιτυχημένα σχολικά προγράμματα σεξουαλικής αγωγής .....	48
2.2.2 Οφέλη των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής .....	54
2.2.3 Στόχοι των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής .....	58
2.2.4 Διδακτικές μέθοδοι και εκπαιδευτικά εργαλεία .....	61
2.3 Ο ρόλος και τα προσόντα των εκπαιδευτικών .....	65
2.4 Ο ρόλος των ΜΜΕ .....	69
2.5 Ο ρόλος της οικογένειας .....	76
3. Η ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ .....	85
3.1 Ζητήματα σεξουαλικής υγείας στην Ελλάδα .....	85
3.2 Προγράμματα σεξουαλικής αγωγής στην Ελλάδα .....	95
3.3 Η σεξουαλική αγωγή ως εκπαιδευτική δραστηριότητα στο δημοτικό σχολείο .....	102
3.4 Προγράμματα Αγωγής Υγείας: το πλαίσιο εφαρμογής της σεξουαλικής αγωγής .....	106



ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ .....	113
4. ΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ .....	115
5. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΕΥΡΗΜΑΤΑ .....	117
5.1 Ερωτηματολόγιο .....	117
5.2 Στατιστικό δείγμα και συλλογή αποτελεσμάτων .....	120
5.3 Στατιστική ανάλυση .....	122
6. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ .....	125
6.1 Τα χαρακτηριστικά του στατιστικού δείγματος .....	126
6.2 Η σεξουαλική αγωγή στο δημοτικό σχολείο .....	128
6.3 Εκπαιδευτικοί προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής .....	132
6.4 Εμπόδια κι εκπαιδευτικές προκλήσεις .....	137
6.5 Ο μαθητικός πληθυσμός και οι οικογένειές τους .....	143
7. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ .....	147
7.1 Αντιπροσώπευση και δυσκολίες .....	147
7.2 Το δημοτικό σχολείο ως πεδίο εφαρμογής της σεξουαλικής αγωγής .....	152
7.3 Η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών .....	156
7.4 Ζητήματα διδασκαλίας της σεξουαλικής αγωγής .....	161
7.5 Ο μαθητικός πληθυσμός και οι οικογένειές τους .....	168
7.6 Το μέλλον της σεξουαλικής αγωγής στο Ελληνικό δημοτικό σχολείο .....	174
7.7 Οι φορείς χάραξης εκπαιδευτικής πολιτικής: Επιπτώσεις και Προτάσεις .....	177
8. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ .....	185
9. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ .....	189
10. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ .....	205

ΠΙΝΑΚΕΣ

1. Σεξουαλική Αγωγή στο Αναλυτικό Πρόγραμμα .....	47
2. Προδιαγραφές για την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής .....	49
3. Στόχοι της σεξουαλικής αγωγής .....	60
4. Τα προσόντα των εκπαιδευτικών .....	65
5. Ερωτηματολόγιο - Ποσοστά ανταπόκρισης .....	120
6. Αναπροσαρμογή μεταβλητών .....	123
7. Δημογραφικά στοιχεία του δείγματος .....	127
8. Το δημοτικό ως πεδίο εφαρμογής της σεξουαλικής αγωγής .....	129
9. Λόγοι που εμποδίζουν τις συζητήσεις γύρω από τη σεξουαλικότητα .....	130
10. Σεξουαλικές συμπεριφορές του μαθητικού πληθυσμού .....	131
11. Προϋποθέσεις των διδασκόντων της σεξουαλικής αγωγής .....	133
12. Αυτοαξιολόγηση των εκπαιδευτικών .....	134
13. Ανάγκες επιμόρφωσης για θέματα σεξουαλικής αγωγής .....	136
14. Επιμόρφωση κι εκπαιδευτικές πρακτικές .....	136
15. Αποδοχή επιμόρφωσης .....	137
16. Πλεονεκτήματα από την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής .....	139
17. Προβλήματα από την εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής .....	140
18. Εμπόδια στη διδασκαλία της σεξουαλικής αγωγής .....	141
19. Επικουρικά μέσα για τη διδασκαλία της σεξουαλικής αγωγής .....	142
20. Γνώσεις, πηγές πληροφόρησης κι ενδιαφέρον για τη σεξουαλική αγωγή .....	143
21. Η στάση των γονέων .....	144

ΣΧΗΜΑΤΑ

1. Κατανομή του δείγματος .....	128
2. Η σεξουαλική αγωγή στο αναλυτικό πρόγραμμα .....	138
3. Ανασταλτικοί παράγοντες για την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής .....	140

*Στη Φινλανδία, τη δεύτερη πατρίδα*

## Πρόλογος

Τον Αύγουστο του 1999 έφυγα για τη Φινλανδία με σκοπό να διδάξω ελληνικά στα απογευματινά τμήματα μητρικής γλώσσας του Ελσίνκι και του Τάμπερε. Η απόφαση αυτή τότε ξάφνιασε το οικογενειακό και φιλικό περιβάλλον μου, όχι τόσο για το ζήτημα του εκπατρισμού – με πατέρα στρατιωτικό αυτό δεν ήταν ποτέ το πρόβλημα! Περισσότερο το ξάφνιασμα είχε να κάνει με την επιλογή της χώρας. Εγκατάσταση στη Φινλανδία, ιδιαίτερα πριν η χώρα γίνει παγκοσμίως γνωστή για το άριστο εκπαιδευτικό της σύστημα και τα πολύ καλά αποτελέσματα των Φιλανδών μαθητών και μαθητριών στο διεθνή εκπαιδευτικό διαγωνισμό PISA, φάνταζε σα μετακόμιση σε άλλο πλανήτη!

Τι ήταν όμως το κίνητρο μιας τέτοιας απόφασης; Επιτρέψτε μου κάποιες βιογραφικές λεπτομέρειες.

Εχοντας διοριστεί με το παλιό σύστημα της επετηρίδας, είχα έξι χρόνια προϋπηρεσία σε διάφορα δημοτικά σχολεία πριν φύγω για τη Φινλανδία. Υπήρξα μάλλον από τις τελευταίες εκπαιδευτικούς με πτυχίο διετούς παιδαγωγικής ακαδημίας (Παιδαγωγική Ακαδημία Τρίπολης, 1986). Το 1997 λοιπόν, εγώ και χιλιάδες άλλες κι άλλοι συνάδελφοι εκπαιδευτικοί κληθήκαμε να συμμετάσχουμε σε ειδικό πρόγραμμα "για την εκπαιδευτική και επαγγελματική αναβάθμιση εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης -εξομοίωση-" (Π.Δ. 130/1990). Σύμφωνα με το πρόγραμμα της «εξομοίωσης», για κάποια ακαδημαϊκά εξάμηνα θα έπρεπε ορισμένα απογεύματα την εβδομάδα (και Σαββατοκύριακα αργότερα) να παρακολουθούμε διαλέξεις και στο τέλος να δίνουμε εξετάσεις σε ένα αριθμό παιδαγωγικών μαθημάτων (προαποφασισμένα και οργανωμένα από τα κατά τόπους πανεπιστημιακά τμήματα παιδαγωγικής εκπαίδευσης).

Προσωπικά είχα δεχτεί με ενδιαφέρον την προοπτική επιμόρφω-

σης που πρόσφερε το συγκεκριμένο πρόγραμμα και είχα αρκετές ελπίδες πως η ολοκλήρωσή του θα μπορούσε να συμβάλει θετικά στην παιδαγωγική μου κατάρτιση και ως εκ τούτου στην εργασία μου ως εκπαιδευτικός. Δυστυχώς, πολύ σύντομα βρέθηκα να διαθέτω όλες τις ελεύθερες ώρες μου για θέματα που, τα περισσότερα, κατά τη γνώμη μου λίγη σχέση είχαν με την εκπαιδευτική πραγματικότητα όπως τη βίωνα καθημερινά στο σχολείο μου και τις ανάγκες μου ως εκπαιδευτικού. Το να διαβάσω δύο τόμους για να μάθω ανάμεσα σε άλλα, πρόσθεση και αφαίρεση με τον αρχαίο αιγυπτιακό τρόπο - ένα από τα τρομερά μαθήματα του προγράμματος με τίτλο: Ιστορία των μαθηματικών: Τα μαθηματικά των Βαβυλωνίων και των Αρχαίων Αιγυπτίων (τόμος Α'), και Τα μαθηματικά των Ινδών και των Κινέζων (τόμος Β') - λίγο θα με βοηθούσε εκείνη τη χρονιά που είχα Δευτέρα τάξη σε ένα εξαθέσιο σχολείο του Πειραιά με 26 περίπου παιδιά, τα δέκα από τα οποία νεοφερμένα στην Ελλάδα. Μάλιστα, ένα από τα παιδιά δεν είχε καταφέρει να κατακτήσει ακόμη το μηχανισμό της ανάγνωσης, αν και είχε επαναλάβει την προηγούμενη τάξη δύο φορές, και γι' αυτό το λόγο χρησιμοποιούσα μαζί του -για τρίτη χρονιά- το βιβλίο της πρώτης τάξης! Ούτε βέβαια οι «αρχές της γεωμετρίας» θα μου επέτρεπαν να αντιμετωπίσω σωστά την περίπτωση του Γιάννη-Γιώργου, του κακοποιημένου μαθητή μου της προηγούμενης χρονιάς (βλπ. Γερούκη 2007).

Παρόλα αυτά, κι ανάμεσα στη Φυσική και την Ιστορία, μια δίωρη διάλεξη στο πλαίσιο του μαθήματος της Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης, με θέμα την ανθρωπίνη σεξουαλικότητα (μαζί με το αντίστοιχο βιβλίο από τη συγγραφέα του Δρ. Χριστίνα Αντωνοπούλου) με έβαλε σε μια τελείως διαφορετική επαγγελματική, ακαδημαϊκή και προσωπική τροχιά.

Από την εκπαιδευτική μου εμπειρία μέχρι τότε γνώριζα πολύ καλά ότι τα παιδιά στο σχολείο δεν ενδιαφέρονται μόνο για ζητήματα γλώσσας και πολιτισμού! Οι μαθητές και οι μαθήτρίες μου επίσης ενδιαφέρονταν, αγωνιούσαν, αναζητούσαν πληροφορίες και διαπραγματεύονταν, ανάμεσα σε άλλα, ζητήματα που αφορούσαν το σώμα τους, το βιολογικό και κοινωνικό τους φύλο, τους ρόλους τους ως αγόρια και κορίτσια, τις διαπροσωπικές τους σχέσεις, τη σεξουαλική δρα-

στηριότητα των άλλων αλλά και τη δική τους στο μέλλον. Κι όμως, αυτά και παρόμοια ζητήματα δεν τα είχε αγγίξει κανενός είδους επιμόρφωση ούτε όταν σπούδαζα, ούτε κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής μου θητείας. Η σεξουαλική αγωγή ήταν ζήτημα ταμπού στην Ελλάδα και όταν εγώ πήγαινα στο σχολείο και όταν δούλευα σ' αυτό.

Δεν ολοκλήρωσα ποτέ το πρόγραμμα της εξομοίωσης. Στο τέλος της σχολικής χρονιάς 1998-1999 είχα ήδη πάρει απόσπαση στο εξωτερικό με πρώτη επιλογή τη Φινλανδία· μια επιλογή καθόλου τυχαία.

Από τη μία μεριά, οι δείκτες σεξουαλικής υγείας του πληθυσμού της Φινλανδίας είναι από τους καλύτερους στον κόσμο. Η σεξουαλική αγωγή διδάσκεται στις διάφορες εκπαιδευτικές βαθμίδες της χώρας ήδη από τη δεκαετία του 70. Εμφαση δίνεται στην αγωγή υγείας, κομμάτι της οποίας θεωρείται και η σεξουαλική αγωγή. Ο βασικός στόχος της σεξουαλικής αγωγής, όπως περιγράφεται στο αναλυτικό πρόγραμμα, είναι να βοηθήσει τους νέους ανθρώπους να πάρουν μελετημένες αποφάσεις που δεν θέτουν σε κίνδυνο την υγεία τους. Από την άλλη, το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας βασίζεται τόσο στη διδασκαλία όσο και στην έρευνα. Η έρευνα υποστηρίζει τη διδασκαλία και η διδασκαλία ενισχύει την έρευνα. Το αποτέλεσμα είναι, σε μια χώρα με το μισό πληθυσμό της Ελλάδας, να λειτουργούν σε κάθε πανεπιστημιακή μονάδα ερευνητικά κέντρα το έργο των οποίων χαίρει παγκόσμιας προβολής και ως εκ τούτου τα ιδρύματα της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης της χώρας να βρίσκονται σε υψηλές θέσεις στις παγκόσμιες κατατάξεις για τα καλύτερα πανεπιστήμια.

Κάπως έτσι λοιπόν, ξεκίνησε η παραμονή μου σε μια χώρα όπου τα επιστημονικά μου ενδιαφέροντα αντιμετωπίστηκαν με σεβασμό και επαγγελματισμό και όπου διδάχθηκα τη σημασία της ερευνητικής δουλειάς ως προϋπόθεση για την ανάπτυξη κάθε εκπαιδευτικής δράσης.

Το βιβλίο αυτό έχει δομηθεί πάνω στη μεταπτυχιακή μου έρευνα για το Τμήμα Αγωγής Υγείας, της σχολής των Σπορ και των Επιστημών της Υγείας του Πανεπιστημίου της Jyväskylä, το 2004. Είναι, όμως, παράλληλα εμπλουτισμένο με ερευνητικά δεδομένα που βασίζονται στη διδακτορική μου δουλειά στο Πανεπιστήμιο του Ελσίνκι από το 2005 μέχρι το 2010. Για την ολοκλήρωση αυτού του βιβλίου, υπήρξα

τυχερή καθώς είχα βοήθεια και συμπαράσταση στη μακριά πορεία από την αρχική διαμόρφωση του ερευνητικού πρωτοκόλλου, τη διεξαγωγή της έρευνας, την κατάθεση της μεταπτυχιακής διατριβής και τέλος τη διαμόρφωση κι επεξεργασία του ελληνικού κειμένου.

Θα ήθελα εδώ να εκμεταλλευτώ την ευκαιρία και να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στους καθηγητές Αλέξανδρο Κακαβούλη, Μαρία Γκασούκα και Γρηγόρη Λάζο για την υποστήριξή τους όταν για πρώτη φορά τους πλησίασα με την ιδέα της αρχικής έρευνας. Στους συναδέλφους και καλούς φίλους Παναγιώτη Καμπύλη, Τζένη Συράκου, Χρυσούλα Θεωδορουλέα, Εύη Αρκομάνη, Βύρωνα Κουτσώνη, Ελένη Γολεμάτη καθώς και στον πατέρα μου Θρασύβουλο Γερούκη που βοήθησαν στη συλλογή των ερωτηματολογίων της έρευνας· η βοήθειά τους ήταν πολύτιμη. Οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στην καθηγήτρια και φίλη Ελένη Μπέρκη για τα πολύτιμα σχόλια και διορθώσεις της μεταπτυχιακής εργασίας αλλά και για την φιλία της που έκανε τους χειμώνες στη Jyväskylä λιγότερο κρύους!

Για τη πρωτόλεια διαμόρφωση του κειμένου από τα αγγλικά στα ελληνικά θα ήθελα να ευχαριστήσω την Ελένη Στρούλια. Επίσης, θα ήθελα να εκφράσω βαθιά υποχρέωση στους Μαρία Θεοδωρακοπούλου, Παναγιώτη Καμπύλη (ξανά), Μαριάννα Βιβίτσου και Μάρθα Ακτύπη για τις διορθώσεις και παρατηρήσεις τους.

Τέλος οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στο Πανεπιστήμιο της Jyväskylä, και κυρίως στον καθηγητή Jukka Laitakari. Στις 28 Οκτωβρίου του 1999 ο Jukka Laitakari (αντιπρύτανης τότε της σχολής των Σπορ και των Επιστημών της Υγείας του Πανεπιστημίου της Jyväskylä) μετά από ένα μήνυμα στο ηλεκτρονικό του ταχυδρομείο δέχτηκε να συναντήσει μια άγνωστη Ελληνίδα δασκάλα που επιχειρηματολόγούσε για την ανάγκη σεξουαλικής αγωγής στην Ελλάδα εκφράζοντας ταυτόχρονα την επιθυμία να ασχοληθεί με το θέμα αυτό. Για τη συνάντηση αυτή αφιέρωσε τότε δύο ολόκληρες ώρες από το πρόγραμμά του! Η ενθάρρυνση, οι συμβουλές και η συμπαράστασή του ήταν η απαρχή μιας προσωπικής δημιουργικής πορείας.

Για τους περισσότερους στην Ελλάδα η Φινλανδία είναι μια χώρα μακρινή και κρύα. Για εμένα τα δέκα και πλέον έτη που ζω εδώ είναι η χώρα που αγκάλιασε τα ενδιαφέροντά μου. Κι ενώ σιγά-σιγά ετοι-

μάζομαι για το μεγάλο βήμα της επιστροφής, νιώθω την ανάγκη να εκφράσω γενικότερα την ευγνωμοσύνη μου στη χώρα αυτήν, σ' ένα σύστημα και στους ανθρώπους που το υπηρετούν, διότι παρέχει ευκαιρίες και εξασφαλίζει τα μέσα για δημιουργική δουλειά, που δε σταματά στα πρόσωπα αλλά προσβλέπει στην ποιότητα, που αξιολογεί με αίσθημα δικαίου και με στόχο την αναβάθμιση και βελτίωση του οποιοδήποτε έργου. Θα ήθελα λοιπόν, ως δείγμα της ευγνωμοσύνης μου, να της αφιερώσω το βιβλίο αυτό.

Ελσίνκι, Σεπτέμβριος 2010





## Εισαγωγή

Ο Δημήτρης είναι επτά ετών και παρακολουθεί τη δευτέρα τάξη σε ένα δημοτικό σχολείο στην Αθήνα. Είναι γεμάτος ενέργεια, γεμάτος ερωτήσεις, γεμάτος ανάγκη να εξερευνήσει τον κόσμο γύρω του. Όμως, η αγαπημένη του ασχολία τώρα τελευταία είναι να περιφέρεται, κάποιες φορές ακόμα και να εισβάλλει, στα αποδυτήρια των κοριτσιών! Επιπλέον, δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να ανακαλύψει τι υπάρχει κάτω από τη φούστα των κοριτσιών, της Μαρίας περισσότερο! Αυτή η δραστηριότητα όμως, «ενοχλεί» πολλούς ανθρώπους στην σχολική κοινότητα του Δημήτρη. Τα κορίτσια ενοχλούνται ιδιαίτερα καθώς και οι γονείς τους, ενώ οι δάσκαλοι και οι δασκάλες ανησυχούν. Ο Δημήτρης σύντομα αντιλαμβάνεται ότι αυτό που θεωρεί ο ίδιος «παιχνίδι» έχει μετατραπεί σε «πόλεμο»! Ο πατέρας της Μαρίας του λέει αυστηρά να μην πλησιάζει πλέον την κόρη του! Η διευθύντρια καλεί τους γονείς του για να «συζητήσουν». Μερικοί εκπαιδευτικοί τον επιπλήττουν, ενώ άλλοι και άλλες φαίνονται πιο φιλικοί κι ευγενείς απέναντί του. Μερικοί φίλοι του επικροτούν τις ενέργειές του ενώ άλλοι τις απορρίπτουν ως αδιάφορες. Αρκετοί γονείς συμμαθητών του συζητούν λεπτομερώς για το συμβάν ενώ οι δικοί του γονείς φαίνονται αρκετά μπερδεμένοι. Κανείς δεν ξέρει τι πρέπει να κάνει κι ολόκληρο το σχολείο εμφανίζεται να είναι σε μια κατάσταση σύγχυσης κι αλληλοσυγκρουόμενων απόψεων.

Ως εκπαιδευτικός μπορώ να διαβεβαιώσω ότι η παραπάνω ιστορία δεν αφορά μια κατάσταση που συμβαίνει σπάνια, ούτε αποτελεί τη μόνη, τέτοιου είδους, πρόκληση που μπορεί να συναντήσουμε στις σχολικές τάξεις. Τα παιδιά του δημοτικού κάνουν ερωτήσεις, διερευνούν θέματα και ανταλλάσσουν πληροφορίες για ζητήματα όπως η

σεξουαλική τους υγεία, οι αναπαραγωγικές λειτουργίες, ο ρόλος των φύλων, οι διαπροσωπικές σχέσεις κ.ά.. Στην τάξη ή το προαύλιο τα παιδιά γράφουν μηνύματα, διηγούνται ιστορίες, μοιράζονται μυστικά, κουβεντιάζουν, σχολιάζουν θέματα που αγγίζουν τα πιο προσωπικά τους συναισθήματα, θέματα που στο μέλλον θα συμβάλλουν στη διαμόρφωση της σεξουαλικής τους ταυτότητας. Μερικές φορές συμβαίνει αυτές οι «κρυφές» δραστηριότητες να έρχονται στο προσκήνιο. Η αφορμή μπορεί να είναι μια ανορθόγραφη ή αναδιατυπωμένη λέξη, μια ζωγραφιά, μια ιστορία στην τηλεόραση ή οτιδήποτε άλλο. Επειτα είναι η σειρά των εκπαιδευτικών να πάρουν θέση...

Ο Freud ήταν ο πρώτος επιστήμονας που μελέτησε τη σεξουαλικότητα των παιδιών θεωρώντας τη ως πρωταρχικής σημασίας για την υγιή ψυχική, πνευματική και σωματική ανάπτυξη του ατόμου. Στα χρόνια που ακολούθησαν πολλοί άλλοι επιστήμονες μας παρέιχαν θεωρίες που συνεισφέρουν στην κατανόηση της σεξουαλικότητας και της σεξουαλικής συμπεριφοράς. Στο πρώτο κεφάλαιο αυτού του βιβλίου μαζί με την αποσαφήνιση γενικότερων ορισμών γίνεται μια σύντομη αναφορά στις διάφορες θεωρίες της σεξουαλικότητας. Ο κύριος λόγος μιας τέτοιας αναφοράς είναι να τονιστεί ότι η σεξουαλικότητα είναι αναπόσπαστο μέρος της ψυχοσωματικής ζωής και κοινωνικής δραστηριότητας όλων των ανθρώπων, από τη νεαρή ηλικία ακόμη.

Αν και έρευνα με θέματα γύρω από την παιδική σεξουαλικότητα δεν είναι εύκολο να πραγματοποιηθεί, παρόλα αυτά, υπάρχει. Οι περισσότεροι γονείς γνωρίζουμε ότι παιδιά προσχολικής ηλικίας εκδηλώνουν διάφορες σεξουαλικές συμπεριφορές όπως να χαϊδεύουν τα γεννητικά τους όργανα, να δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το γυμνό σώμα, για παράδειγμα να προσπαθούν να παρατηρήσουν τους ανθρώπους όταν είναι γυμνοί ή ενώ ξεντύνονται κ.α.. Σε έρευνά τους για τη σεξουαλική ανάπτυξη και σεξουαλική αγωγή κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής, οι Menmuir & Kakavoulis (1999) αναφέρονται σε γεγονότα της καθημερινότητας – όπως χειρονομίες, περιέργεια για τα όργανα αναπαραγωγής του αντίθετου φύλου, ερωτήσεις για σεξουα-

λικά θέματα, ή παιχνίδια όπως «ο γιατρός» ή «ο γάμος» κ.ά.. Τέτοιου είδους εκδηλώσεις, σύμφωνα με τους συγγραφείς φανερώνουν τη σεξουαλική συμπεριφορά των παιδιών και είναι ενδεικτικά του ενδιαφέροντός τους για σεξουαλικά θέματα (Menmuir & Kakavoulis 1999, 39). Γενικά, σύμφωνα με τα αποτελέσματα έρευνας Ελλήνων επιστημόνων (Thomaidis et al. 1997) τα παιδιά ρωτούν για το σεξ και την αναπαραγωγή σε μεγάλο ποσοστό και από σχετικά νεαρή ηλικία. Το ενδιαφέρον των νέων ατόμων να γνωρίσουν το σώμα τους και να εξερευνήσουν τα ιδιαίτερα συναισθήματά τους σε συνδυασμό με την ανάγκη αντιμετώπισης διαφόρων προβλημάτων σεξουαλικής υγείας (ανεπιθύμητες κυήσεις, σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα, σεξουαλική κακοποίηση, κ.ά.) δημιουργεί την ανάγκη ανάπτυξης και προώθησης προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων.

Το βιβλίο αυτό πραγματεύεται το θέμα των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής και το προσεγγίζει ως μια εκπαιδευτική παρέμβαση στο πλαίσιο της γενικότερης σχολικής δραστηριότητας. Σε μια εποχή όπου το "σεξ" είναι πιθανόν η πιο ευρύτερα χρησιμοποιημένη λέξη αναζήτησης στο διαδίκτυο και οι άνθρωποι (τουλάχιστον των δυτικών κοινωνιών) έχουν πρόσβαση σε πηγές πληροφοριών κι ελευθερία να μιλήσουν για το σεξ, τη σεξουαλικότητα και τις σχέσεις περισσότερο από ποτέ άλλοτε, το ζήτημα γύρω από το τι θα λέμε στα παιδιά μας είναι ζωτικό και επίκαιρο. Όμως, από μόνη της η εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων δεν αποτελεί απαραίτητα εγγύηση επιτυχημένων εκπαιδευτικών παρεμβάσεων. Στο δεύτερο κεφάλαιο, με βάση τη διεθνή βιβλιογραφία, παρουσιάζονται οι προϋποθέσεις εκείνες που συντελούν στη δημιουργία κι εφαρμογή αποτελεσματικών προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Επίσης, στο ίδιο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στο ρόλο των ΜΜΕ και της οικογένειας ως εναλλακτικών φορέων πληροφόρησης για θέματα σεξουαλικότητας και διαπροσωπικών σχέσεων.

Πολλές είναι εκείνες οι φωνές που υποστηρίζουν την ανάπτυξη και εισαγωγή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία

(δείτε, για παράδειγμα, σχετική βιβλιογραφία της UNESCO στις ηλεκτρονικές σελίδες του οργανισμού). Η ουσιαστική ένταξη της σεξουαλικής αγωγής στα αναλυτικά προγράμματα του ελληνικού σχολείου είναι το κεντρικό θέμα αυτού του βιβλίου. Τα σημαντικά προβλήματα σεξουαλικής υγείας που παρατηρούνται στον ελληνικό πληθυσμό γενικότερα και στο νεανικό πληθυσμό ειδικότερα, όπως παρουσιάζονται εκτενέστερα στο πρώτο κεφάλαιο, διαμορφώνουν ένα πλαίσιο που κάνει επιτακτική την ανάγκη μιας τέτοιας εκπαιδευτικής παρέμβασης. Η ανάγκη εφαρμογής σχολικών προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων άλλωστε έχει επισήμως αναγνωριστεί και αρκετές φωνές, εντός και εκτός της χώρας, έχουν αναφερθεί σε αυτή. Για παράδειγμα, στο συνέδριο των Ηνωμένων Εθνών για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων απέναντι στις γυναίκες το 1999 (CEDAW) γίνεται συγκεκριμένη αναφορά και συστήνεται στην ελληνική κυβέρνηση να εισάγει τη σεξουαλική αγωγή στο πρόγραμμα της διδασκόμενης σχολικής ύλης.

Γενικά οι εκπαιδευτικοί αποτελούν έναν από τους πιο καθοριστικούς παράγοντες για την επιτυχημένη εφαρμογή των προγραμμάτων που διδάσκουν. Κατ' επέκταση οι προσωπικές τους απόψεις πάνω στο θέμα της σεξουαλικής αγωγής θεωρούνται κομβικό στοιχείο σε περίπτωση εφαρμογής οποιουδήποτε προγράμματος τέτοιου είδους. Οι ικανότητες των εκπαιδευτικών, τα χαρακτηριστικά, οι αντιλήψεις και τα πιστεύω τους, επηρεάζουν την αποτελεσματικότητα της διδασκαλίας, ιδιαίτερα όταν στο επίκεντρο αυτής βρίσκονται ευαίσθητα και καινοτόμα προγράμματα, όπως η σεξουαλική αγωγή και οι διαπροσωπικές σχέσεις. Όπως παρουσιάζεται και στη σχετική βιβλιογραφική ανασκόπηση στο δεύτερο κεφάλαιο, η γενικότερη αποδοχή των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής από τους κοινωνικούς φορείς, τα σχολεία και τους γονείς, χάνει την αξία της αν οι εκπαιδευτικοί δεν είναι σωστά καταρτισμένοι και πρόθυμοι να εφαρμόσουν ένα τέτοιο πρόγραμμα μέσα στην τάξη. Συνεπώς, η αναγνώριση και μελέτη των απόψεων των εκπαιδευτικών πάνω στο θέμα της σεξουαλικής αγωγής, έχουν πρωταρχική σημασία για την ανάπτυξη και εφαρμογή αποτελεσματικών προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής και διαπροσω-

πικών σχέσεων στα ελληνικά σχολεία.

Το ερευνητικό κομμάτι του βιβλίου, που παρουσιάζεται αναλυτικότερα στο δεύτερο μέρος, έρχεται να εξετάσει και προσπαθεί να ρίξει φως σε αυτά τα συγκεκριμένα θέματα. Ειδικότερα, εστιάζει στις γνώμες, τις απόψεις και τις συμπεριφορές των Ελληνίδων και Ελλήνων εκπαιδευτικών του δημοτικού σχολείου γύρω από την ένταξη της σεξουαλικής αγωγής και της αγωγής των διαπροσωπικών σχέσεων στο αναλυτικό πρόγραμμά του. Αραγε οι εκπαιδευτικοί αντιμετωπίζουν καταστάσεις στα σχολεία σαν το εισαγωγικό παράδειγμα; Υπάρχουν συγκεκριμένες συμπεριφορές ή ερωτήσεις μαθητριών και μαθητών γύρω από θέματα σεξουαλικότητας που απαιτούν ιδιαίτερη παρέμβαση; Πώς αντιδρούν οι εκπαιδευτικοί όταν έρχονται αντιμέτωποι κι αντιμέτωπες με τέτοιου είδους ερωτήσεις και συμπεριφορές; Ποια είναι αυτά τα στοιχεία που ενισχύουν την απόφασή τους να εμπλακούν -ή όχι- σε συζήτηση σχετική με θέματα σεξουαλικότητας στην τάξη; Είναι, κατά τη γνώμη τους, το δημοτικό σχολείο κατάλληλο για τέτοιου είδους εκπαιδευτικές παρεμβάσεις και προσεγγίσεις; Θεωρούν, τέλος, τους εαυτούς τους κατάλληλα εκπαιδευμένους για να αναλάβουν τέτοιου είδους ευθύνες; Αυτά είναι μερικά απ' τα κυριότερα θέματα με τα οποία ασχολείται η έρευνα που περιγράφεται στο δεύτερο μέρος αυτού του βιβλίου.

Πολύ λίγες, ανάλογες, έρευνες έχουν γίνει στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, υπάρχει μια ευρύτερη επιστημονική έρευνα που εξετάζει τις απόψεις των Ελληνίδων και Ελλήνων εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης (όπως επίσης γονέων, εκπαιδευτικών δευτεροβάθμιας, καθώς και μαθητών και μαθητριών του λυκείου) γύρω από τη σημασία της σεξουαλικής ανάπτυξης και αγωγής των παιδιών (Κακαβούλης 1995). Η παρούσα μελέτη διερευνά τις απόψεις των εκπαιδευτικών γύρω από την καταλληλότητα του δημοτικού σχολείου για την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής και αγωγής διαπροσωπικών σχέσεων. Επίσης, τις πεποιθήσεις τους γύρω από τη γενικότερη αποδοχή των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής από το σχολικό και κοινωνικό περιβάλλον. Ακόμη, εξετάζεται το ερώτημα αν

το θέμα της σεξουαλικής αγωγής και των διαπροσωπικών σχέσεων αποτελεί ήδη μέρος ενός κρυφού αναλυτικού προγράμματος στα ελληνικά δημοτικά σχολεία σήμερα. Αλλα ερευνητικά ερωτήματα αναφέρονται σε πιθανά εμπόδια για την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής, στα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα που απορρέουν από μια τέτοια εφαρμογή, όπως επίσης και στις απόψεις των εκπαιδευτικών σε ζητήματα επιμόρφωσης και κατάρτισης.

Η σεξουαλική αγωγή μπορεί και απαιτείται να είναι παιδαγωγική παρέμβαση. Εστιάζει στο μαθητικό πληθυσμό και στοχεύει στην καλλιέργεια συμπεριφορών, πεποιθήσεων, αξιών και ικανοτήτων που θα επηρεάσουν θετικά τον αυτοσεβασμό, την αυτοεικόνα και τη σεξουαλική υγεία των μαθητριών και μαθητών. Η συζήτηση σεξουαλικών θεμάτων μέσα σ' ένα εκπαιδευτικό πλαίσιο και υπό την κατάλληλη καθοδήγηση δημιουργεί μια ατμόσφαιρα όπου οι μαθήτριες και οι μαθητές νιώθουν ασφαλείς να εκφράσουν τις ανησυχίες και τους προβληματισμούς τους. Γενικά, η ανάπτυξη και η εισαγωγή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής μπορεί να επηρεάσει θετικά την υγεία των νέων. Μια σειρά ερευνών, που παρουσιάζονται εκτενέστερα στο δεύτερο κεφάλαιο του βιβλίου, καταδεικνύουν πως σε χώρες οι οποίες έχουν εντάξει την σεξουαλική αγωγή στο πρόγραμμά τους ήδη από το δημοτικό, το ποσοστό εφηβικών κυήσεων, εκτρώσεων και σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων είναι χαμηλότερο από αυτό των χωρών που δεν προσφέρουν εκπαιδευτικά προγράμματα σεξουαλικής αγωγής. Η σεξουαλική αγωγή φαίνεται να είναι πολύ πιο αποτελεσματική, όταν εφαρμόζεται πριν το νέο άτομο γίνει σεξουαλικά ενεργό. Η έγκαιρη αντιμετώπιση του θέματος μπορεί να είναι το μονοπάτι για υγιείς, υπεύθυνες επιλογές στο μέλλον. Γι' αυτό το λόγο η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στο δημοτικό σχολείο ως κεντρικό πεδίο για την ανάπτυξη και τη διδασκαλία προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής.

Ο στόχος αυτού του βιβλίου είναι να φέρει στο επίκεντρο της ελληνικής παιδαγωγικής έρευνας και της έρευνας για την προαγωγή της υγείας τη σεξουαλική αγωγή. Επίσης, να τονίσει τη σημασία αυτού

του είδους των προγραμμάτων για τη διαμόρφωση σωματικά, ψυχικά και πνευματικά υγείων ατόμων. Τέλος να προσφέρει επιχειρήματα ώστε κάποια στιγμή στο μέλλον να γίνει πραγματικότητα η συστηματική εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής και στον ελληνικό χώρο.





## ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Στο πρώτο μέρος του βιβλίου παρουσιάζεται μια γενική θεωρητική συζήτηση γύρω από τη σεξουαλική αγωγή και τις διαπροσωπικές σχέσεις.

Επίσης, παρουσιάζονται στοιχεία που αφορούν ζητήματα σεξουαλικής αγωγής και σεξουαλικής υγείας και αφορούν την ελληνική πραγματικότητα.



# 1. ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

## 1.1 Ορολογία

Η **σεξουαλικότητα** ως φυσικό, αναπόσπαστο, μέρος της ζωής αφορά τη σωματική, συναισθηματική, πνευματική και διαπροσωπική εξέλιξη του κάθε ανθρώπου. Η βιολογική της διάσταση περιλαμβάνει τα φυσικά χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τα δύο φύλα, αρσενικό και θηλυκό. Η ψυχολογική της διάσταση ενσωματώνει στοιχεία προσδιορισμού της ατομικότητας, της αυτοαντίληψης και της ταυτότητας, ενώ η κοινωνικοπολιτιστική της διάσταση δομείται πάνω σε ευρύτερες ιδέες, νοοτροπίες, αξίες, που προωθούν συγκεκριμένες στάσεις και συμπεριφορές ενώ εμποδίζουν άλλες (Laniado 2006). Η σεξουαλικότητα θεωρείται ως ένα ουσιαστικό στοιχείο της αυτοαντίληψης και έκφρασης του ατόμου ως ανθρώπινο ον. Ο τρόπος που αντιλαμβανόμαστε τον εαυτό μας ως άρρεν ή θήλυ, καθώς και η σωματική δραστηριότητα μεταξύ μας που περιλαμβάνει μέρη του σώματός μας, κυρίως τα γεννητικά όργανα, για αναπαραγωγικούς σκοπούς, για ευχαρίστηση ή και για τα δύο αποτελούν μέρος της σεξουαλικότητάς μας. Παρόλ' αυτά, η εκδήλωση μιας οποιασδήποτε σεξουαλικής συμπεριφοράς δεν είναι αναγκαίος και υποδηλωτικός παράγοντας της σεξουαλικότητας. «Η σεξουαλικότητα παραμένει ένα ουσιαστικό κομμάτι του εαυτού μας, είτε έχουμε σεξουαλική δραστηριότητα οποιουδήποτε είδους είτε όχι, ακόμη κι αν χάσουμε την αίσθηση των γεννητικών οργάνων εξαιτίας κάποιου τραυματισμού» (Rathus et al. 2002, 5).

Η σεξουαλικότητα επιδρά στις προσωπικές σκέψεις, στα συναισθήματα και στις διαπροσωπικές σχέσεις και για το λόγο αυτό επηρεάζει τη σωματική και ψυχική υγεία του ανθρώπου. Τα ανθρώπινα όντα είναι σεξουαλικά όντα. Η σεξουαλικότητα είναι μια θεμελιώδης διάσταση του ανθρώπου μια κι αποτελεί ουσιαστικό και προσδιορι-

στικό χαρακτηριστικό του, από τη γέννησή του και σύμφωνα με κάποιες έρευνες ακόμη και πριν από αυτήν (Robert 1999, 25).

Η σεξουαλικότητα ως χαρακτηριστικό στοιχείο της ανθρώπινης ταυτότητας εκφράζεται μέσα στο γενικότερο πλαίσιο της κοινωνίας. Δομείται από την αλληλεπίδραση ανάμεσα στα άτομα και τις κοινωνικές δράσεις. Υπάρχει καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής, εναρμονίζοντας την ταυτότητα του φύλου, δημιουργώντας κι ενδυναμώνοντας διαπροσωπικούς δεσμούς (13ο Παγκόσμιο Συνέδριο Σεξολογίας, Διακήρυξη για τα σεξουαλικά δικαιώματα, Βαλένθια, Ισπανία 1997).

**Σεξουαλική συμπεριφορά** αποτελεί το σύνολο των δραστηριοτήτων που εκφράζουν τη σεξουαλικότητά μας. Η σεξουαλική συμπεριφορά του ατόμου είναι μια ακόμη εκδήλωση της κοινωνικής ζωής κι επηρεάζεται ταυτόχρονα από το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εκδηλώνεται. Μέσα σε κάθε κοινωνικό σύνολο, δηλαδή, υπάρχει μια ποικιλία προσωπικών, κοινωνικών και ηθικών πεποιθήσεων, αξιών και αρχών που σχετίζονται με τη σεξουαλικότητα. Με άλλα λόγια, κοινωνικοπολιτικοί μηχανισμοί επηρεάζουν, και ως ένα σημείο καθορίζουν, τη σεξουαλική μας ζωή μέσα στο γενικότερο πλαίσιο του ζευγαριού, της οικογένειας, του σχολείου, της κοινωνίας μας (Tremblay 1998).

**Διαπροσωπικές σχέσεις**<sup>1</sup> είναι ο όρος που χρησιμοποιούμε για να περιγράψουμε τον τρόπο που αισθανόμαστε και συμπεριφερόμαστε μεταξύ μας. Συνεπώς, μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, οι διαπροσωπικές σχέσεις περιλαμβάνουν την έκφραση των συγκεκριμένων συναισθημάτων και συμπεριφορών που προάγουν, εξερευνούν, ενθαρρύνουν και ικανοποιούν την ατομική αυτοαντίληψη της σεξουαλικότητας.

**Η σεξουαλική αγωγή και η αγωγή των διαπροσωπικών σχέσεων** είναι μια μακροχρόνια, δια βίου διαδικασία προβληματισμού, κατά-

---

<sup>1</sup> Ο όρος διαπροσωπικές σχέσεις χρησιμοποιείται εδώ αντί για διαφυλικές σχέσεις. Ο στόχος είναι να γίνεται αναφορά στις ανθρώπινες σχέσεις ανεξάρτητα από την αυτο-αντίληψη της ταυτότητας του φύλου.

κτησης πληροφοριών και διαμόρφωσης συμπεριφορών, πεποιθήσεων και αξιών γύρω από την ταυτότητα του φύλου, τις σχέσεις και την οικειότητα. Αναφέρεται σε θέματα σεξουαλικής ανάπτυξης, αναπαραγωγικής υγείας, διαπροσωπικών σχέσεων, οικειότητας. Επίσης, πραγματεύεται θέματα αυτό-αντίληψης και εικόνας του σώματος, καθώς και θέματα που αφορούν τους ρόλους των φύλων. Αγγίζει τις βιολογικές, κοινωνικοπολιτισμικές και πνευματικές διαστάσεις της σεξουαλικότητας, που σχετίζονται με τον πνευματικό τομέα, το συναισθηματικό τομέα και την ευρύτερη επίδραση της συμπεριφοράς (Συμβούλιο Πληροφοριών και Σεξουαλικής Αγωγής των Η.Π.Α. SIECUS).

Η σεξουαλική αγωγή και η αγωγή των διαπροσωπικών σχέσεων προσεγγίζονται, συνήθως, ως τμήμα ενός ευρύτερου συνόλου παρεμβάσεων στο πλαίσιο της Αγωγής Υγείας. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας ορίζει την **αγωγή υγείας** ως μια διαδικασία εκμάθησης μέσα από την οποία ένα άτομο υιοθετεί μια συμπεριφορά που είναι ωφέλιμη για την υγεία.

Σκοπός της σεξουαλικής αγωγής είναι η προαγωγή της **σεξουαλικής υγείας**, που, σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, αφορά ζητήματα γενικότερης σωματικής, πνευματικής και κοινωνικής ευεξίας και όχι αποκλειστικά και μόνο την απουσία ασθένειας ή αδυναμίας. Η σεξουαλική υγεία ενσωματώνει σωματικές, συναισθηματικές και κοινωνικές πλευρές της σεξουαλικότητας με τρόπους που συμβάλλουν στη συνολικότερη ευεξία του ατόμου. Συμπεριλαμβάνει, επίσης, την ικανότητα επιλογής τέτοιας σεξουαλικής και αναπαραγωγικής συμπεριφοράς που εναρμονίζεται με ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικών και προσωπικών ηθικών αρχών.

Τα **σχολικά προγράμματα σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων** αναπτύσσονται κι εφαρμόζονται στο σχολικό περιβάλλον. Κύριος στόχος τους είναι η καλλιέργεια γνωστικών ικανοτήτων και η προώθηση στάσεων και συμπεριφορών που επηρεάζουν θετικά τη σεξουαλική υγεία κι ευεξία των μαθητριών και μαθητών.

Κατά μία έννοια τα προγράμματα σεξουαλικής αγωγής στοχεύουν στο να διαμορφώσουν **σεξουαλικά μορφωμένα άτομα**, δηλαδή, σεξουαλικά υγιή και γνωστικά ενημερωμένα όντα (Herdt & Howe 2007). Στο ίδιο πλαίσιο, το ελληνικό υπουργείο Παιδείας σε έκδοσή του αναφέρει ότι: «...το σχολείο, μέσω της Σεξουαλικής Αγωγής, έχει τη δυνατότητα να αναπτύξει ένα ολοκληρωμένο παιδαγωγικό εργαλείο, το οποίο όχι μόνο θα παρέχει την ορθή πληροφόρηση αλλά επίσης θα συμβάλλει στη διαμόρφωση υπεύθυνων στάσεων και συμπεριφοράς, αρχίζοντας από την κατανόηση αυτού του ίδιου του εαυτού μας» (Μεράκου κ.ά. 2000, 12).

## 1.2 Η σεξουαλική ανάπτυξη του ανθρώπου

Υπάρχουν πολλές θεωρίες που έχουν συμβάλλει στην κατανόηση της σεξουαλικής συμπεριφοράς και της σεξουαλικότητας του ανθρώπου. Ο κύριος λόγος που συνοπτικά παρουσιάζονται σε αυτό το κεφάλαιο είναι για να εστιαστεί η προσοχή μας βασικά στο γεγονός ότι **τα παιδιά είναι σεξουαλικά όντα**, με την έννοια ότι εκφράζουν σεξουαλική συμπεριφορά. Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να γίνει μια παρένθεση για να τονιστεί ότι σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να συγχέεται η σεξουαλικότητα και οι σεξουαλικές εκδηλώσεις των ενηλίκων (με κυρίαρχη τη σεξουαλική συνεύρεση) με αυτή των παιδιών (Παράρτημα Α). Μια τέτοια σύγχυση δίνει συνήθως επιχειρήματα σε όσους θεωρούν ότι η παιδική ηλικία είναι μια περίοδος αποφορτισμένη συναισθηματικά, μια περίοδος «αθωότητας», με την έννοια περισσότερο της «αναισθησίας», δηλαδή μια περίοδος κενή αισθημάτων.

Αυτό που ονομάζουμε παιδική σεξουαλικότητα έχει περισσότερο να κάνει με την αυθόρμητη ανάγκη του παιδιού καταρχάς να εξερευνήσει το σώμα και τις αισθήσεις του και να αναζητήσει μέσω αυτής της εξερεύνησης πηγές απόλαυσης τόσο σε αισθησιακό όσο και σε συναισθηματικό επίπεδο. Σε αυτό το πλαίσιο: «Η αναζήτηση της απόλαυσης συνδέεται με μια σεξουαλικότητα που δεν αφορά μόνο τα

όργανα αναπαραγωγής. Είναι η ζωτική και πολυμορφική ενέργεια, που συνοδεύει τον άνθρωπο σε όλη τη διαδρομή της ζωής του, από τη νηπιακή ως τη γεροντική ηλικία, και η οποία έχει τις ρίζες της στο ένστικτο, χωρίς όμως να περιορίζεται σ' αυτό. Είναι συνδεδεμένη με όλο τον κόσμο των συναισθημάτων, των αισθήσεων, της επιθετικότητας, της αγάπης και των φαντασιώσεων. Δεν αφορά μόνο το σεξ, περιλαμβάνει όλη τη συναισθηματική ζωή» (Laniado 2006, 17). Σ' ένα επόμενο στάδιο, το παιδί που έχει αναπτύξει την προσωπική του αυτό-αντίληψη είναι δυνατό να δείξει σεξουαλικό ενδιαφέρον για άλλο άτομο στο βαθμό που του δίνεται η δυνατότητα ή του επιτρέπεται κάτι τέτοιο. **Το κοινωνικό πλαίσιο είναι αυτό που θα προσδιορίσει το βαθμό έκφρασης του σεξουαλικού ενδιαφέροντος** (Martison 1976).

Κατά δεύτερο λόγο οι επιστημονικές θεωρήσεις γύρω από την ανθρώπινη ανάπτυξη, μάθηση και εξέλιξη δίνουν επίσης ιδιαίτερη έμφαση στην ανάπτυξη της σεξουαλικότητας.

Οι ρίζες της ανθρώπινης σεξουαλικότητας μπορούν να ανιχνευτούν στα έμβια όντα, ακόμα και πριν τη γέννηση (Βαϊδάκης 1998, Robert 1999, Rathus et al. 2002). Ερευνες έχουν δείξει ότι η αφή των γεννητικών οργάνων στη βρεφική ηλικία μπορεί να προσφέρει ευχαρίστηση. Τα παιδιά, τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια, από πολύ νωρίς (ήδη από τους 6 με 12 μήνες) φαίνεται να απολαμβάνουν τα χάρδια στα γεννητικά τους όργανα. Στις μελέτες του Kinsley (1948, 1953) διαβάζουμε ότι ο αυνανισμός είναι το κύριο μέσο ευχαρίστησης στη διάρκεια της προ-εφηβείας και για τα δύο φύλα. Επίσης, το 45% των ανδρών και το 15% των γυναικών αυνανίζονται από την ηλικία των 13 ετών (Rathus et al. 2002, 421-425).

Ο Kakavoulis<sup>2</sup> (1998, 56) σε σχετική μελέτη του συνοψίζει διάφορες ψυχολογικές θεωρίες που συμβάλλουν στην κατανόηση και την ερμηνεία της σεξουαλικής συμπεριφοράς. Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Κακαβούλη η *Θεωρία της Μάθησης* όπως υποστηρίζουν οι Ρανλιον,

---

<sup>2</sup> Το όνομα χρησιμοποιείται όπως παρατίθεται στη βιβλιογραφία



Thorndike, Watson και Skinner, αναφέρει ότι η συμπεριφορά διαμορφώνεται μέσα από θετικές και αρνητικές ενισχύσεις. Η *Θεωρία της Κοινωνικής Μάθησης* του Bandura, επισημαίνει τη σημασία των προτύπων-μοντέλων όπως οι συμμαθητές, οι γονείς, οι εκπαιδευτικοί ή οι χαρακτήρες των μέσων μαζικής ενημέρωσης, ως πηγή μάθησης και ενίσχυσης στάσεων και συμπεριφορών. Σε αυτό το πλαίσιο, η αντίληψη της ατομικής ταυτότητας και του ρόλου των φύλων θα μπορούσε να ερμηνευθεί μέσα από την Θεωρία της Κοινωνικής Μάθησης. Η *Γνωστική – Αναπτυξιακή Θεωρία* του Kohlberg υποστηρίζει ότι η αντίληψη του φύλου και οι διανοητικές ικανότητες αναπτύσσονται παράλληλα. Σύμφωνα με αυτή, οι γνωστικές δραστηριότητες αποτελούν τον πιο σημαντικό παράγοντα στην απόκτηση σεξουαλικής συμπεριφοράς. Η *Βιοκοινωνική Θεωρία* του Money και του Ehrhardt υποστηρίζει ότι η ταυτότητα του φύλου στα παιδιά αποτελεί προϊόν αλληλεπίδρασης μεταξύ βιο-κοινωνικών και ψυχολογικών παραγόντων. Επιπλέον, η *Κοινωνιολογική προσέγγιση* του De Lamater στη μελέτη της σεξουαλικότητας, εστιάζει στους κοινωνικούς θεσμούς όπως η οικογένεια, η οποία ασκεί ιδιαίτερα σημαντική επίδραση στη σεξουαλική ανάπτυξη μέσα από την κοινωνικοποίηση των παιδιών (Kakavoulis 2001, 164).

Μια θεωρία που έχει, επίσης, ασκήσει μεγάλη επιρροή είναι η *Ψυχαναλυτική Θεωρία*. Ο Freud υπήρξε ο πρώτος επιστήμονας που εξέτασε το ζήτημα της σεξουαλικότητας και την συνέδεσε με την ανθρώπινη ανάπτυξη και ψυχοσυναισθηματική εξέλιξη, θεωρώντας την ως σημαντική και αναπόσπαστη πλευρά της ανθρώπινης ύπαρξης από τη νηπιακή ηλικία ήδη (Goldman & Goldman 1982, 12-13). Ο Freud<sup>3</sup>, επίσης πρώτος, απεσύνδεσε τη σεξουαλικότητα από την αναπαραγωγική διαδικασία κι έστρεψε την προσοχή του στη σεξουαλική ανάπτυξη στα πρώτα στάδια της παιδικής ηλικίας. Ισχυρίζεται ότι τα

---

<sup>3</sup> Ωστόσο, η θεωρία γύρω από την παιδική σεξουαλική ανάπτυξη του Freud αντιμετώπισε αυστηρή κριτική στο πέρασμα των χρόνων, καθώς ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα της είναι η δυσκολία έλεγχου των πρωτοποριακών, για την εποχή τους, υποθέσεων.

πρώτα ασαφή σεξουαλικά συναισθήματα, τα οποία είναι απαραίτητα για το σχηματισμό της ώριμης, ενήλικης προσωπικότητας και συμπεριφοράς, διέρχονται από καθορισμένα στάδια κατά τη διαδικασία της ανάπτυξης (Φρόυντ [1972] 1991). Στο πλαίσιο της *Ψυχαναλυτικής Θεωρίας* ο Lacan, σε αντίθεση με το Freud, υποστηρίζει ότι η σεξουαλικότητα δεν είναι βιολογική και ενστικτώδης στη βάση της αλλά συνέπεια ιδιαίτερων σηματοδοτήσεων. Συγκεκριμένα, η σεξουαλικότητα είναι το αποτέλεσμα της διαδραστικής σχέσης ανάμεσα στη φυσική υπόσταση της επιθυμίας και του παιδικού σώματος. Σύμφωνα με τον Lacan η *επιθυμία* που μας χαρακτηρίζει σε ολόκληρη τη ζωή μας δομείται υποσυνείδητα πάνω στο βίωμα του αποχωρισμού του βρέφους από τη μητέρα του (Gittins 1998, 176).

Η επίδραση του πολιτιστικού πλαισίου στη σεξουαλική ανάπτυξη υπήρξε ένα ακόμη πεδίο επιστημονικής μελέτης. Σύμφωνα με τους Simon και Gagnon η σεξουαλική συμπεριφορά του ατόμου δεν προσδιορίζεται από χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του, αλλά διαμορφώνεται με βάση συγκεκριμένες κοινωνικές παραδοχές (Tremblay 1998). Ο Foucault (1978) πάλι θεώρησε τη σεξουαλικότητα και το φύλο ανθρώπινες κατασκευές προσδιοριζόμενες από συγκεκριμένες ιστορικό-πολιτιστικές συνθήκες.

Το κοινωνικοπολιτιστικό πλαίσιο φαίνεται να παίζει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη της σεξουαλικής σκέψης των παιδιών. Μέσα στις κοινωνικές και προσωπικές εμπειρίες των παιδιών ανιχνεύονται οι σπόροι της μετέπειτα σεξουαλικής ικανότητας και αυτοεκτίμησης ή της ανικανότητας, της ενοχής και της ντροπής (Rathus et al. 2002, 420). Στη συγκριτική μελέτη που διεξήγαγαν σε διάφορες χώρες, οι Goldman και Goldman (1982) επισημαίνουν **ότι τα παιδιά προσπαθούν να κατανοήσουν και να προσδιορίσουν τη σεξουαλικότητά τους μέσα από ερμηνευτικές υποθέσεις** στις οποίες οδηγεί η παρατήρηση του σώματος και της συμπεριφοράς των μελών της οικογένειας. Η ύπαρξη ταμπού και άλλων ανασταλτικών παραγόντων από τη μεριά των ενηλίκων καθιστά δυσκολότερη την περίπλοκη αυτή διαδικασία. Σύμφωνα με τους ίδιους ερευνητές, τα παιδιά είναι πι-

θανό να αναπτύξουν ενοχές και αναστολές εξαιτίας της συμπεριφοράς των γονέων, οι οποίοι με τη σειρά τους δεν αντικατοπτρίζουν μόνο τις προσωπικές τους αναστολές αλλά και της κοινωνίας μέσα στην οποία ανατράφηκαν.

Η έρευνα γύρω από τη σεξουαλική ανάπτυξη του παιδιού, συνήθως, συναντάει πολλές δυσκολίες. «Η παιδική ηλικία αποκαλείται ως το τελευταίο σύνορο της έρευνας γύρω από την σεξουαλικότητα καθώς υπάρχουν ελάχιστες αξιόπιστες πληροφορίες για τη σεξουαλική συμπεριφορά κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου» (Menmuir & Kakavoulis 1999, 29). Έχουν γίνει πολλές προσπάθειες για την ερμηνεία αυτού του φαινομένου. Για παράδειγμα, πολλοί γονείς δεν επιτρέπουν τα παιδιά τους να συμμετέχουν σε έρευνες γύρω από τη σεξουαλική συμπεριφορά ή αρνούνται να απαντήσουν οι ίδιοι σε σχετικά ερωτήματα. Ακόμη κι αν συναινέσουν σε αυτήν τη διαδικασία, η εικόνα της πραγματικότητας που παρουσιάζουν είναι διαστρεβλωμένη, αναντίστοιχη της σεξουαλικής δραστηριότητας των παιδιών τους. Επιπλέον, η ακρίβεια των διηγήσεων που αναφέρονται σε αναμνήσεις των ενηλίκων γύρω από τις σεξουαλικές εμπειρίες που είχαν κατά τη διάρκεια της δικής τους παιδικής ηλικίας είναι συζητήσιμη (Rathus et al. 2002, 422).

Το φαινόμενο της περιορισμένης έρευνας για την παιδική σεξουαλικότητα αποδίδεται κυρίως στις ευρύτερες αντιλήψεις γύρω από την παιδική αθωότητα, που συνήθως ορίζεται ως σεξουαλική αθωότητα (Gittins 1998, Renold 2005). Πολύ συχνά η αποδοχή της σεξουαλικότητας ως μέρος της ανάπτυξης του παιδιού πριν την εφηβική ηλικία αντιμετωπίζεται διστακτικά. Η άποψη του Freud για τη λανθάνουσα περίοδο<sup>4</sup>, φαίνεται πως ισχυροποιεί τα ταμπού που αφορούν τη σε-

---

<sup>4</sup> Λανθάνουσα περίοδος στην ψυχαναλυτική θεωρία του Freud είναι το χρονικό διάστημα που συμπίπτει με την πρώτη σχολική ηλικία, δηλαδή από πέντε με έξι μέχρι έντεκα περίπου ετών. Ο όρος λανθάνουσα υποδηλώνει την απώθηση στο ασυνείδητο των αιμομικτικών και γονοκτονικών τάσεων της προηγούμενης περιόδου (για περισσότερες πληροφορίες, βλπ <http://www.psychologia.gr/editions/development.htm>).

ξουαλικότητα στην παιδική ηλικία (Goldman & Goldman 1982, 22-23). Ομως, σύμφωνα με τον Κακαβούλη (1995), τα παιδιά που διέρχονται αυτήν την περίοδο της ζωής τους όχι μόνο δείχνουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον για σεξουαλικά προσανατολισμένες δραστηριότητες, από ότι σε νεότερη ηλικία αλλά και συμμετέχουν ενεργά σε αυτές. Η διαφορά έγκειται στο ότι στη διάρκεια της προεφηβίας έχουν ήδη κατακτήσει τους μηχανισμούς ελέγχου με αποτέλεσμα πολλές από αυτές τις συμπεριφορές να μη γίνονται άμεσα αντιληπτές από τους ενήλικους του περιβάλλοντός τους.



## 2. Η ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΩΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΠΡΑΞΗ

Στο *The Oxford pocket dictionary and thesaurus, (American Edition)*, ο όρος «παιδαγωγική» ορίζεται ως «η μελέτη των μεθόδων και των δραστηριοτήτων της διδασκαλίας». Για τη Desaulniers (1995) η παιδαγωγική είναι η τέχνη της εκπαίδευσης. Η παιδαγωγική διάσταση της σεξουαλικής αγωγής και της αγωγής των διαπροσωπικών σχέσεων περιλαμβάνει δύο κύρια χαρακτηριστικά: Αφενός, απευθύνεται στο μαθητικό πληθυσμό και αφετέρου χαρακτηρίζεται από τα βήματα, τις μεθόδους και τις δραστηριότητες που απαιτούνται ώστε το άτομο να αναπτύξει, να κατανοήσει, να αποδεχτεί και να ζήσει με τη σεξουαλική του ταυτότητα, καθώς και να δημιουργήσει αρμονικές συναισθηματικές σχέσεις και να υιοθετήσει στάσεις και συμπεριφορές που συμβάλλουν στη συνολική υγιή σωματική και πνευματική του ανάπτυξη. Το μέσο ενεργοποίησης μιας τέτοιας παιδαγωγικής διαδικασίας είναι οι εκπαιδευτικοί. Ο στόχος είναι η υγιής ανάπτυξη του νεαρού ατόμου.

### 2.1 Η σεξουαλική αγωγή ως πεδίο σύγκρουσης αξιακών συστημάτων

Αναμφισβήτητα η συζήτηση γύρω από το σεξ, τη σεξουαλικότητα και τις διαπροσωπικές σχέσεις αγγίζει ένα ιδιαίτερα ευαίσθητο τομέα που για πολύ καιρό είχε περιοριστεί στη σφαίρα του προσωπικού. Η σεξουαλικότητα αφορά τις πιο ιδιαίτερες πλευρές της ανθρώπινης προσωπικότητας, «... αγγίζει ζητήματα ανατομίας, φυσιολογίας και βιοχημείας. Επιπλέον αναφέρεται σε θέματα αυτοαντίληψης, ταυτότητας του κοινωνικού φύλου, διαπροσωπικών σχέσεων, τρόπου ζωής, θρησκευτικών πεποιθήσεων, κοινωνικής ηθικής και πολλά άλλα»

(Koch, 1992, p. 252). Ομως, αυτή η ιδιαίτερη αξιακή διάσταση αποτελεί και το ποιοτικό χαρακτηριστικό που διαφοροποιεί τη σεξουαλική αγωγή (ως εκπαιδευτική παρέμβαση) από την απλή μετάδοση πληροφοριών (Halstead and Waite, 2001, p.59).

Σ' αυτό το **ειδικό αξιακό βάρος** οφείλεται το γεγονός της μετατροπής της σεξουαλικής αγωγής σε πεδίο αντιπαραθέσεων, ακόμη και έντονων συγκρούσεων, όταν έρχεται η ώρα να συζητηθεί η δημιουργία και εφαρμογή προγραμμάτων στο σχολικό πλαίσιο (McKay 1999, Blake & Katrak 2002, Κρεατσάς 2003). «Όλες οι διαφωνίες γύρω από τα προγράμματα σεξουαλικής αγωγής δύνανται να αναχθούν σε ασυμβίβαστα κι αντικρουόμενα μεταξύ τους αξιακά συστήματα» (Halstead and Reiss 2003, 11). Το σύστημα ηθικών πεποιθήσεων και επιλογών που προσδιορίζουν την αίσθηση του καλού και του κακού σε ατομικό επίπεδο αποτελεί τις προσωπικές αξίες, ενώ το σύστημα ηθικών κανόνων που καθορίζουν τη συμπεριφορά του ατόμου που εμπλέκεται σε κάποια δραστηριότητα αποτελεί την προσωπική ηθική. Σε αυτό το πλαίσιο, η σεξουαλική συμπεριφορά, ως ένα είδος ανθρώπινης συμπεριφοράς, αντανακλά το προσωπικό αξιακό σύστημα, το οποίο όμως δομείται μέσα από τους κοινωνικούς αξιακούς κανόνες. Οι αξίες δεν είναι αυταπόδεικτες και αμετάβλητες έννοιες. Αντίθετα, κάθε αξιακό σύστημα έχει τις βάσεις του σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό-ιστορικό και πολιτιστικό πλαίσιο. Μια τέτοια θεώρηση αναγνωρίζει την προσωπική ηθική ως το αποτέλεσμα μιας διαλεκτικής διαδικασίας κι όχι απλά ως δομημένη σε παγκόσμιες αμετάβλητες ηθικές αρχές. Αυτή η θεώρηση μας διευκολύνει να διακρίνουμε τη διαφορετικότητα γύρω μας και ταυτόχρονα προωθεί την αντίληψη του εαυτού ως μια πολύπλοκη, πολύπλευρη, υποκειμενικότητα (Christians 2003, Irvine et al. 2004, Piper 2004).

Οι χώρες της Ευρώπης,μεταλύ των οποίων και η Ελλάδα μεταμορφώνονται σε πολυπολιτισμικές, πλουραλιστικές κοινωνίες με διαφορετικές ιδεολογίες και αξιολογικές αντιλήψεις. Η καθημερινότητα των κοινωνιών αυτών είναι οργανωμένη σε δημοκρατικές βάσεις όπου απαιτείται να ακούγεται και να λαμβάνεται υπόψη η φωνή όλων των

ενδιαφερόμενων μερών. Οι δύο αυτές συνθήκες, δηλαδή η **δημοκρατική οργάνωση της κοινωνίας και η πολυπολιτισμική της μορφή** έχει άμεσο αντίκτυπο και στην οργάνωση των εκπαιδευτικών θεμάτων. Στο Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.) και τα Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών (Α.Π.Σ.) το ελληνικό υπουργείο Παιδείας αναφέρει: «τα φαινόμενα της διεθνοποίησης του πολιτισμού και της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας, σε συνδυασμό με τη «μείωση» των αποστάσεων, συντελούν στη δημιουργία κοινωνικού περιβάλλοντος με ποικιλία πολιτισμικών, γλωσσικών, εθνοτικών και κοινωνικοοικονομικών χαρακτηριστικών. Γι' αυτό πρέπει να ελαχιστοποιηθεί αφενός το πιθανό ενδεχόμενο της επιβολής ενός μονοδιάστατου πολιτισμικού μοντέλου και αφετέρου η ενίσχυση φαινόμενων ξενοφοβίας και ρατσισμού» (ΦΕΚ 2003, 3733).

Επιπλέον σε άλλο σημείο, στο ίδιο έγγραφο, τονίζεται η ανάγκη να δημιουργηθεί ένα τέτοιο παιδαγωγικό πλαίσιο που θα επιτρέπει σε κάθε μαθητή<sup>5</sup> να αναπτύξει «προσωπικότητα με ισχυρή αυτοαντίληψη, συναισθηματική σταθερότητα, κριτική και διαλεκτική ικανότητα, καθώς και θετική διάθεση για συνεργασία και αυτενέργεια, μια προσωπικότητα υπεύθυνη, δημοκρατική και ελεύθερη με κοινωνικές και ανθρωπιστικές αρχές, χωρίς θρησκευτικές και πολιτισμικές προκαταλήψεις» (ΦΕΚ 2003, 3734).

Η σεξουαλική αγωγή, όπως είδαμε, αναγνωρίζεται από το ελληνικό υπουργείο Παιδείας ως το παιδαγωγικό εργαλείο που δεν προσφέρει μόνο πληροφόρηση αλλά λειτουργεί και ως μέσο προώθησης υπεύθυνων στάσεων και συμπεριφορών (Μεράκου κ.ά. 2000, 12). Το τι θεωρείται όμως κάθε φορά ως υπεύθυνη συμπεριφορά και στάση ζωής είναι κάτι που προσδιορίζεται από τις κυρίαρχες κοινωνικές αξίες. Οι κοινωνικές αρχές, επίσης, προσδιορίζουν το είδος και το βαθμό της παρεχόμενης πληροφόρησης και κατ' επέκταση ολόκληρη η διαδικασία δημιουργίας και προσφοράς της σεξουαλικής αγωγής, ως εκπαιδευτικής πράξης, ρυθμίζεται και προσδιορίζεται από κάποιο συγκεκριμένο αξιακό σύστημα (Halstead & Reiss 2003, 8).

---

<sup>5</sup> Διατηρείται εδώ η σεξιστική γλώσσα του αρχικού κειμένου



Στο βιβλίο του *Σεξουαλική Ιδεολογία και Σχολείο*, ο McKay (1999) μιλά για δύο κυρίαρχες και αντιθετικές σεξουαλικές ιδεολογίες, την περιοριστική (restrictive) και την ανεκτική (permissive). Θεωρεί δε την κατανόησή τους θεμελιώδη ώστε να επιτευχθεί η κατανόηση των διαφοροποιήσεων που συναντώνται στα περιεχόμενα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Ο όρος *ιδεολογία* αναφέρεται σε κάθε σύστημα απόψεων και ιδεών που στηρίζεται σε κάποιες αρχές. Η σεξουαλική ιδεολογία, επομένως, είναι το σύνολο των υποκειμενικών απόψεων και στάσεων σε σχέση με την ατομική έκφραση της σεξουαλικής επαφής (Troiden and Platt-Jendrek, στον McKay 1999, 36). Κατ' αυτόν τον τρόπο γίνονται καταρχάς αντιληπτές οι ιδεολογικές αναφορές γύρω από το θέμα της σεξουαλικής αγωγής και στη συνέχεια αντικείμενο αναθεώρησης.

Σύμφωνα με τον McKay λοιπόν, απόψεις που έχουν ως σημείο αναφοράς την **περιοριστική σεξουαλική ιδεολογία** (συνήθως, άλλα όχι πάντα, με θρησκευτικές καταβολές) θεωρούν την ανθρώπινη σεξουαλικότητα κυρίως αρνητική, πηγή διαφθοράς και πιθανώς επιζήμια σε συναισθηματικό, σωματικό και ψυχολογικό επίπεδο. **Υπό το πρίσμα αυτό, η σεξουαλικότητα είναι κάτι που πρέπει να περιορίζεται και να ελέγχεται.** Ηθικοί ρυθμιστικοί κανόνες περιορίζουν την εκδήλωση σεξουαλικής δραστηριότητας μέσα σε αναπαραγωγικά πλαίσια ή άλλου είδους προσδιορισμένα όρια όπως για παράδειγμα στο πλαίσιο μιας μονογαμικής σχέσης. Στο πλαίσιο αυτό, ο μαθητικός πληθυσμός που αποτελεί και την ομάδα-στόχο των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής, δεν χρειάζεται τέτοιου είδους προγράμματα, αφού η ενημέρωση των εφήβων θεωρείται υποχρέωση και ευθύνη των γονέων. Εναλλακτικά, και μόνο για την αντιμετώπιση σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων, όπως το AIDS, η σεξουαλική αγωγή πρέπει να αρκείται σε προγράμματα δομημένα γύρω από μηνύματα αποχής και εγκράτειας (abstinence).

Συνεχίζοντας πάλι ο McKay επισημαίνει ότι οι βασικές αρχές της **ανεκτικής σεξουαλικής ιδεολογίας** είναι διαφορετικές. Σ' αυτό το πλαίσιο, η σεξουαλικότητα αξιολογείται ως ένα θετικό στοιχείο της

ανθρώπινης φύσης που συμβάλλει στην αυτό-αντίληψη και την υποκειμενική αίσθηση της ικανοποίησης και της ολοκλήρωσης. Τέτοιου είδους προσεγγίσεις, όπως εξηγεί ο συγγραφέας, **είναι ενδεικτικές των αλλαγών στη φιλοσοφική και επιστημονική θεώρηση της ανθρώπινης φύσης ως δυναμικά μεταβαλλόμενης κι όχι προδιαγεγραμμένης, εξελικτικής κι όχι θεολογικής** (McKay 1999, 53). Με αυτόν τον τρόπο η επιρροή της ανεκτικής σεξουαλικής ιδεολογίας εκτός από το διαχωρισμό των εννοιών νόμου και ηθικής (για παράδειγμα έχει συμβάλει στην αποποινικοποίηση της μοιχείας ή των ομοφυλοφιλικών σχέσεων στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες), δίνει έμφαση σε κοινωνικό-πολιτικές αξίες όπως η ισότητα και η δικαιοσύνη και κρατά μια μάλλον προσωποκεντρική θέση, δίνοντας έμφαση στην ατομική ευθύνη και στο δικαίωμα επιλογής του σωστού ή του λάθους.

Φιλελεύθερες αξίες όπως η αυτονομία, η ισότητα, η ελευθερία, ο σεβασμός, η δικαιοσύνη, η προσωπική ασφάλεια, η ευθύνη και η ελευθερία επιλογής ορίζουν το πλαίσιο για την ανάπτυξη πολλών προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής (Halstead & Reiss 2003, 58), που, ακολουθώντας τις αρχές της ανεκτικής ιδεολογίας, σχεδιάζονται με το σκεπτικό ότι οι νέοι άνθρωποι είναι σεξουαλικά όντα. Τα προγράμματα αυτά στοχεύουν σε μια πολύπλευρη (comprehensive) μορφή σεξουαλικής αγωγής. Αφορούν, δηλαδή, **εκπαιδευτικές παρεμβάσεις που ενισχύουν τις ικανότητες επιλογής των νέων, προσφέρουν πληροφορίες γύρω από τις ασφαλείς μεθόδους σεξουαλικής επαφής, ξεπερνούν το βιολογικό και ανατομικό μέρος για να θέσουν υπό συζήτηση και θέματα απόλαυσης και σεξουαλικής έκφρασης**. Παράλληλα, λαμβάνουν υπόψη τις ατομικές ανάγκες των μειονοτικών ομάδων, καθώς και των ομάδων που ανήκουν σε σεξουαλικές μειονότητες (McKay 2000, Blake & Frances 2001, Levine 2002, Starkman & Rajani 2002).

Η μελέτη των δύο κυρίαρχων ρευμάτων σχολικής σεξουαλικής αγωγής: «αποχής κι εγκράτειας» (abstinence) και «πολύπλευρης σεξουαλικής αγωγής» (comprehensive) αναδεικνύει το ρόλο της ιδεολογίας ως πεδίο σύγκρουσης. Η σύγκρουση απόψεων μεταξύ των

υποστηρικτών της μιας ή της άλλης επιλογής έχει προκαλέσει έντονες συζητήσεις και αντιπαραθέσεις τις τελευταίες δεκαετίες, ιδιαίτερα στις Η.Π.Α. Ταυτόχρονα, οι μεγάλες διαφορές που εντοπίζονται στις δύο αυτές προσεγγίσεις οδηγούν σε συγκεκριμένες επιλογές και θέσεις που με τη σειρά τους επηρεάζουν τη διαμόρφωση της διδακτέας ύλης και τη μεθοδολογία της διδασκαλίας.

Εν συντομία, οι υποστηρικτές των προγραμμάτων *αποχής* κι *εγκράτειας* θεωρούν ότι:

- Οι νέοι στερούνται λογικής και ενεργούν με βάση το συναίσθημα. Υστερούν, συνεπώς στη λήψη ορθών αποφάσεων και γι' αυτό δεν έχει ιδιαίτερο νόημα η ανάπτυξη τέτοιων δεξιοτήτων.
- Οι νέοι είναι απαραίτητο να λαμβάνουν λογικά και συνεπή μηνύματα για τη σεξουαλικότητα από το σχολείο, την ευρύτερη κοινωνία και τα ΜΜΕ.
- Ο μόνος τρόπος να αποφύγουν διάφορα νοσήματα είναι η εγκράτεια και η αποχή από το σεξ.
- Θα πρέπει να διδάσκεται ότι το σεξ είναι υπέροχο αλλά στο πλαίσιο του έγγαμου βίου.

Οι υποστηρικτές των προγραμμάτων *πολύπλευρης σεξουαλικής αγωγής* πιστεύουν ότι:

- Οι νέοι άνθρωποι είναι ικανοί να παίρνουν αποφάσεις και η πρόσβαση σε τέτοιες πληροφορίες μπορεί να βελτιώσει τη λήψη αποφάσεων.
- Η αποχή ή η καθυστέρηση της έναρξης της σεξουαλικής δραστηριότητας για τους νέους ανθρώπους είναι επιθυμητή, όμως οι έφηβοι και οι έφηβες μπορεί να είναι ενεργά σεξουαλικά άτομα και γι' αυτό είναι αναγκαία η γνώση σε θέματα που αφορούν την αντισύλληψη, το ασφαλές σεξ κ.λπ.
- Για τους παραπάνω λόγους θα πρέπει επίσης να λαμβάνονται υπόψη οι εμπειρίες και οι απόψεις των νέων.

- Τα μηνύματα αποχής από τη σεξουαλική δραστηριότητα δεν ανταποκρίνονται κατ' ανάγκη στον τρόπο ζωής των νέων ανθρώπων, καθώς αγνοούν ολοκληρωτικά όσους νέους και νέες έχουν υιοθετήσει έναν εναλλακτικό τρόπο συμπεριφοράς (για παράδειγμα ανήκουν σε κάποια σεξουαλική μειονότητα).

**Η εκπαίδευση με στόχο τη σεξουαλική υγεία**, ισχυρίζονται οι υποστηρικτές της πολύπλευρης σεξουαλικής αγωγής, δεν αυξάνει τη σεξουαλική δραστηριότητα των νέων, αλλά τη χρήση αντισύλληψης όταν σε κάποια στιγμή της ζωής τους προχωρήσουν σε σεξουαλική επαφή (Blake & Frances 2001, 8). Επιπλέον, η μελέτη μιας σειράς ερευνητικών στοιχείων, φανερώνει ότι τα προγράμματα εγκράτειας κι αποχής, σε αντίθεση με τα προγράμματα πολύπλευρης σεξουαλικής αγωγής, δεν κρίνονται επιτυχημένα ως προς την επίτευξη των στόχων τους. Δηλαδή, δεν έχουν θετική επίδραση στη σεξουαλική υγεία των νέων ή στη μείωση των σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων και του αριθμού εφηβικών κυήσεων (Starkman & Rajani 2002, Blake & Frances 2001, UNESCO 2009). Επιπλέον, περιορισμένες είναι οι ενδείξεις που βεβαιώνουν ότι τέτοιου είδους προγράμματα καταφέρνουν να πείσουν τους νέους ανθρώπους ότι πρέπει να αναβάλουν τη σεξουαλική τους δραστηριότητα μέχρι το γάμο (Starkman & Rajani 2002, 313, SIECUS, UNESCO 2009).

Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα της Ολλανδίας και των Σκανδιναβικών χωρών, σύμφωνα με τα οποία η παροχή πολύπλευρης σεξουαλικής αγωγής μπορεί να κάνει την διαφορά. Στις χώρες αυτές η σεξουαλική αγωγή, υποχρεωτική εδώ και τρεις δεκαετίες περίπου, βασίζεται **στις αρχές της δημοκρατίας, της ανοχής και της ισότητας**. Για παράδειγμα, η Ολλανδία είναι η δυτική χώρα που διατηρεί τα χαμηλότερα ποσοστά σε ανεπιθύμητες εγκυμοσύνες, εκτρώσεις κι εφηβικές εγκυμοσύνες εδώ και αρκετό καιρό (Lottes 2002). Η Ολλανδία αποτελεί παράδειγμα προς μίμηση για το πώς μπορεί να χειριστεί η πολιτεία καλύτερα το ζήτημα της σεξουαλικής αγωγής. Ο μέσος όρος ηλικίας της πρώτης σεξουαλικής επαφής είναι σχεδόν τα 18, με το

84% των σεξουαλικά ενεργών νέων ανθρώπων να χρησιμοποιούν αντισύλληψη, στην συντριπτική τους πλειοψηφία σε κάθε επαφή. Το ποσοστό εφηβικών κυήσεων είναι 4,2 στις 1000, ενώ παρόμοιο είναι και το ποσοστό των αμβλώσεων<sup>6</sup>. Και τα δύο αυτά ποσοστά είναι από τα χαμηλότερα στον κόσμο (Roberts 2000, 16). Όπως εξηγεί σε συνέντευξή του ο H. Roling, καθηγητής του πανεπιστημίου του Αμστερνταμ, οι κυβερνήσεις της Ολλανδίας πάντα αποδέχονταν το γεγονός ότι **η εκπαίδευση είναι καλύτερη από την άρνηση**. Έτσι η σεξουαλική αγωγή έχει ενταχθεί στο αναλυτικό πρόγραμμα ήδη από τη δεκαετία του '70, ενώ σχεδόν όλα τα γυμνάσια και πάνω από τα μισά δημοτικά σχολεία της χώρας προσφέρουν προγράμματα σεξουαλικής αγωγής (Valk 2000, 19) σήμερα. Παράλληλα, αρμόδιοι πολιτειακοί φορείς αξιοποιούν τη σχετική έρευνα και τον προγραμματισμό και χρησιμοποιούν μια παιδαγωγική προσέγγιση που στοχεύει στην ανάπτυξη δεξιοτήτων και στη λήψη υπεύθυνων αποφάσεων ως βάση των προγραμμάτων προαγωγής της σεξουαλικής υγείας (Lottes 2002). Για παράδειγμα, το ευρύτατα διαδεδομένο πρόγραμμα σεξουαλικής αγωγής «Μακροχρόνια Αγάπη»<sup>7</sup> που απευθύνεται σε μαθητές και μαθήτριες του γυμνασίου (13 με 15 ετών) στην Ολλανδία, στοχεύει σε πολλαπλούς μαθησιακούς στόχους. Οι στόχοι αυτοί καλύπτουν τόσο γνωστικούς τομείς όσο και ζητήματα στάσεων, συμπεριφορών, δεξιοτήτων και κοινωνικών αντιλήψεων. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τους Ferguson et al. (2008, 101) οι γνωστικοί στόχοι του προγράμματος συμπεριλαμβάνουν: μεθόδους αντισύλληψης, μεθόδους ασφαλούς προφύλαξης από σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα κι ανεπιθύμητες κυήσεις καθώς και πώς μπορούν οι νέοι να έχουν πρόσβαση σε αντισυλληπτικά μέσα. Οι στόχοι που αφορούν προσωπικές στάσεις καλύπτουν ζητήματα όπως η σημασία της σεξουαλικής επαφής, δηλαδή ότι η ερωτική σχέση δεν είναι μόνο η σεξουαλική συνεύρεση. Τονίζουν ότι τα προφυλακτικά μέσα αντισύλληψης είναι ευθύνη τόσο των αγοριών όσο και των κοριτσιών. Τέλος, ότι πρέπει να σεβόμαστε όσους και όσες επιθυμούν να απέχουν από την ερωτική πράξη. Στο

---

<sup>6</sup> Για αντίστοιχα στοιχεία από την ελληνική πραγματικότητα βλέπε κεφ. 3.2

<sup>7</sup> Long Live Love στο σχετικό άρθρο

πλαίσιο διερεύνησης των κοινωνικών αντιλήψεων το πρόγραμμα επικεντρώνεται σε μια κριτική προσέγγιση των μηνυμάτων γύρω από τη σεξουαλικότητα όπως προβάλλονται στα ΜΜΕ. Επιπλέον, οι στόχοι δεξιοτήτων αφορούν στην ανάπτυξη τεχνικών διαλόγου κι επικοινωνίας ώστε τόσο τα κορίτσια όσο και τα αγόρια να μπορούν να εκφράσουν τις προσωπικές τους απόψεις γύρω από το σεξ, να γνωρίζουν τη σωστή χρήση αντισυλληπτικών μεθόδων και ιδιαίτερα τα κορίτσια να είναι σε θέση να επιμείνουν στη χρήση προφυλακτικού.

Γενικά στις χώρες του δυτικού κόσμου με τους υψηλότερους δείκτες σεξουαλικής υγείας, οι πολίτες θεωρούν τη σεξουαλική έκφραση ως φυσιολογικό κομμάτι της ύπαρξής τους. Η σεξουαλική ανάπτυξη αντιμετωπίζεται ως υγιής βιολογική, κοινωνική, συναισθηματική και πολιτισμική διαδικασία ενώ η στάση αποδοχής από την πλευρά των ενηλίκων ενισχύει θετικά τη σεξουαλική υγεία (Lottes 2002).

Το Σεπτέμβριο του 2009 στο συνέδριο<sup>8</sup> για την Σεξουαλική Αγωγή και τις Διαπροσωπικές Σχέσεις στο Μπίρμινγκχαμ της Μ. Βρετανίας αντιπροσωπία της UNESCO παρουσίασε το «Διεθνή Οδηγό για τη Σεξουαλική Αγωγή»<sup>9</sup> (Παράρτημα Γ). Για τη δημιουργία του προτεινόμενου πλαισίου εκπαιδευτικών παρεμβάσεων η επιστημονική επιτροπή της UNESCO, την οποία αποτελούσε ομάδα αναγνωρισμένων επιστημόνων με πολυπολιτισμικό και διεπιστημονικό προφίλ, χρησιμοποίησε και αξιολόγησε σειρά από έρευνες σε παγκόσμιο επίπεδο που αφορούσαν τόσο την επίδραση συγκεκριμένων προγραμμάτων στη σεξουαλική συμπεριφορά των ατόμων, όσο και την αξιολόγηση αναλυτικών προγραμμάτων κι άλλων οδηγιών από διάφορα μέρη του κόσμου. Τέλος, χρησιμοποίησαν ποσοτικές και ποιοτικές έρευνες (ερωτηματολόγια, συνεντεύξεις, κλπ) που εκπονήθηκαν γι' αυτόν ακριβώς το σκοπό.

Σύμφωνα με την παρουσίαση και το εισαγωγικό κείμενο του οδηγού αυτού, **η UNESCO αναγνωρίζει τη σημασία της σεξουαλικής**

---

<sup>8</sup> <http://www.sre2009.org/index.shtml>

<sup>9</sup> <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001832/183281e.pdf>

**αγωγής για τη διατήρηση και την επίτευξη καλής σωματικής και ψυχικής υγείας και συναισθηματικής ισορροπίας, τη θεωρεί απαραίτητο στοιχείο της εκπαίδευσης κάθε ανθρώπου.** Προτείνει, λοιπόν, για το λόγο αυτό τη δημιουργία ενός εκπαιδευτικού πλαισίου σεξουαλικής αγωγής βασισμένο στις γενικότερες αντιλήψεις γύρω από τα ανθρώπινα δικαιώματα. Το πλαίσιο αυτό, σύμφωνα με τη σχετική ανακοίνωση της UNESCO, είναι δυνατό να κατευθύνει εκπαιδευτικές παρεμβάσεις σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων που απευθύνονται στο νεανικό πληθυσμό (ηλικίες από 5 έως 18+) με στόχο:

- την καλλιέργεια γνώσεων και την κατανόηση ζητημάτων σεξουαλικότητας
- τη δυνατότητα κατανόησης και διευκρίνησης προσωπικών συναισθημάτων, αξιών και συμπεριφορών
- την ενδυνάμωση ή την ανάπτυξη κατάλληλων δεξιοτήτων
- την ανάπτυξη ή διατήρηση κατάλληλων συμπεριφορών

## **2.2 Τα σχολικά προγράμματα σεξουαλικής αγωγής**

Το μεγαλύτερο μέρος των προγραμμάτων αγωγής για τη σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία στις χώρες της Ευρώπης ξεκινάει στο πλαίσιο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης χωρίς να αποκλείεται η εισαγωγή τέτοιων προγραμμάτων σε χαμηλότερες βαθμίδες, όπως στην πρωτοβάθμια ή ακόμα και την προσχολική (Braeken 1997, Knerr 2006). Στην Αυστραλία και τη Νέα Ζηλανδία συναντάμε την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στην πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση εδώ και πολλές δεκαετίες (Milton 2001, 2002, Clark 2001), ενώ η σεξουαλική αγωγή εισήχθη για πρώτη φορά στα δημόσια σχολεία των Ηνωμένων Πολιτειών τη δεκαετία του 1940 (Coeyman 2003). Η κυβέρνηση της Κίνας έχει αναπτύξει κάποιες μορφές εκπαιδευτικών προγραμμάτων που έχουν σχέση με τη σεξουαλική αγωγή και έχει προβλέψει παρόμοιες ρυθμίσεις στη διδακτέα ύλη τις δύο τελευταίες δεκαετίες (Peicheng 2002).

Σύμφωνα με έκθεση του ευρωπαϊκού προγράμματος SAFE (Knerr 2006), η πλειοψηφία των ευρωπαϊκών χωρών έχουν εντάξει στο εκ-

παιδευτικό τους σύστημα προγράμματα σεξουαλικής αγωγής. Ορισμένες χώρες έχουν, επίσης, επεκτείνει τις προσπάθειές τους εκτός σχολείου για να συμπεριλάβουν στο σχεδιασμό τους όχι μόνο τους γονείς αλλά και μη κυβερνητικές οργανώσεις. Ο βαθμός ενσωμάτωσης στη διδακτέα ύλη, το περιεχόμενο, καθώς και η υποχρεωτική ή όχι προσφορά αυτών των προγραμμάτων στα σχολεία και τις εκπαιδευτικές βαθμίδες κάθε χώρας διαφέρει<sup>10</sup> (Braeken 1997, Κρεατσάς 2003, Knerr 2006). Τα σχολικά προγράμματα σεξουαλικής αγωγής προσφέρονται είτε μέσω της τυπικής διδακτέας ύλης, είτε ως μέρος δραστηριοτήτων projects εκτός αναλυτικού προγράμματος. Η σεξουαλική αγωγή αναπτύσσεται πάνω σε συγκεκριμένες κατευθυντήριες γραμμές και στόχους.

Στην Ελλάδα, η Σεξουαλική Αγωγή παρουσιάζεται ως μέρος της Αγωγής Υγείας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση με προσδιορισμένους άξονες και περιεχόμενο (πίν. 1).

Άξονες Περιεχομένου	Περιεχόμενο
Διαπροσωπικές Σχέσεις – Ψυχική Υγεία	Ο εαυτός μου, Η σχέση μου με τους άλλους, Αυτοεκτίμηση, Ατομική ταυτότητα, Συναισθήματα, Επικοινωνία, Κοινωνικός αποκλεισμός, Ισες ευκαιρίες, Ισότητα των δύο φύλων
Σεξουαλική Αγωγή – Διαφυλικές Σχέσεις	Σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα (HIV / AIDS, Ηπατίτιδα Β'), Πρόληψη παιδικής κακοποίησης

**Πίνακας 1.** Σεξουαλική Αγωγή στο Αναλυτικό Πρόγραμμα (ΦΕΚ 304, 4344).

<sup>10</sup> Σύμφωνα πάντως με τα επίσημα στοιχεία που έχει δώσει η Ελλάδα, ως μία από τις 26 χώρες που συμμετείχαν στο πρόγραμμα Safe, η Σεξουαλική Αγωγή στην Ελλάδα είναι υποχρεωτική ήδη από το 1995, ξεκινά επισήμως στην ηλικία των 6 ετών, ενώ τα παιδιά έρχονται σε πρώτη επαφή με ανάλογα προγράμματα σε ηλικία περίπου 13, 5 ετών χωρίς όμως να υπάρχουν θεσμοθετημένα εκπαιδευτικά κριτήρια και παιδαγωγικό πλαίσιο (Knerr 2006, 20).



Ταυτόχρονα η προτεινόμενη θεματολογία για την εκπόνηση αντίστοιχων προγραμμάτων κατά τάξη (ΦΕΚ 304, 4345-4349) συμπεριλαμβάνει:

- Νηπιαγωγείο: Παρατηρώ τον εαυτό μου, Φροντίζω το σώμα μου, Πώς ήρθα στον κόσμο, Πώς δημιουργούνται τα παιδιά
- Τάξεις Α και Β: Τι σημαίνει μεγαλώνω, Πώς φροντίζω τον εαυτό μου
- Τάξεις Γ και Δ: Φροντίδα του εαυτού μου, Οικογένεια, Η ασφάλειά μου
- Τάξη Ε: Οι αλλαγές στο σώμα μου (εμφάνιση δευτερογενών χαρακτηριστικών του φύλου), Η λειτουργία της αναπαραγωγής
- Τάξη ΣΤ: Κακοποίηση, Η αποδοχή του διαφορετικού

### **2.2.1 Επιτυχημένα σχολικά προγράμματα σεξουαλικής αγωγής**

**Η ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη αποτελεί ενιαίο και αναπόσπαστο τμήμα της συνολικής ανάπτυξης του παιδιού.** Όταν αποδεχόμαστε την αρχή αυτή, δεχόμαστε επίσης ότι υπάρχουν τρόποι να επηρεάσουμε θετικά τη σεξουαλική ανάπτυξή του. Όπου εφαρμόζονται προγράμματα σεξουαλικής αγωγής, οι εκπαιδευτικοί στοχεύουν στη δημιουργία των κατάλληλων συνθηκών, ώστε οι παρεμβάσεις τους να επιφέρουν ευεργετικά αποτελέσματα στη ζωή των παιδιών, στο μέλλον τους ως υγιείς, ισορροπημένοι ενήλικες.

Η ανάπτυξη και η εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων είναι αρκετά απαιτητική διαδικασία και προϋποθέτει την ικανοποίηση συγκεκριμένων παραμέτρων, όπως φαίνεται παρακάτω στον πίνακα 2. Οι παράμετροι αυτές αφορούν τόσο στο πλαίσιο εφαρμογής όσο και στο περιεχόμενο των προγραμμάτων (Blake and Frances 2001, Blake 2002, Kirby 2002b, Wight et al. 2002).

ΠΡΟΔΙΑΓΡΑΦΕΣ	
<p><b>ΠΛΑΙΣΙΟΥ</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Να αντιμετωπίζουν τοπικές ανάγκες.</li> <li>• Να συνδέονται με άλλα προγράμματα στήριξης και υπηρεσίες υγείας.</li> <li>• Στη φάση του σχεδιασμού να δίνουν περιθώρια συμμετοχής στα παιδιά, τους γονείς κι άλλους κοινωνικούς φορείς.</li> <li>• Να συνδέονται με άλλες δράσεις που στοχεύουν στη δημιουργία ενός ευρύτερου περιβάλλοντος ασφάλειας στο σχολείο.</li> <li>• Να αρχίζουν πριν την εφηβεία.</li> <li>• Να εκπονούνται από εκπαιδευμένα άτομα που αποδέχονται τους σκοπούς και τους στόχους του προγράμματος.</li> </ul>	<p><b>ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>• Να έχουν θεωρητικό υπόβαθρο και ειδικότερα θεωρίες που στοχεύουν στην αλλαγή συμπεριφοράς.</li> <li>• Να λειτουργούν ενισχυτικά για όλους τους μαθητές/τριες ανεξάρτητα από εθνικότητα, γένος, θρησκεία ή άλλες διαφορές.</li> <li>• Να υιοθετούν μια ευρεία αντίληψη για τη σεξουαλικότητα.</li> <li>• Να ενθαρρύνουν την αυτοαποδοχή.</li> <li>• Να διδάσκουν για την αντισύλληψη.</li> <li>• Να εξασκούν τεχνικές διαπραγμάτευσης και επικοινωνίας που στοχεύουν στην αντιμετώπιση κοινωνικών πιέσεων.</li> <li>• Να υπάρχει αρκετός χρόνος στο αναλυτικό πρόγραμμα.</li> </ul>

**Πίνακας 2.** Προδιαγραφές για την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής

Σε γενικές γραμμές για τη διαμόρφωση ενός πλαισίου εφαρμογής της σεξουαλικής αγωγής στο εκπαιδευτικό σύστημα και την ένταξή της ως μέρους της γενικότερης εκπαίδευσης, χρειάζεται:

- έγκριση των αρμόδιων αρχών,
- διάλογος γύρω από τους αντικειμενικούς παιδαγωγικούς στόχους,
- ανοιχτός διάυλος επικοινωνίας μεταξύ των μελών της κοινω

νίας: εκπαιδευτικοί, μαθητές και μαθήτριες, γονείς, κυβερνητικοί παράγοντες, δημόσια πρόσωπα που επιρρεάζουν τη διαμόρφωση πολιτικής γνώμης, πολιτικές και θρησκευτικές αρχές,

- εκπαιδευμένο προσωπικό,
- κατάλληλη οικονομική ενίσχυση και, τέλος,
- ένταξη των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων σε όλα τα στάδια της εκπαίδευσης (Tremblay 1998,34).

Εκτός από τις παραπάνω προτάσεις-εισηγήσεις κι οδηγίες ο Blake (2002, 9) προσθέτει ότι τα προγράμματα σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων είναι αποτελεσματικά όταν:

- απευθύνονται σε όλο το μαθητικό πληθυσμό, ανεξάρτητα σεξουαλικότητας, φύλου, εθνικότητας, θρησκευτικής πίστης, σχολικής επίδοσης,
- παρουσιάζουν μια θετική και ξεκάθαρη άποψη για το σεξ και τη σεξουαλικότητα και ενισχύουν τη θετική εικόνα και αυτοεκτίμηση,
- έχουν ως στόχο τα παιδιά και τους νέους ανθρώπους, οι οποίοι μπορεί να είναι ιδιαίτερα ευάλωτοι λόγω οικονομικής και κοινωνικής θέσης,
- ενισχύουν θετικές αξίες και αρχές και επικεντρώνονται στη μείωση των κινδύνων,
- χρησιμοποιούν την ενεργητική μάθηση και τεχνικές βιωματικής προσέγγισης και, τέλος,
- διασφαλίζουν κατά το δυνατόν, ότι τα παιδιά και οι νέοι άνθρωποι θα αναπτύξουν μια κριτική αντίληψη των μηνυμάτων για το σεξ και τη σεξουαλικότητα που προέρχεται από τα ΜΜΕ.

Αρκετές ερευνητικές προσπάθειες δείχνουν ότι η διασφάλιση μιας υψηλής ποιότητας σεξουαλικής αγωγής δεν είναι τόσο εύκολα επιτεύξιμη (Coyeman 2003, Starkman & Rajani 2003, Wight et al. 2002,

Kirby 2002a,2002b, Halstead &Waite 2001, Buston et al. 2001, Milton 2001, 2002). Ο Kirby, όπως συνοψίζει η Braeken (1997), έχει κάνει μια ανασκόπηση πολλών σχολικών προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Στη μελέτη του συμπεριέλαβε διάφορες προσεγγίσεις, από προγράμματα εγκράτειας και αποχής μέχρι αυτά που συζητούν τα διάφορα αντισυλληπτικά μέσα και τις τεχνικές ασφαλούς σεξουαλικής συνεύρεσης. Τα κατέταξε δε σε πέντε βασικές ομάδες και, ειδικότερα, σε προγράμματα όπου η διδακτέα ύλη:

1. Δίνει έμφαση στη γνώση γύρω από τους κινδύνους και τις συνέπειες της εγκυμοσύνης. Η αξία αυτών των προγραμμάτων φαίνεται να είναι περιορισμένη σε ότι αφορά την απόκτηση γνώσεων.
2. Δίνει έμφαση στην αποσαφήνιση των αξιών, την επικοινωνία και την ικανότητα λήψης αποφάσεων. Αυτά τα προγράμματα δομούνται, γενικά, γύρω από τις ανθρώπινες αξίες και την κοινωνικοποίηση. Η αξιολόγησή τους έχει δείξει αλλαγή των συμπεριφορών μόνο όταν δίνεται έμφαση σε συγκεκριμένα θέματα. Ωστόσο δεν φάνηκε να επηρέασαν τη χρονική στιγμή της έναρξης της σεξουαλικής επαφής, ούτε μείωσαν τους διάφορους κινδύνους ή τα ποσοστά εφηβικής εγκυμοσύνης.
3. Εισάγει τη σεξουαλική αποχή. Αν και έχει αναφερθεί κάποια αλλαγή στη συμπεριφορά, τέτοιου είδους προγράμματα δεν είχαν επίδραση στην ενεργή σεξουαλική συμπεριφορά των νέων ανθρώπων.
4. Στηρίζεται σε πληροφορίες γύρω από τον ιό HIV και το AIDS. Αυτά τα προγράμματα, που σχεδιάστηκαν μέσα από τις επιτυχίες και τις αποτυχίες των υπολοίπων, έδωσαν τεράστια βάση στις συζητήσεις μέσα στην τάξη, χωρίς όμως να συμπεριλαμβάνουν δραστηριότητες με στόχο την ανάπτυξη δεξιοτήτων. Η αξιολόγηση έδειξε ότι αν και υπήρξε βελτίωση σε θέματα γνώσεων και μια αλλαγή στη γενικότερη στάση, η πραγματική συμπεριφορά δεν διαφοροποιήθηκε πολύ.
5. Δομείται με βάση τη θεωρία. Η συγκεκριμένη ύλη συνδυάζει

τη γνώση, τη συμπεριφορά και κάποιες δραστηριότητες που σχετίζονται με τις δεξιότητες. Συνδυάζεται και με άλλες δραστηριότητες του σχολείου καθώς και με προγράμματα που εφαρμόζονται εκτός σχολείου. Δίνεται έμφαση στην ατμόσφαιρα αλλά και σε άλλες συνθήκες που επικρατούν στο σχολείο με την ελπίδα της βελτίωσης της αποτελεσματικότητας της σεξουαλικής αγωγής.

Μετά από κριτική ανάλυση κι επεξεργασία στοιχείων από εβδομήντα τρία προγράμματα σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων, ο Kirby (2002b) κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα προγράμματα σεξουαλικής αγωγής έχουν ως αποτέλεσμα τη μείωση της επικίνδυνης σεξουαλικής δραστηριότητας των εφήβων, της ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης και των σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων, συμπεριλαμβανομένου και του ιού HIV, όταν:

- επικεντρώνονται στη μείωση μίας ή περισσότερων σεξουαλικών συμπεριφορών που οδηγούν σε ανεπιθύμητες εγκυμοσύνες ή σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα,
- βασίζονται τόσο σε αποτελεσματικές θεωρητικές προσεγγίσεις ως προς την αποτροπή άλλων επικίνδυνων, σχετικών με την υγεία, συμπεριφορών όσο και σε έρευνες που έχουν αναγνωρίσει την καθοριστική σημασία της αντισύλληψης,
- δίνουν ένα ξεκάθαρο μήνυμα πάνω στη σεξουαλική δραστηριότητα και τη χρήση αντισύλληψης,
- παρέχουν βασικές και ακριβείς πληροφορίες για τους κινδύνους της εφηβικής σεξουαλικής δραστηριότητας, τις μεθόδους αποφυγής της σεξουαλικής επαφής, τη χρήση αντισύλληψης ως μέσο αποφυγής της εγκυμοσύνης και των σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων,
- περιλαμβάνουν δραστηριότητες που αφορούν κοινωνικούς περιορισμούς που επηρεάζουν τη σεξουαλική συμπεριφορά,
- παρέχουν ευκαιρίες για επικοινωνιακές δραστηριότητες με στόχο την ανάπτυξη δεξιοτήτων διαλόγου και διαπραγματεύσεως,

- χρησιμοποιούν διάφορες διδακτικές μεθόδους σχεδιασμένες ώστε να ενισχύουν τη συμμετοχή των νέων, δίνοντας έτσι τη δυνατότητα προσωποποίησης της πληροφορίας,
- ενσωματώνουν στόχους συμπεριφοράς, διδακτικές μεθόδους και υλικό κατάλληλο για την ηλικία, τις σεξουαλικές εμπειρίες και την κουλτούρα των νέων,
- έχουν διάρκεια έτσι ώστε να επιτρέπεται η ολοκλήρωσή τους,
- προσφέρονται από καταρτισμένους εκπαιδευτικούς.

Αποτελέσματα από την εφαρμογή του προγράμματος SHARE<sup>11</sup> στη Βρετανία μας παρέχουν κάποια βασικά συμπεράσματα σχετικά με την αποτελεσματική εφαρμογή των παρεμβάσεων σεξουαλικής αγωγής - διαπροσωπικών σχέσεων. Σύμφωνα με άρθρο που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό «Θέματα Σεξουαλικής Αγωγής» (Sex Education Matters, No 28, Φθινόπωρο 2002), για να είναι αποτελεσματική η σεξουαλική αγωγή πρέπει να αναπτύσσεται σε πλαίσιο ασφαλούς σχολικού περιβάλλοντος και να αρχίζει νωρίς, πριν την εφηβεία, την έναρξη της ήβης και των διαπροσωπικών/διαφυλικών σχέσεων. Τα παιδιά και οι νέοι άνθρωποι θα πρέπει να συμμετέχουν στο σχεδιασμό και την εφαρμογή των προγραμμάτων και τα σχολεία να συνεργάζονται με τους γονείς και άλλους κοινωνικούς φορείς. Επιπλέον, είναι ζωτικής σημασίας οι εκπαιδευτικοί που εκπονούν προγράμματα

---

<sup>11</sup> Το SHARE (Sexual Health and Relationships – Safe, Happy and Responsible / Σεξουαλική Υγεία και Διαφυλικές Σχέσεις – Ασφαλείς, Ευτυχισμένοι, και Υπεύθυνοι) είναι ένα πρόγραμμα που στοχεύει στη μείωση των επικίνδυνων σεξουαλικών συμπεριφορών και των ανεπιθύμητων κυήσεων, καθώς και στη βελτίωση της ποιότητας των σεξουαλικών σχέσεων. Περιλαμβάνει πενήνήμερη επιμόρφωση εκπαιδευτικών και 10 κύκλους μαθημάτων στη διάρκεια της τρίτης χρονιάς της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (σε μαθητές 13-14 ετών) και άλλους 10 κύκλους την τέταρτη χρονιά. Το πρόγραμμα αναπτύχθηκε και εφαρμόστηκε πιλοτικά στη Σκωτία για πάνω από δύο χρόνια με τη συμβολή καθηγητών και ειδικών επιστημόνων πάνω σε θέματα σεξουαλικής αγωγής. Για την υλοποίησή του συνεργάστηκαν διάφορα πανεπιστημιακά τμήματα ειδικευμένα στο χώρο της εκπαίδευσης και της προαγωγής της υγείας (Wight et al. 2002).

σεξουαλικής αγωγής να είναι επαρκώς εκπαιδευμένοι και να αισθάνονται εμπιστοσύνη στις ικανότητές τους. Οι παρεμβάσεις, επίσης, να ανταποκρίνονται στις ιδιαίτερες ανάγκες της τοπικής κοινωνίας και να υπάρχει διαρκής επικοινωνία και συνεργασία με άλλες υποστηρικτικές υπηρεσίες υγείας.

Τέλος, ο Blake επισημαίνει ότι η αποτελεσματικότητα των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής είναι οργανικά συνδεδεμένη με το «...συνολικό ήθος του σχολείου. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο είναι ασφαλές τα παιδιά να μαθαίνουν και να ενισχύουν την αυτοεκτίμησή τους και τη συναισθηματική τους ανάπτυξη» (Blake 2002,14).

### 2.2.2 Οφέλη των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής

Συνήθως, όταν τα σχολικά προγράμματα σεξουαλικής αγωγής γίνονται το επίκεντρο της συζήτησης, μία ερώτηση κυριαρχεί: Είναι τα προγράμματα αυτά επιβλαβή για το μαθητικό πληθυσμό; Η απάντηση, όπως έχει τεκμηριωθεί ερευνητικά, είναι αρνητική<sup>12</sup>. Αντίθετα, πολλές έρευνες υποστηρίζουν ότι τα προγράμματα σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων που πληρούν συγκεκριμένα κριτήρια και όρους, όπως αυτά αναφέρθηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο, έχουν θετική επίδραση στη σεξουαλική υγεία των μαθητριών και των μαθητών (Hubbard et al. 1998, Blake & Frances 2001, Kirby 2002a, 2002b, Somers & Eaves 2002).

Τα προγράμματα πολύπλευρης σεξουαλικής αγωγής δεν είναι επιβλαβή. **Αυτό που σίγουρα φαίνεται να έχει αρνητικές επιπτώσεις είναι η ακατάλληλη ή ανεπαρκής σεξουαλική ενημέρωση** καθώς και οι περιορισμένες δυνατότητες που παρέχονται στους νέους ανθρώ-

---

<sup>12</sup> Η επιχειρηματολογία που παρατίθεται εδώ αφορά τα προγράμματα πολύπλευρης σεξουαλικής αγωγής, όπως αυτά ορίστηκαν στο προηγούμενο κεφάλαιο. Οι σκοποί και οι στόχοι, καθώς και η επιστημονική και φιλοσοφική βάση τους βρίσκουν σύμφωνη και τη συγγραφέα/εκπαιδευτικό του βιβλίου αυτού.

πους να εξερευνήσουν και να συζητήσουν με επαρκώς ενημερωμένους ενήλικες ώστε να κατανοήσουν τα ζητήματα της σεξουαλικότητας, τόσο της δικής τους όσο και των άλλων. Η παράλειψη αυτή επηρεάζει αρνητικά σημαντικές αποφάσεις που καλούνται οι νέοι και οι νέες να πάρουν για τη ζωή τους. Και αυτό με τη σειρά του έχει επιπτώσεις και στην οικογένεια και στην κοινωνία. «Η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση των νέων προβάλλει σαν η πιο επιτακτική ανάγκη της σημερινής κοινωνίας, δεδομένου ότι οι περισσότερες αντικοινωνικές εκδηλώσεις των σημερινών νέων, που ξεκινάνε από μια απλή άρνηση και οδηγούνται μέχρι τις δολοφονίες, είναι απόρροια λαθεμένης πέρα για πέρα ή ανύπαρκτης σεξουαλικής διαφώτισης» (Δετοράκης 1999, 8).

Σύμφωνα με έντυπο της Βρετανικής μη κυβερνητικής οργάνωσης «Εθνικό Ίδρυμα Νεότητας», οι νέοι άνθρωποι κάτω από τέτοιες συνθήκες, δηλαδή συνθήκες ελλειπούς ενημέρωσης είναι δυνατό:

- Να είναι απροετοίμαστοι για τις φυσικές και συναισθηματικές αλλαγές που έρχονται με την εφηβεία.
- Να δραστηριοποιηθούν σεξουαλικά ενώ δεν είναι ακόμη έτοιμοι ούτε να απολαύσουν τη συνεύρεση ούτε να αναλάβουν τις ευθύνες, όχι μόνο του εαυτού τους, αλλά και του συντρόφου τους.
- Να είναι απροετοίμαστοι ώστε να διαμορφώσουν ρεαλιστικές προσδοκίες για τις σεξουαλικές σχέσεις και ταυτόχρονα να μην έχουν αναπτύξει τις δεξιότητες εκείνες που θα τους επιτρέψουν να επικοινωνήσουν και να διαπραγματευτούν με τους συντρόφους τους ζητήματα όπως η αντισύλληψη.
- Να δημιουργήσουν ακατάλληλες ή και μη συναινετικές σχέσεις και σεξουαλική δραστηριότητα.
- Να βιώσουν συναισθηματικό άγχος και να μετανιώσουν για αποφάσεις τους.
- Να μην είναι ενημερωμένοι για υπηρεσίες υγείας και βοήθειας.
- Να πρέπει να αντιμετωπίσουν μια ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη



- (με τις συνέπειές της) ή έκτρωση (με τις δικές της συνέπειες).  
Να αγνοούν ότι κινδυνεύουν από σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα ή πώς να τα αποφύγουν, κάτι που μπορεί να έχει συνέπειες στη σεξουαλική τους υγεία και τη γονιμότητά τους στο μέλλον.

Σύμφωνα με παγκόσμια έρευνα γύρω από θέματα υγείας του μαθητικού πληθυσμού<sup>13</sup>: «Ανεπιθύμητο συναισθηματικό στρες δημιουργείται από την έλλειψη πληροφοριών και κατανόησης για θέματα που έχουν να κάνουν με τη σεξουαλικότητα, τις σωματικές αλλαγές και λειτουργίες, καθώς και τα συναισθήματα» (Ross & Wyatt 1997 – 1998, 115). Ενώ αντίθετα, προγράμματα πολύπλευρης σεξουαλικής αγωγής έχουν αποδειχτεί αποτελεσματικά όσον αφορά στην καθυστέρηση της έναρξης των ερωτικών σχέσεων, τη μείωση του αριθμού των σεξουαλικών συντρόφων και την υιοθέτηση μέτρων προφύλαξης (Kirby 2002a, 2002b).

Τα σχολικά προγράμματα σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων αποτελούν σημαντικές εκπαιδευτικές παρεμβάσεις. Πολλοί συγγραφείς και ερευνητές έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι τα παιδιά και γενικά οι νέοι άνθρωποι θέλουν να μάθουν για το σεξ, τις διαπροσωπικές σχέσεις και τη σεξουαλικότητα (Cgoeyman 2003, Strauss 2003, Κρεατσάς 2003, Starkman & Rajani 2002, Milton 2002, 2001, Blake 2002, Κακαβούλης 1995, Kakavoulis 2001, Kakavoulis & Forest 1999). Εκτός από τη δηλωμένη ανάγκη των παιδιών για πληροφόρηση πάνω σε θέματα σεξουαλικότητας, υπάρχουν πολλά ακόμη επιχειρήματα που ενισχύουν τη σημασία της εισαγωγής τέτοιων προγραμμάτων στα σχολεία.

**Τα σχολικά προγράμματα σεξουαλικής αγωγής έχουν θετικά αποτελέσματα στη σεξουαλική γνώση των εφήβων** (Somers & Glea-

---

<sup>13</sup> Παγκόσμια έρευνα με ελληνική συμμετοχή, που εκπονείται κάθε δύο χρόνια σε συνεργασία με την Παγκόσμια Οργάνωση Υγείας και αφορά το μαθητικό πληθυσμό. <http://www.hbsc.org/>

son 2001, 674) και συμβάλλουν στη βελτίωση της σεξουαλικής τους υγείας (Blake 2002). Η ανάπτυξη των συναισθηματικών και κοινωνικών δεξιοτήτων που είναι αναγκαίες για τη λήψη υπεύθυνων αποφάσεων στη σύναψη ερωτικών και φιλικών σχέσεων εντάσσεται στους αντικειμενικούς στόχους της σεξουαλικής αγωγής. **Η οικοδόμηση της γνώσης πάνω σε σεξουαλικά ζητήματα και η ανάπτυξη δεξιοτήτων διαλόγου και λήψης αποφάσεων προετοιμάζουν το έδαφος για έναν υγιέστερο τρόπο ζωής.**

Τα προγράμματα σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων ενισχύουν τη μάθηση γενικότερα και βελτιώνουν τα ποσοστά σχολικής διαρροής των μαθητών και μαθητριών. «Τα πρώτα ευρήματα από την Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας επιβεβαιώνουν ότι η Ψυχοκοινωνική και Σεξουαλική Αγωγή Προσωπικής και Κοινωνικής Υγείας μπορεί να αναπτυχθεί μέσα στο ευρύτερο φάσμα του υγιούς σχολείου ασκώντας θετική επιρροή μέσω της διδακτέας ύλης. Επίσης μπορεί να επιδράσει θετικά στη μείωση των ποσοστών της σχολικής διαρροής και των απουσιών» (Blake 2002, 5).

Όπως αναφέρει η Milton (2000), τα παιδιά χρειάζονται υποστήριξη ώστε να μάθουν πώς να επεξεργάζονται τα πολλά μηνύματα που λαμβάνουν καθημερινά από διάφορες πηγές για τη σεξουαλικότητα. Επίσης, χρειάζεται να ξέρουν ότι μπορούν να κάνουν ερωτήσεις και να εκφράζουν τις ανησυχίες τους σε ενηλίκους που μπορούν να εμπιστευτούν. Σύμφωνα με την ίδια ερευνήτρια, παιδιά τα οποία δεν έχουν καμία ενημέρωση πάνω στη σεξουαλική υγεία διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να γίνουν αντικείμενα εκμετάλλευσης και κακοποίησης.

Πολύ σημαντικό, τέλος, παραμένει το γεγονός ότι **για μερικά παιδιά το σχολείο μπορεί να είναι η μόνη πηγή σωστής πληροφόρησης και αγωγής σε θέματα σεξουαλικότητας.**

### 2.2.3 Στόχοι των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής

Η οριοθέτηση αντικειμενικών στόχων, ως μέρος του σχεδιασμού της εκπαιδευτικής δραστηριότητας, παρέχει ένα ξεκάθαρο πλαίσιο στους εκπαιδευτικούς ώστε να αναπτύξουν την εφαρμογή κάποιου προγράμματος και να προτείνουν δραστηριότητες για την ολοκλήρωση μιας τέτοιας εφαρμογής. Επιπλέον, η αναγνώριση ξεκάθαρων αντικειμενικών στόχων επιτρέπει τη δημιουργία υλικού αξιολόγησης ή την υιοθέτηση διαδικασιών αξιολόγησης οι οποίες με τη σειρά τους παρέχουν στα προγράμματα μια αίσθηση συνοχής και γνησιότητας. Διάφοροι θεωρητικοί της σεξουαλικής αγωγής αναγνωρίζουν τρεις κύριες κατηγορίες στόχων: τους γνωστικούς, τους συναισθηματικούς και τους ψυχοκινητικούς ή στόχους συμπεριφοράς (Buston et al. 2001, 358, Desaulniers 1995, 69-75, Koch 1992, 256).

Οι **γνωστικοί** στόχοι αφορούν πληροφορίες πάνω σε θέματα διαπροσωπικών σχέσεων και σεξουαλικότητας. Οι γνωστικοί στόχοι αποτελούν συνήθως το μεγαλύτερο κομμάτι στο σχεδιασμό των εκπαιδευτικών προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής και τη βασική πλατφόρμα για την ανάπτυξή τους. Εμφαση στο γνωστικό θέμα δίνουν τα προγράμματα σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης στις περισσότερες χώρες (Κρεατσάς, 2003). Συνήθως, οι στόχοι αυτοί συμπεριλαμβάνουν πληροφορίες σχετικά με την ανατομία ή τη φυσιολογία του ανθρώπινου σώματος, το ανθρώπινο αναπαραγωγικό σύστημα, την ορολογία συγκεκριμένων οργάνων, τα χαρακτηριστικά της εφηβείας ή τις φάσεις της εγκυμοσύνης. Όπως, όμως, σημειώνει η Desaulniers (1995, 70), για να φτάσουν οι μαθητές και οι μαθήτριες στο επίπεδο της κατανόησης αυτών των διδακτικών στόχων θα πρέπει πρώτα να έχουν το χρονικό περιθώριο ώστε να μεταφέρουν αυτή τη στοιχειώδη γνώση σε ένα πιο γενικευμένο επίπεδο κατανόησης των παραγόντων που αφορούν και επηρεάζουν τη σεξουαλικότητα. Συνεπώς, σύμφωνα με την ίδια συγγραφέα, αυτό που είναι πιο σημαντικό είναι η ικανότητα σχηματισμού προσωπικής κρίσης σε ζητήματα επιλογής κατευθύνσεων στη ζωή, παρά η απλή απόκτηση γνώσεων. Με άλλα λόγια **η απόκτηση γνώσεων ή πληροφοριών δεν σηματοδοτεί απα-**

**ραίτητα και αλλαγή συμπεριφοράς ή στάσης ούτε αποτελεί εγγύηση υγιών επιλογών.**

Οι **συναισθηματικοί** στόχοι, είναι σύμφωνα με τη Desaulniers (1995, 74) αναπόφευκτοι στον τομέα της εκπαίδευσης, ενώ η αναζήτηση σε ζητήματα σεξουαλικότητας και διαπροσωπικών σχέσεων θεμελιώνεται και οριοθετείται σε φιλοσοφικά πλαίσια. **Ενδιαφέροντα, αξίες, συμπεριφορές, εκτίμηση και αφομοίωση, είναι τα στοιχεία που αποτελούν τους συναισθηματικούς στόχους.** Οσον αφορά στα σχολικά προγράμματα σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων πολλοί από αυτούς τους στόχους μπορεί να αναφέρονται στην:

- αποδοχή της προσωπικής σεξουαλικότητας,
- ανάπτυξη αυτοελέγχου, αυτοσεβασμού και σεβασμού προς το άλλο φύλο,
- λήψη σωστών επιλογών,
- αποδοχή του σώματός και της αυτοεικόνας,
- προετοιμασία για την οικογενειακή ζωή, κλπ.

Η ολόπλευρη ανάπτυξη της προσωπικότητας και της κοινωνικοποίησης του ατόμου θεωρούνται στόχοι του σχολείου. Σε έρευνα (Kakavoulis 2001, 172) που έγινε σε Έλληνες γονείς, η συντριπτική πλειοψηφία του δείγματος υποστήριξε ότι μέρος της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης θα πρέπει να αποτελούν οι γνώσεις, έτσι ώστε να γίνονται κατανοητές βαθύτερες γενετήσιες λειτουργίες του ανθρώπινου σώματος, καθώς και να δίνεται μεγάλη σημασία στις σχέσεις των δύο φύλων. Επίσης, σχεδόν όλοι συμφώνησαν ότι αυτές τις σχέσεις πρέπει να τις διέπουν ηθικές αρχές. Παρόλ' αυτά, ο Κρεατσάς θεωρεί ότι σπάνια εισάγονται στα σχολεία προγράμματα σεξουαλικής αγωγής τα οποία αγγίζουν τις κοινωνικές, ψυχολογικές και ηθικές επιπτώσεις των σεξουαλικών σχέσεων και προετοιμάζουν τους μαθητές και τις μαθήτριες να κάνουν υπεύθυνες επιλογές σχετικά με τη σεξουαλική και αναπαραγωγική ζωή τους (Κρεατσάς 2003, 33).

Οι **ψυχοκινητικοί** ή στόχοι συμπεριφοράς θα επιτρέψουν στους

εκπαιδευτικούς να αξιολογήσουν εάν οι γενικοί στόχοι της παρέμβασης έχουν επιτευχθεί. Ως συμπεριφορά, εκφράζονται και εφαρμόζονται στην πράξη εκείνες οι δεξιότητες που είναι απαραίτητες για τη θετική σεξουαλική έκφραση, δηλαδή, η ικανότητα επικοινωνίας, η δυνατότητα της διαπραγμάτευσης και της πειθούς, η δυνατότητα λήψης αποφάσεων και η αντιμετώπιση προβληματικών καταστάσεων (Koch 1992). Η ανάπτυξη των κατάλληλων ψυχοκινητικών δεξιοτήτων είναι ένα βασικό ζήτημα στη διαδικασία διαμόρφωσης σεξουαλικών σχέσεων<sup>14</sup>.

Ο Tremblay (1998, 78) παρουσιάζει ένα πλαίσιο όπου οι στόχοι της σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων αποτελούνται από τέσσερις κύριες κατηγορίες και τρία διαφορετικά επίπεδα (πίν. 3).

Κατηγορίες	Βιολογική (το σώμα)	Ψυχολογική (συναισθήματα)	Κοινωνική (σχέσεις)	Ηθική (αποφάσεις)
Επίπεδο	Γνωστικό			
	Πραξιακό			
	Υπαρξιακό			

**Πίνακας 3.** Στόχοι της σεξουαλικής αγωγής

Για τον Tremblay, η βιολογική πλευρά αφορά την ανατομία και τη φυσιολογία, τις ασθένειες, τα μέσα προστασίας κλπ. Η ψυχολογική πλευρά περιλαμβάνει τα αισθήματα, τη φαντασία και γενικά όλους τους παράγοντες που βασίζονται στη συναισθηματική πλευρά τού ατόμου. Οι κοινωνικές και ηθικές πλευρές αναφέρονται σε θέματα

<sup>14</sup> Ωστόσο, η Desaulniers (1995, 74) όπως και άλλοι υποστηρικτές της ψυχαναλυτικής σχολής, υποστηρίζει ότι γενικά η σεξουαλική ζωή και συγκεκριμένα οι σεξουαλικές συμπεριφορές αποδίδονται κυρίως στο υποσυνείδητο. Κατά συνέπεια δεν είναι ρεαλιστική η προσδοκία ότι τα αποτελέσματα της εκμάθησης, μέσω παιδαγωγικών παρεμβάσεων σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης, είναι δυνατό να εκφράζονται από συνειδητές και άμεσα παρατηρήσιμες συμπεριφορές.

σχέσεων με το άλλο φύλο μέσα σε ένα ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο λήψης αποφάσεων, ανάληψης ευθυνών, επιλογών και ηθικών κρίσεων.

Τα τρία επίπεδα αναφέρονται στα στάδια ανάπτυξης της συλλογιστικής διαδικασίας του ατόμου. Το «γνωστικό» επίπεδο συμπεριλαμβάνει όλη τη διαδικασία απόκτησης γνωστικών πληροφοριών, ορθών ή μη, πάνω σε διαφορετικά θέματα που έχουν να κάνουν με τη σεξουαλικότητα και τις διαπροσωπικές σχέσεις. Η ανάγνωση ενός φυλλαδίου για την αντισύλληψη ανήκει, για παράδειγμα, σε αυτό το επίπεδο. Το «πραξιακό» περιλαμβάνει την έκφραση, μέσω της συμπεριφοράς, των γνώσεών μας. Η επιλογή κάποιου αντισυλληπτικού μέσου αναφέρεται, για παράδειγμα, σε αυτό το επίπεδο. Το «υπαρξιακό» επίπεδο αφορά συμπεριφορές που διαμορφώνονται ως μέρος της κατανόησης των προσωπικών μας αξιών. Η άρνηση χρήσης αντισυλληπτικού μέσου διότι αντιβαίνει τις θρησκευτικές πεποιθήσεις του ατόμου είναι ένα παράδειγμα για αυτό το επίπεδο.

Η στοχοθεσία αναφέρεται στο θεωρητικό επίπεδο της ανάπτυξης εκπαιδευτικών προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων. Για να βάλουμε όμως τους θεωρητικούς στόχους σε ένα πρακτικό πλαίσιο χρειαζόμαστε μια μέθοδο, δηλαδή έναν τρόπο ή ένα σύστημα εργασίας, που θα μας οδηγήσει στο επιθυμητό αποτέλεσμα.

#### **2.2.4 Διδακτικές μέθοδοι και εκπαιδευτικά εργαλεία**

Ποικίλες μέθοδοι είναι δυνατό να χρησιμοποιηθούν κατά την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων, όμως οι μέθοδοι ενεργητικής μάθησης είναι οι πιο επιτυχημένες (Blake 2002). Η ενεργητική μάθηση<sup>15</sup> είναι μια δημιουργική δια-

---

<sup>15</sup> Στις τεχνικές ενεργητικής, βιωματικής και συνεργατικής μάθησης, ως μέθοδοι διδασκαλίας, στηρίζονται και τα προγράμματα «σεξουαλικής αγωγής και διαφυλικών σχέσεων» που απευθύνονται σε μαθήτριες και μαθητές του δημοτικού σχολείου και έχουν εκπονηθεί πρόσφατα (2008) με τη φροντίδα του Υπουργείου Παιδείας και τη συγχρηματοδότηση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου, από τον καθηγητή και ψυχίατρο κ. Θάνο Ασκητή και τους συνεργάτες του.

δικασία για την ανάπτυξη ικανοτήτων. Τα παιδιά και οι νέοι δουλεύουν μαζί σε μια ομάδα. Μαθαίνουν ο ένας απ' τον άλλον και εξασκούνται κάνοντας χρήση των γνώσεων και των ικανοτήτων τους μέσα στην ομάδα. Η εμπειρία τού να ακούς τις απόψεις και τα πιστεύω των άλλων και να παρακολουθείς τον τρόπο που αναπτύσσουν τις ικανότητες και διαμορφώνουν τις σχέσεις τους μέσα σε μια ομάδα, ενισχύουν τη μάθηση (Blake 2002, 30-31). **Συλλογισμός, Σχεδιασμός, Εξάσκηση, Πράξη, και Μάθηση αποτελούν τα πέντε λειτουργικά στοιχεία της ενεργητικής μάθησης.**

Οφέλη από ενεργητικές προσεγγίσεις στην ανακάλυψη της γνώσης προέρχονται από:

- τη χρησιμοποίηση από τα παιδιά των δικών τους εμπειριών ως βάση για μάθηση και κατανόηση,
- την ομαδική δουλειά και την ανάπτυξη προσωπικών και κοινωνικών δεξιοτήτων μέσα από αυτή,
- την εμπειρία θετικών σχέσεων αλληλοεκτίμησης μεταξύ των εκπαιδευτικών και της τάξης,
- την ανάπτυξη κριτικής σκέψης, συλλογισμού και διαπραγματευτικών ικανοτήτων,
- την εξάσκηση στην αποδοχή ή απόρριψη ιδεών και απόψεων.

Μερικές δραστηριότητες ενεργητικής μάθησης συμπεριλαμβάνουν: ελεύθερες ομιλίες, διάφορες τεχνικές συζητήσεων, αντιπαράθεσεις γνώμων και θέσεων, χρήση λαϊκών παραδόσεων και μύθων, χρήση σχεδίων (καρτούν), μακετών, καρτών, φωτογραφιών και άρθρων από περιοδικά, μελέτες, ομιλίες προσκεκλημένων, άλλου είδους αφηγήσεις, οπτικοακουστικό υλικό, παιχνίδια ρόλων.

Σε αντίθεση με την παραδοσιακή μετωπική προσέγγιση που θεωρούσε την ή τον εκπαιδευτικό ως το επίκεντρο της εκπαιδευτικής διαδικασίας κι αντιμετώπιζε τη διδασκαλία ως συρραφή από μεταδιδόμενες πληροφορίες σε μορφή διαλέξεων, μια δραστηριότητα που θεωρείται παθητική και «βαρετή» από τους μαθητές και τις μαθήτριες,

**οι βιωματικές τεχνικές της ενεργητικής μάθησης δίνουν το λόγο στις ίδιες τις μαθήτριες και τους μαθητές.** Επιτρέπουν την ενεργητική μελέτη και την έκφραση συμπεριφορών, στάσεων και αξιών. Ενισχύουν και ενθαρρύνουν την ανάμιξη των μαθητών και μαθητριών στην ίδια τους τη μάθηση καθώς επίσης ενθαρρύνουν και τη λεκτική τους συμμετοχή.

Σύμφωνα με τη Desaulniers (1995, 80) η συμμετοχή σε μια ομάδα σεξουαλικής αγωγής συμβάλλει στη συνολική πνευματική, συναισθηματική και ηθική ανάπτυξη του ατόμου. **Αντίθετα, οι παραδοσιακές μέθοδοι διδασκαλίας έχουν μεγαλύτερη επιτυχία σε στόχους που αφορούν το γνωστικό αντικείμενο χωρίς απαραίτητα να ενισχύουν υγιείς στάσεις και επιλογές.** Αυτός είναι ο κύριος λόγος που η ενεργητική μάθηση ως εκπαιδευτική μέθοδος προτιμάται από ανθρώπους ή οργανισμούς που θεωρούν τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση περισσότερο ως μέσο κατάκτησης ή εδραίωσης συμπεριφορών παρά ως μέσο απόκτησης γνώσεων.

Παρόλ' αυτά, η παραδοσιακή διδασκαλία δεν αγνοείται τελείως ως μέθοδος εκπαίδευσης. Τέτοιες μέθοδοι χρησιμοποιούνται όταν επίκεντρο αποτελούν πρακτικές γνώσεις, όπως θέματα ανατομίας και φυσιολογίας. Οι μέθοδοι ενεργητικής μάθησης χρησιμοποιούνται περισσότερο όταν ο στόχος είναι η διαμόρφωση συμπεριφορών, στάσεων ακόμα και αξιών.

Οι μέθοδοι αντιπροσωπεύουν τον τρόπο επίτευξης συγκεκριμένων στόχων ή σκοπών. Ταυτόχρονα κάθε μέθοδος συνοδεύεται από έναν αριθμό εργαλείων, δηλαδή υλικών σχεδιασμένων για την εισαγωγή και εφαρμογή των δραστηριοτήτων σεξουαλικής αγωγής. Η Desaulniers (1995) χωρίζει τα εργαλεία διδασκαλίας των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων σε έξι βασικές κατηγορίες:

- Το γραπτό υλικό που περιλαμβάνει εγχειρίδια, όπως βιβλία, μυθιστορήματα, κόμικς, βιβλία ασκήσεων, εγκυκλοπαίδειες, φυλλάδια, κλπ.



- Το *οπτικοακουστικό υλικό* που περιλαμβάνει ταινίες, βίντεο, σλάιντ, τηλεοπτικά προγράμματα, βιντεοκλίπ, μουσικούς δίσκους, κλπ.
- Το *παραϊατρικό υλικό* που περιλαμβάνει αφίσες και πίνακες με πληροφορίες πάνω στην ανατομία και την αντισύλληψη, γραφήματα, ιατρικά αντικείμενα, αντικείμενα υγιεινής κατά την εμμηνόρροια και την αντισύλληψη όπως χάπια, προφυλακτικά, κλπ.
- Το *υλικό δραματοποίησης* που περιλαμβάνει στολές-κοστούμια και άλλα αντικείμενα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για παιχνίδια ρόλων, θεατρικά δρώμενα, χώρο για αυτές τις δραστηριότητες, σενάρια και ιστορίες που χρησιμοποιούνται στα δρώμενα, κλπ.
- Το *υλικό για διάφορα παιχνίδια και αυτοδημιούργητες δραστηριότητες* που περιλαμβάνουν προσαρμοσμένα επιτραπέζια παιχνίδια, ερωτηματολόγια, παιχνίδια λέξεων, τραγούδια, κουκλοθέατρο, ζωγραφική, φωτομοντάζ, κλπ.
- Το *υλικό πληροφορικής* που περιλαμβάνει υπολογιστές, CD-roms, πρόσβαση στο διαδίκτυο, κλπ.

Η χρήση ποικίλων εργαλείων κατά την εφαρμογή των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων δημιουργεί ποικιλομορφία, επιτρέπει στους μαθητές και τις μαθήτριες να εξερευνήσουν διάφορες πλευρές εκμάθησης, ενισχύει τη δημιουργικότητα, ενθαρρύνει τη συμμετοχή, τον αναστοχασμό, την αυτοκριτική και την ατομική έκφραση, αναπτύσσει διαφορετικές ατομικές και κοινωνικές δεξιότητες καθιστώντας έτσι την όλη προσέγγιση πολύ πιο ενδιαφέρουσα για την ή τον εκπαιδευτικό και τους μαθητές και μαθήτριες.

**Τα εργαλεία των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής είναι απλά τα τεχνικά μέσα που οι εκπαιδευτικοί έχουν στην κατοχή τους για να επιτύχουν τους παιδαγωγικούς στόχους.** Η ανασφάλεια κάνει κάποιους εκπαιδευτικούς να επικεντρώνονται και να περιορίζουν το ρόλο τους αποκλειστικά και μόνο στην επιλογή μεθόδων κι εργαλείων

χωρίς παράλληλα να εμβαθύνουν περισσότερο στο δικό τους ρόλο και στους τρόπους με τους οποίους θα μπορούν να ανταποκριθούν καλύτερα στο ρόλο αυτό. Στη σεξουαλική αγωγή ο ρόλος των εκπαιδευτικών πρέπει να είναι και είναι πρωταρχικός. Οι μαθητές και οι μαθήτριες χρειάζονται κάτι παραπάνω από κατάλληλα εργαλεία, χρειάζονται ανθρώπους, άντρες ή γυναίκες, που θα ξέρουν να ανταποκριθούν στα δικά τους ερωτήματα (Desaulniers, 1995, 89).

### 2.3 Ο ρόλος και τα προσόντα των εκπαιδευτικών

Οι περισσότερες συζητήσεις σχετικά με τη σεξουαλική αγωγή περιλαμβάνουν και κάποια εξέταση των χαρακτηριστικών του ατόμου που είναι υπεύθυνο για τη διδασκαλία της (πίν. 4). Σε μια έρευνα (Kakavoulis 2001, 173) που αφορά στο θέμα της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης στην Ελλάδα, γονείς ρωτήθηκαν για τα προσόντα που θα πρέπει να διαθέτει το άτομο που θα διδάξει σεξουαλική αγωγή. Σύμφωνα, λοιπόν, με τους ερωτώμενους, οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να είναι άρτια καταρτισμένοι επιστημονικά, να έχουν καλές σχέσεις με τα παιδιά, να δείχνουν κοινωνική ωριμότητα, να λειτουργούν σαν πρότυπα, να έχουν αυτό-εκτίμηση, ήθος και να μη διακατέχονται από προκαταλήψεις γύρω από το σεξ.

ΓΝΩΣΕΙΣ	ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΕΣ	ΠΡΟΣΟΝΤΑ
<ul style="list-style-type: none"> <li>• Σύγχρονες</li> <li>• Αμερόληπτες</li> <li>• Ακριβείς</li> <li>• Ποικίλες</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Σεβασμός</li> <li>• Ανεκτικότητα</li> <li>• Ειλικρίνεια</li> <li>• Εμπιστοσύνη</li> <li>• Αυτοπεποίθηση</li> <li>• Αμεροληψία</li> <li>• Κατανόηση</li> <li>• Ευαισθησία</li> <li>• Ευρύτητα σκέψης</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Θετικό πρότυπο</li> <li>• Δεξιότητες διαπραγμάτευσης</li> <li>• Μεταδοτικότητα</li> <li>• Διαχείριση της τάξης</li> </ul>

**Πίνακας 4.** Τα προσόντα των εκπαιδευτικών

Ο ρόλος των εκπαιδευτικών στην ανάπτυξη και εφαρμογή των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής είναι σημαντικός. Προσφέρουν βασικές υπηρεσίες στους μαθητές και τις μαθήτριες, στους γονείς αυτών και στην κοινωνία γενικότερα. Η διδασκαλία είναι μια δυναμική, συμμετοχική διαδικασία που επηρεάζει τους κύριους συμμετέχοντες, δηλαδή τα μέλη της σχολικής ομάδας, και έχει τη δύναμη να αλλάξει την περιρρέουσα ατμόσφαιρα σε επίπεδο τάξης, σχολείου και σε επίπεδο κοινωνίας αντιστοίχως. Η σεξουαλικότητα αγγίζει τις πιο ιδιαίτερες πλευρές της προσωπικότητας. «Ενώ η σεξουαλικότητα περιλαμβάνει ανατομία, φυσιολογία και βιοχημεία συμπεριλαμβάνει, επίσης, την έννοια της ατομικής υπόστασης, το ρόλο του φύλου, της σχέσης, του τρόπου ζωής, των θρησκευτικών πεποιθήσεων, τα ήθη και έθιμα της κοινωνίας και πολλά περισσότερα» (Koch 1992, 252). Το να είναι οι εκπαιδευτικοί πρόθυμοι και ικανοί να παρέχουν προγράμματα που θα προσφέρουν γνώση σε θέματα σεξουαλικότητας, θα ενισχύει τις διαπραγματευτικές ικανότητες των νέων και θα προβάλλει τις κατάλληλες συμπεριφορές που από τη μία πλευρά οδηγούν στη δόμηση της προσωπικής ταυτότητάς και από την άλλη εξασφαλίζουν έναν υγιή τρόπο ζωής. Ολα αυτά απαιτούν σημαντικές ικανότητες που πρέπει να χαρακτηρίζουν μία ή έναν εκπαιδευτικό. Ο Κρεατσάς (2003, 44) προσδιορίζει πέντε ξεχωριστά κριτήρια για την επιλογή του ατόμου που θα επωμισθεί την ευθύνη ολοκλήρωσης των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων:

1. Η προσωπική προδιάθεση στη λήψη πληροφοριών και εκπαίδευσης γύρω από τέτοια θέματα, όπως επίσης και η προαιρετική συμμετοχή σε τέτοιου είδους προγράμματα.
2. Η πεποίθηση ότι η εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής είναι βασική για την ολόπλευρη ανάπτυξη των νέων ανθρώπων.
3. Η αμεσότητα, ειλικρίνεια, αίσθηση του χιούμορ και ανοχή στις διαφορετικές γνώμες, αξίες, απόψεις και τα θρησκευτικά πιστεύω των άλλων.
4. Οι προσωπικές αξίες και το ήθος.
5. Ο σεβασμός στα δικαιώματα των γονέων ως των πρωταρ-

χικών εκπαιδευτών των παιδιών τους σε θέματα σεξουαλικής αγωγής.

Οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί όταν αναφέρονται στα προσόντα που είναι χρήσιμα στη διδασκαλία της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης, εστιάζουν σε χαρακτηριστικά όπως: γενικότερες γνώσεις, σύναψη καλών σχέσεων και προσέγγισης της μαθητικής ομάδας, ειλικρίνεια, ουδετερότητα και ευρύτητα σκέψεως, αίσθηση του χιούμορ, άνεση και ικανότητες διαπραγμάτευσης θεμελιωδών κανόνων (Milton 2001).

Οι μαθητές και μαθήτριες από την άλλη πλευρά δεν περιμένουν από τους ή τις εκπαιδευτικούς να ξέρουν τα πάντα γύρω από το σεξ, τις σχέσεις και τη σεξουαλική υγεία. Ενδιαφέρονται περισσότερο για τις **δεξιότητες των εκπαιδευτικών στη δημιουργία ενός ασφαλούς περιβάλλοντος και στη διευκόλυνση μιας ανοιχτής και ειλικρινούς συζήτησης μέσα στην τάξη**. Παιδιά ηλικίας 11 έως 15 ετών σε συζήτηση που οργανώθηκε από το Φόρουμ Σεξουαλικής Εκπαίδευσης και τον Εθνικό Φορέα Νεότητας<sup>16</sup> στη Βρετανία δημιούργησαν μια λίστα προσόντων για τους και τις εκπαιδευτικούς σεξουαλικής αγωγής. Σύμφωνα με αυτήν οι επιτυχημένοι εκπαιδευτικοί σεξουαλικής αγωγής θα πρέπει να είναι αξιόπιστοι, ανοιχτόμυαλοι, διακριτικοί και με αυτοπεποίθηση. Αυτοί οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να παρέχουν αντικειμενικές πληροφορίες και συμβουλές, καθώς επίσης να επιδεικνύουν σεβασμό προς τους άλλους, να είναι σε θέση να ακούν και να προδιαθέτουν τους άλλους για συζήτηση. Πρέπει τέλος να αποτελούν και οι ίδιοι ή ίδιες παράδειγμα προς μίμηση (Blake 2002, 48-49).

Όπως συνοψίζει και ο Greenberg (1989) οι εκπαιδευτικοί που θα εφαρμόσουν προγράμματα σεξουαλικής αγωγής πρέπει να έχουν την ίδια κατάρτιση και εκπαίδευση με τους υπόλοιπους εκπαιδευτικούς. Ωστόσο, θα πρέπει να κατέχουν επιπλέον προσόντα που θα τους επιτρέψουν να γίνουν αποδεκτοί στο ρόλο των εκπαιδευτικών σεξουα-

---

<sup>16</sup> [www.ncb.org](http://www.ncb.org)

λικής αγωγής. Έτσι, οι επιτυχημένοι εκπαιδευτικοί σεξουαλικής αγωγής θα πρέπει να αποδέχονται ως φυσιολογική τη σεξουαλική επιθυμία και τη σκέψη γύρω από σεξουαλικά θέματα. Να έχουν αποδεκτό φυσικό παρουσιαστικό και αίσθηση του χιούμορ. Να δείχνουν ανοχή στη διαφορετικότητα. Να επιθυμούν να εφαρμόσουν προγράμματα σεξουαλικής αγωγής. Να διαθέτουν γνώσεις ανατομίας και φυσιολογίας, εξελικτικής ψυχολογίας και θεωρητικές γνώσεις για τη σεξουαλικότητα, καθώς και γνώσεις κοινωνιολογίας της οικογένειας και των οικογενειακών δομών. Επίσης, να μη δείχνουν επικριτική και σεμνότυφη συμπεριφορά, να αποδέχονται τα διάφορα κοινωνικά κριτήρια, να μπορούν να αναγνωρίσουν την ενδεχόμενη αναγκαιότητα να προστρέξουν σε πιο εξειδικευμένο προσωπικό και τέλος να δείχνουν ευαισθησία στις απόψεις των γονέων και των στελεχών της εκπαίδευσης στην επιλογή στόχων και εκπαιδευτικού υλικού.

Οι εκπαιδευτικοί που εφαρμόζουν προγράμματα σεξουαλικής αγωγής χρειάζονται «...συνεχόμενη επαγγελματική, οικογενειακή και κοινωνική υποστήριξη» (Milton 2001, 22). **Για να μπορούν να κάνουν με αυτοπεποίθηση τη δουλειά τους οι εκπαιδευτικοί χρειάζονται ευκαιρίες για επαγγελματική και προσωπική εξέλιξη.** Το να παρέχονται συνεχόμενες ευκαιρίες εκπαίδευσης και επιμόρφωσης και να δίνεται στους /στις εκπαιδευτικούς το περιθώριο να διερευνήσουν τις προσωπικές και επαγγελματικές τους στάσεις κι απόψεις, θα επηρεάσει θετικά την ποιότητα της δουλειάς τους και κατ' επέκταση την ποιότητα της εκπαίδευσης που θα παρέχουν. Η υποστήριξη μπορεί να προέλθει από τον κύκλο των συναδέλφων, από προσπάθειες της πολιτείας να δημιουργήσει και να προσφέρει κατάλληλα διδακτικά εργαλεία, από την ανάμειξη των γονέων και την ελεύθερη συμμετοχή των μαθητριών και μαθητών.

Ακόμη θα πρέπει να είναι σεβαστές οι απόψεις και οι πεποιθήσεις των εκπαιδευτικών αναφορικά με την ανάπτυξη της διδακτικής ύλης. Αρκετοί ερευνητές διαπίστωσαν ότι η στάση και οι απόψεις των εκπαιδευτικών γύρω από τη διδακτική ύλη των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής είχε άμεση επίδραση στην ακεραιότητα εφαρμογής των

προγραμμάτων (Bowden et al. 2003,780). Με βάση τα παραπάνω είναι ιδιαίτερα σημαντικό τα στελέχη της εκπαίδευσης και οι συγγραφείς των βιβλίων ή άλλου εκπαιδευτικού υλικού να ζητούν και να λαμβάνουν υπόψη τις ιδέες και γνώμες των εκπαιδευτικών της τάξης σε τακτική βάση.

## 2.4 Ο ρόλος των ΜΜΕ<sup>17</sup>

Η σεξουαλική ανάπτυξη των παιδιών, όπως έχει ήδη αναφερθεί είναι κομμάτι της ευρύτερης ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης του ατόμου. Είναι μια δυναμική διαδικασία, πολύ σημαντική, που ξεκινάει από τη στιγμή της γέννησής μας και εξελίσσεται σταδιακά. Οι παράγοντες που επηρεάζουν τη σεξουαλική ανάπτυξη των παιδιών είναι από τη φύση τους βιολογικοί και κοινωνικοπολιτιστικοί. Ενα μέρος από τη διάπλαση της σεξουαλικής σκέψης του παιδιού, δηλαδή, έχει βιολογική βάση με την έννοια ότι εξαρτάται από τη σωματική ανάπτυξη του ατόμου. Από την άλλη, η σεξουαλική ανάπτυξη επηρεάζεται και από την κοινωνία, από τις επικρατούσες απόψεις για το ρόλο των φύλων και άλλα κοινωνικοπολιτιστικά μοντέλα.

Τα παιδιά, λοιπόν, δεν μεγαλώνουν σ' ένα κενό περιβάλλον. Αναπτύσσονται σ' έναν κόσμο που αλλάζει συνεχώς και όπου ζητήματα σεξουαλικότητας προσεγγίζονται από διαφορετικές οπτικές γωνίες. Οι συνέπειες αυτού του φαινομένου επηρεάζουν αργά ή γρήγορα, άμεσα ή έμμεσα τη σεξουαλική ανάπτυξη του παιδιού. Γι αυτό το λόγο έχει ενδιαφέρον να δούμε εν συντομία τι συμβαίνει όταν οι ενήλικες οι οποίοι είναι υπεύθυνοι για την ανατροφή των παιδιών (και σε αυτές τις κατηγορίες εντάσσονται τόσο οι γονείς όσο και οι εκπαιδευτικοί) αγνοούν ή υποτιμούν τη σημασία της σεξουαλικής αγωγής.

Ενα από τα σπουδαιότερα ευρήματα στη συγκριτική μελέτη των Goldman & Goldman (1982, 392) είναι ότι **όταν απουσιάζει επαρκής**

---

<sup>17</sup> Ενα μέρος του κεφαλαίου αυτού έχει δημοσιευτεί ως άρθρο στο Περιοδικό ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΑΓΩΓΗΣ, Πανεπιστήμιο Κρήτης – Σχολή Επιστημών Αγωγής- Παιδαγωγικό Τμήμα Δ.Ε. Τεύχος 3/2006, σελ. 45-52.

**και συστηματική σεξουαλική αγωγή τα παιδιά εφευρίσκουν δικές τους εξηγήσεις**, με τη μορφή μύθων και μυθοπλασιών για να εξηγήσουν τις βιολογικές και σεξουαλικές διαδικασίες. Με άλλα λόγια, άσχετα με την επιλογή των ενήλικων να αναφερθούν ή όχι σε θέματα σεξουαλικότητας, τα παιδιά θα βρίσκουν πάντα τις εξηγήσεις που χρειάζονται ακόμα κι αν χρειαστεί να τις επινοήσουν.

Σύμφωνα με τους Somers & Gleason (2001) τα ΜΜΕ είναι πηγή εκπαίδευσης σε ζητήματα σεξουαλικότητας<sup>18</sup>. Στην Ελλάδα τα ΜΜΕ (και ιδιαίτερα η τηλεόραση<sup>19</sup>) παρουσιάζονται ως η κυριότερη πηγή πληροφόρησης στα θέματα υγείας (Ioannidi-Karolou, 1997). Γενικά η πληροφόρηση από τα ΜΜΕ φαίνεται να επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό τις γνώσεις, συμπεριφορές και απόψεις των νέων για ζητήματα σεξουαλικότητας και διαφυλικών, διαπροσωπικών σχέσεων. Σύμφωνα με τους Tounta et al. (2004) οι νέοι στην Ελλάδα φαίνεται να αντλούν τις πληροφορίες για ζητήματα αναπαραγωγής κυρίως από πηγές όπως τα ΜΜΕ. Σε πρόσφατη έρευνα, οι Έλληνες γονείς θεωρούν την επίδραση από τα ΜΜΕ ως το σοβαρότερο πρόβλημα, που επηρεάζει την ομαλή σεξουαλική ανάπτυξη και διαπαιδαγώγηση των παιδιών τους, ενώ οι ίδιοι οι νέοι θεωρούν το φιλικό περιβάλλον<sup>20</sup> σε ποσοστό 69% και τα ΜΜΕ σε ποσοστό 56% σαν τους πλέον σημαντικούς παράγοντες για τη διαμόρφωση της σεξουαλικής τους συμπεριφοράς (Kakavoulis 2001, 167-171).

---

<sup>18</sup> Ο όρος ΜΜΕ κυρίως χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει πηγές εκπομπής μηνυμάτων που απευθύνονται στο ευρύ κοινό. Στα ΜΜΕ συμπεριλαμβάνονται κυρίως μέσα όπως η τηλεόραση, το ραδιόφωνο, τα περιοδικά, οι εφημερίδες και άλλα ανάλογα μέσα που εξυπηρετούν τη μαζική ενημέρωση. Η μαζική επικοινωνία γενικά αφορά τη μονόπλευρη ροή πληροφοριών και ορίζεται ως η οργανωμένη παραγωγή και διάχυση συμβολικών αγαθών μέσα από τη μετάδοση και αποθήκευση πληροφοριών. Δηλαδή, οι αποδέκτες των μηνυμάτων συνήθως έχουν περιορισμένες δυνατότητας αμφίδρομης παρέμβασης (Slevin, 2000).

<sup>19</sup> Σύμφωνα με τον Κρεατσά (2003, 41), τα Ελληνόπουλα περνούν καθημερινά περίπου 6 ώρες μπροστά στην τηλεόραση και αυτός ο αριθμός αυξάνεται στις 10.3 ώρες τα Σαββατοκύριακα.

<sup>20</sup> Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι οι φίλοι και οι φίλες φυσικά δεν μένουν και οι ίδιοι ανεπηρέαστοι από τα μηνύματα των ΜΜΕ.

Ενας στους τέσσερις μαθητές του γυμνασίου προσδιορίζει "έντυπα", όπως περιοδικά και βιβλία, σαν τη βασική πηγή πληροφόρησής του για τις σχέσεις ανάμεσα στα φύλα. Σε έρευνα που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Ελευθεροτυπία (κυριακάτικη έκδοση, περιοδικό Schooligans, Οκτώβριος 2004) **οι έφηβοι στην Ελλάδα, σε ποσοστό 17%, δηλώνουν ότι έμαθαν για το σεξ μέσα από πορνογραφικά περιοδικά.**

Επίσης και στη διεθνή βιβλιογραφία βρίσκουμε έρευνες που υποστηρίζουν την άποψη ότι οι νέοι άνθρωποι εκτός από τους συνομηλίκους τους θεωρούν τα ΜΜΕ ως εναλλακτική πηγή πληροφόρησης σχετικά με ζητήματα σεξουαλικότητας, ενώ παράλληλα **η απουσία αποτελεσματικής και ολοκληρωμένης σεξουαλικής αγωγής στο σπίτι ή στο σχολείο, καθιστά την τηλεόραση και τα άλλα μέσα κύριους παιδαγωγούς για τα ζητήματα αυτά** (Bar-on et al. 2001, Aubrey et al. 2003).

Επιπλέον σημαντική είναι η επισήμανση πως η διαστρεβλωμένη και στερεότυπη εικόνα της σεξουαλικότητας, όπως παρουσιάζεται μέσα από διάφορες τηλεοπτικές εκπομπές, μπορεί να είναι βασικός ένοχος για την αποτυχία της επίσημης (δηλαδή από πηγές όπως το σχολείο και η οικογένεια) σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης των εφήβων (Handel & Stern 2001).

Τα ΜΜΕ φαίνεται, λοιπόν, να είναι σημαντική πηγή πληροφόρησης για ζητήματα σεξουαλικότητας. Επιπλέον, φαίνεται πως το υλικό που παρουσιάζεται σ' αυτά ωθεί τους νέους ανθρώπους να διαμορφώσουν απόψεις και προσδοκίες, που αφορούν τη σεξουαλικότητα και τις διαφυλικές, διαπροσωπικές σχέσεις και γενικά επηρεάζει τη σεξουαλική συμπεριφορά τους. Με λίγα λόγια, **το σεξουαλικό περιεχόμενο των ΜΜΕ έχει αντίκτυπο στη σεξουαλική συμπεριφορά των ανθρώπων** (Brown 2002, 45).

Ταυτόχρονα **έχουν πληθύνει τα μηνύματα με σεξουαλικό περιεχόμενο** που παρουσιάζονται από τα ΜΜΕ είτε στα έντυπα μέσα είτε στα ηλεκτρονικά. Για παράδειγμα, από τις αρχές του '80 έχει αυξηθεί



θεαματικά η παρουσίαση αποκαλυπτικών φωτογραφιών σεξουαλικού περιεχομένου και των δύο φύλων στις διαφημίσεις των εντύπων μέσω των (Handel & Stern 2001). Επιπλέον, έχει αυξηθεί και το περιεχόμενο των σεξουαλικών μηνυμάτων που προβάλλεται μέσα από τα ηλεκτρονικά μέσα (τηλεόραση, ραδιόφωνο, βίντεο, κινηματογράφος).

Ερευνα αποκαλύπτει ότι μεταξύ του 1980 και 1985 η αναφορά στη σεξουαλικότητα και τη σεξουαλική δραστηριότητα ή η παρουσίαση τους στα τηλεοπτικά προγράμματα έχει αυξηθεί κατά 103%. Αυτό, σύμφωνα με τον ερευνητή, σημαίνει ότι ο μέσος έφηβος (ή έφηβη) τηλεθεατής το 1985 είχε εκτεθεί σε περίπου 2000 εικόνες με σεξουαλικές αναφορές (Greenberg et al. 1993). Επίσης, μια πιο πρόσφατη ανάλυση των δέκα δημοφιλέστερων εκπομπών που απευθύνονται σε νέους έδειξε ότι πάνω από το ένα τέταρτο των εκπομπών αυτών αναφέρονται σε σεξουαλικές σχέσεις (Somers & Gleason 2001), ενώ τα μισά περίπου από τα μουσικά βιντεοκλίπ παρουσιάζουν ερωτικές και σεξουαλικές εικόνες (Brown 2002).

Παράλληλα με την αύξηση των σεξουαλικών μηνυμάτων και εικόνων στα ΜΜΕ το περιεχόμενο των μηνυμάτων αυτών έχει γίνει πιο αποκαλυπτικό όσον αφορά στους διαλόγους, στους στίχους και στις συμπεριφορές που παρουσιάζονται. Τα μηνύματα αυτά γενικά περιέχουν **ανεδαφικές, ανακριβείς και παραπλανητικές πληροφορίες** τις οποίες όμως οι νέοι/ες φαίνεται να δέχονται ως πραγματικότητα (Bar-on et al. 2001, Brown 2002).

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με άλλες έρευνες, τα περισσότερα ΜΜΕ πρόβαλαν προγράμματα που αφορούσαν άνδρες οι οποίοι βλέπουν τις γυναίκες σε σεξουαλικά αντικείμενα ή αντικείμενα του σπιτιού και το σεξ σαν πεδίο ανταγωνισμού, σαν αναπόσπαστο χαρακτηριστικό του ανδρισμού και επίσης σε διασκεδαστική και συναρπαστική ασχολία (Kang 1997, Somers & Gleason 2001). Η Brown (2002), αναφέρει ότι με βάση μετα-αναλύσεις ερευνών οι καταναλωτές των μηνυμάτων που προέρχονται από τα ΜΜΕ είναι πιθανότερο να μάθουν ότι το σεξ είναι πράξη χωρίς συνέπειες, σπάνια προσχεδιασμένο και

κυρίως ζήτημα πόθου και όχι αγάπης. Ανάλυση του περιεχομένου πολλών τηλεοπτικών προγραμμάτων έδειξε ότι οι αναφορές στο σεξ είναι πολύ συχνές και στερεότυπες όσον αφορά στις διαφυλικές, διαπροσωπικές σχέσεις. Επί παραδείγματι, παρουσιάζεται η γυναίκα να χρησιμοποιεί τη σεξουαλικότητά της και τη σεξουαλική επιθυμία για να δελεάσει το αρσενικό και να πετύχει τους στόχους της (Sochen 1987). Δεν υπάρχει όμως ταυτόχρονη αναφορά σε τυχόν συνέπειες της σεξουαλικής δραστηριότητας (Aubrey et al. 2003).

Σημαντικό είναι επίσης το γεγονός ότι μέσα από τα **MME σπάνια προβάλλονται μοντέλα υπεύθυνης σεξουαλικής συμπεριφοράς**, όπως η χρήση αντισύλληψης, ενώ προσπάθειες να αποφευχθούν σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα σχεδόν απουσιάζουν από τα τηλεοπτικά προγράμματα (Charin 2000). Η Brown αναφέρει ότι μόνο ένα στα δέκα τηλεοπτικά προγράμματα συμπεριλαμβάνουν στο σενάριο τους τις πιθανές συνέπειες του σεξ χωρίς προφύλαξη ή αναφέρονται στην ανάγκη να χρησιμοποιούνται προφυλακτικά ή άλλου είδους προστασία απέναντι στα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα. Η ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη σπάνια παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα της σεξουαλικής δραστηριότητας χωρίς προφύλαξη και αν εξαιρέσουμε το HIV / AIDS, άλλα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα δεν συζητιούνται σχεδόν ποτέ. Επιπλέον, οι εκτρώσεις είναι θέμα ταμπού και ιδιαίτερα ευαίσθητο για να προβάλλεται από την τηλεόραση ή τα περιοδικά (Brown 2002).

Η επίδραση των εικόνων και των προτύπων σεξουαλικής συμπεριφοράς που προβάλλονται από τα MME στη διαμόρφωση στάσεων και συμπεριφορών είναι σημαντική και έχει γίνει αντικείμενο πολλών ερευνών. Οι Halstead & Waite (2001) αποδίδουν φαινόμενα όπου οι νέοι κάνουν συνδυασμένες αναφορές ανάμεσα στο σεξ και τη βία καθώς και το γεγονός ότι δείχνουν να αντιλαμβάνονται το σεξ ως κάτι που προκαλεί φαιδρότητα σαν αποτέλεσμα του ότι οι νέοι αυτοί φαίνεται να έχουν αντλήσει τις περισσότερες πληροφορίες για τα σεξουαλικά ζητήματα από υλικό που απευθύνεται αποκλειστικά σε ενήλικους (πορνογραφικό). Ερευνητικά έχει υποστηριχθεί ότι οι

προσδοκίες που έχουν οι νέοι άνθρωποι για την πρώτη σεξουαλική τους επαφή, αλλά και γενικά για τις σεξουαλικές τους σχέσεις και συμπεριφορές, διαμορφώνονται και επηρεάζονται από ουτοπικές ιστορίες σεξουαλικού περιεχομένου που παρακολουθούν στην τηλεόραση (Handel & Stern 2001, Aubrey et al. 2003).

Η σεξουαλική συμπεριφορά των νέων επηρεάζεται επίσης σημαντικά από τα μουσικά βιντεοκλίπ. Υποκείμενα έρευνας που άκουγαν ραπ τραγούδια με στίχους μισογυνισμού παρουσίασαν στη συνέχεια βίαιη σεξουαλική συμπεριφορά (Handel & Stern 2001). Σε έρευνα υποστηρίχθηκε ότι ήταν πιο πιθανό για τις γυναίκες που παρακολουθούσαν πολλές ώρες μουσικά βίντεο και προγράμματα, που παρουσιάζονται κατά τη διάρκεια της τηλεοπτικής ζώνης με τα υψηλότερα ποσοστά τηλεθέασης (prime time), να θεωρούν τις άλλες γυναίκες σεξουαλικά αντικείμενα, τους άνδρες υποκινούμενους κυρίως από σεξουαλικές ορμές και το «ραντεβού» ένα παιχνίδι (Somers & Gleason 2001). Τέλος, η έκθεση των εφήβων σε στερεότυπες εικόνες για τα δύο φύλα και τη σεξουαλικότητα, όπως προβάλλονται μέσα από τα μουσικά βιντεοκλίπ, βρέθηκε να αυξάνει την αποδοχή των σεξουαλικών σχέσεων εκτός γάμου και της διαπροσωπικής βίας (Brown 2002).

Εν συντομία λοιπόν, το σεξ, η σεξουαλικότητα και οι ανθρώπινες σχέσεις είναι ιδιαίτερα δημοφιλής θεματολογία στα ΜΜΕ. Φαίνεται, όμως, ότι η εικόνα της ανθρώπινης σεξουαλικότητας και των διαπροσωπικών σχέσεων που αυτά προβάλλουν είναι γενικά διαστρεβλωμένα και ανακριβής, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για την εικόνα της «γυναίκας».

Τα ΜΜΕ έχουν τη δύναμη να επηρεάζουν και να διαμορφώνουν τη σεξουαλική συμπεριφορά, ιδιαίτερα των νέων. Το γεγονός αυτό παίρνει μεγαλύτερες διαστάσεις σε χώρες όπως η Ελλάδα όπου δεν προσφέρεται οργανωμένη και συστηματική διαπαιδαγώγηση σε θέματα σεξουαλικότητας και διαφυλικών, διαπροσωπικών σχέσεων.

Εξετάζοντας το περιεχόμενο των μηνυμάτων που τα ΜΜΕ εκπέμπουν και κυρίως αυτά που αφορούν τη σεξουαλικότητα και τις διαπροσωπικές σχέσεις, είναι δυνατό να εξηγήσουμε συγκεκριμένες στάσεις και συμπεριφορές των νέων. Κυρίως όμως, η κατανόηση της σχέσης ανάμεσα στη σεξουαλικότητα και τη χρήση των ΜΜΕ μπορεί να βοηθήσει στη βελτίωση της σεξουαλικής υγείας του πληθυσμού, δηλαδή στην ελάττωση ανεπιθύμητων κυήσεων, στη μείωση της εξάπλωσης των σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων και γενικά στην ελαχιστοποίηση της παραπληροφόρησης που οι νέοι άνθρωποι ενσωματώνουν στην αντίληψη τους για την ανθρώπινη σεξουαλική δραστηριότητα και τους στερεότυπους ρόλους που καλούνται να παίξουν σαν άντρες ή γυναίκες στην κοινωνία (Aubrey et al. 2003).

Εάν θέλουμε να αποφύγουμε «μυθοπλαστικές» εξηγήσεις που προέρχονται από τις εικόνες των ΜΜΕ είμαστε υποχρεωμένοι αφενός να προσφέρουμε στα παιδιά τη σωστή και ολοκληρωμένη ενημέρωση που χρειάζονται μέσα από τη συστηματική σεξουαλική αγωγή και την αγωγή για τις διαφυλικές και διαπροσωπικές σχέσεις και αφετέρου να καλλιεργήσουμε και να ενισχύσουμε την κριτική τους σκέψη. Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης είναι μέσα στο ρόλο του σχολείου και συμπεριλαμβάνεται στους στόχους των αναλυτικών προγραμμάτων.

Παράλληλα, **η καλλιέργεια κριτικής στάσης και ακόμη η κριτική αμφισβήτηση των μηνυμάτων που προέρχονται από τα ΜΜΕ είναι μέσα στους στόχους των σχολικών προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής** (Blake 2002). Εδώ οι εκπαιδευτικοί θα μπορούσαν να παίξουν ένα σπουδαίο ρόλο με την προϋπόθεση ότι συναινούν και είναι κατάλληλα καταρτισμένοι στα θέματα αυτά. Οπως τονίζει ο Βαϊδάκης (1998, 562), το μεγάλο πρόβλημα της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης δεν είναι το πώς, ποιος και πότε θα δώσει πληροφορίες, αλλά το πώς θα ασκήσει τα άτομα και κυρίως τους νέους να κρίνουν και να αξιολογούν τις πληροφορίες που τους δίνονται.

## 2.5 Ο ρόλος της οικογένειας<sup>21</sup>

Σύμφωνα με την ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια Βικιπαίδεια, «...η ανθρώπινη οικογένεια είναι μια θεσμοθετημένη βίο-κοινωνική μονάδα που αποτελείται από δύο τουλάχιστον ενήλικα άτομα, ετερόφυλα και μη συγγενικά εξ αίματος, που έχουν συζευχθεί, καθώς και τα (κατιόντα μέλη) τέκνα αυτών, η καλούμενη έτσι και *πυρηνική οικογένεια*». Σε ορισμένα κράτη σήμερα, η έννοια της οικογένειας έχει αρχίσει να περιλαμβάνει και σύνδεσμο ατόμων του ίδιου φύλου, με τη θεσμοθέτηση του γάμου των ομοφυλοφίλων και της υιοθεσίας τέκνων από αυτούς. Στην παράγραφο 3 του άρθρου 16 της Παγκόσμιας Διακήρυξης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων αναφέρεται: "Η οικογένεια είναι η φυσική και θεμελιώδης μονάδα της κοινωνίας και χρειάζεται να προστατεύεται από την κοινωνία και το κράτος".

Όσον αφορά στη σεξουαλική αγωγή, ως μία από τις «παιδαγωγικές δράσεις» που λαμβάνουν χώρο στο πλαίσιο της οικογενειακής δραστηριότητας, αυτή μπορεί να γίνεται έμμεσα δηλαδή ακούσια ή άμεσα δηλαδή εκούσια ή, όπως συμβαίνει στην πραγματικότητα, να είναι ένας συνδυασμός αυτών των δύο. Με τον όρο *έμμεση σεξουαλική αγωγή* στο οικογενειακό πλαίσιο εννοείται το σύνολο των μηνυμάτων που λαμβάνει το παιδί από τη λεκτική και μη-λεκτική συμπεριφορά των γονιών του κυρίως σε ζητήματα σεξουαλικότητας, τόσο της δικής τους αλλά και των άλλων. Για παράδειγμα, το πώς εκφράζουν οι γονείς την οικειότητα, την τρυφερότητα και άλλα συναισθήματα μεταξύ τους αλλά και απέναντι στα παιδιά τους και σε τρίτους, το πώς δέχονται και φροντίζουν το σώμα τους είναι βάσεις για να διαμορφώσει το παιδί μια πρώτη εικόνα της δικής του σεξουαλικής ταυτότητας και αυτοαντίληψης. Με τον όρο *άμεση σεξουαλική αγωγή*, εννοείται το σύνολο των μηνυμάτων που αναφέρονται στη

---

<sup>21</sup> Μέρος του κεφαλαίου αυτού παρουσιάστηκε ως ελεύθερη ανακοίνωση στο 19ο Πανελλήνιο Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρίας Κοινωνικής Παιδιατρικής και Προαγωγής της Υγείας σε συνδιοργάνωση με την Παιδιατρική Κλινική του Νοσοκομείου Καρδίτσας με θέμα «Παιδί – Οικογένεια στον 21ο αιώνα», Καρδίτσα, 4 – 6 Οκτωβρίου 2007

σεξουαλικότητα, τη σεξουαλική συμπεριφορά και τις διαφυλικές / διαπροσωπικές σχέσεις που εκούσια οι γονείς μεταδίδουν στα παιδιά είτε μέσα από προσωπικές συζητήσεις, είτε με την ανάγνωση κατάλληλων βιβλίων κλπ.

Σύμφωνα με παγκόσμια έρευνα (HBSC study) τα περισσότερα παιδιά στην Ελλάδα ζουν και με τους δύο γονείς. Παιδιά ηλικίας 11 χρονών, σε ποσοστό 90%, νιώθουν άνετα να μιλήσουν στη μητέρα τους. Το ποσοστό αυτό μειώνεται στο 70% περίπου όταν τα παιδιά γίνονται 15 χρονών. Τα ίδια παιδιά, σε ποσοστό περίπου 30% λιγότερο και στις δύο ηλικιακές ομάδες, επικοινωνούν άνετα με τον πατέρα τους. Και στις δύο περιπτώσεις η έρευνα έδειξε ότι τα αγόρια θεωρούν ότι μιλούν πιο άνετα στον πατέρα τους ενώ τα κορίτσια στη μητέρα τους.

Οι περισσότερες πληροφορίες, όμως, για ζητήματα σεξουαλικής αγωγής προέρχονται από τα ΜΜΕ και τους φίλους (Tountas et al. 2004), ενώ μόνο το 20% των εφήβων μιας έρευνας (Κρεατσάς 2003) και το 16% μιας άλλης (Κακανουλις 2001) δηλώνουν τους γονείς τους ως πηγές πληροφόρησης για τα θέματα αυτά, ενώ σπάνια οι γονείς γνωρίζουν για τις σεξουαλικές σχέσεις των έφηβων παιδιών τους. Ανήλικες γυναίκες που κατέφυγαν σε διακοπή κύησης, δήλωσαν σε συντριπτική πλειοψηφία (72%) ότι οι γονείς τους δεν γνώριζαν ούτε την κύηση ούτε την πρόθεσή τους να καταφύγουν σε διακοπή της (Ioannidi-Karolou, 2004).

Γενικά διεθνείς έρευνες έχουν δείξει ότι **οι γονείς μπορούν να βοηθήσουν σημαντικά τα παιδιά τους ώστε να καθυστερήσουν την έναρξη σεξουαλικών σχέσεων** και επίσης ότι τόσο τα αγόρια όσο και τα κορίτσια επιθυμούν να συζητούν οι γονείς μαζί τους από μικρή ηλικία θέματα σχετικά με τη σεξουαλικότητα (O'Donnell et al. 2007). Η αναβολή της έναρξης σεξουαλικών σχέσεων συνδέεται θετικά με καλύτερες σχολικές επιδόσεις, λιγότερες εφηβικές κυήσεις και εκτρώσεις, καλύτερους δείκτες σεξουαλικής υγείας (AIDS, σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα κλπ.), μειωμένα φαινόμενα εγκατάλειψης του σχολείου κ.ά. **Τα παιδιά που ανέφεραν μεγαλύτερα ποσοστά καλής**

**επικοινωνίας και γονικού ενδιαφέροντος είχαν λιγότερες πιθανότητες να έχουν πρόωρες σεξουαλικές σχέσεις (Rommer, O'Donnell et al. 2007).**

Οι περισσότερες έρευνες στην Ελλάδα δείχνουν ότι οι γονείς θεωρούν τους ίδιους ως τα καταλληλότερα πρόσωπα για να διαπαιδαγωγήσουν τα παιδιά σε ζητήματα σεξουαλικότητας χωρίς όμως αυτό να διαφαίνεται και στην πράξη. (Ioannidi-Karolou 1997, Kakavoulis 2001, Κρεατσάς 2003, Kirana et al. 2007). Οι περισσότεροι γονείς, χωρίς να αγνοούν ή να υποτιμούν το ρόλο του σχολείου σε αυτό τον τομέα, είναι ταυτόχρονα δύσπιστοι για την αποτελεσματικότητα των σχολικών προσπαθειών στο θέμα της σεξουαλικής αγωγής (Ioannidi-Karolou 1997, Kakavoulis 2001, Κρεατσάς 2003, Kirana et al. 2007).

Για παράδειγμα, παλαιότερη έρευνα έδειξε πως οι Έλληνες γονείς σε ποσοστό 77% περίπου αναγνωρίζουν την καταλληλότητά τους να πληροφορήσουν τα παιδιά τους σε θέματα σεξουαλικής αγωγής. Θεωρούν δε ότι τα παιδιά πρέπει να είναι ενημερωμένα σε θέματα: οικογενειακού προγραμματισμού (27%), HIV/AIDS (20%), διαπροσωπικών σχέσεων και αγάπης (19%). Στην ίδια έρευνα, περίπου ένα άλλο 20% θεωρούσε ότι τα παιδιά πρέπει να γνωρίζουν για σημαντικά ζητήματα όπως: ναρκωτικά, προβλήματα υγείας, τα προφυλακτικά ως μέσο προφύλαξης από τα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα κλπ. Όταν όμως οι ίδιοι γονείς ρωτήθηκαν εάν υπάρχει στο σπίτι τους κάποιο παιδικό βιβλίο σεξουαλικής αγωγής σχεδόν οι μισοί (46%) απάντησαν αρνητικά, ενώ το 40% δήλωσε ότι δεν υπάρχει στο σπίτι τους κανένα έντυπο ενημερωτικό για το AIDS ή τα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα (Ioannidi -Karolou 1997). Άλλη έρευνα έδειξε πως το 64% των γονιών πιστεύουν ότι οι οικογένειες γενικά έχουν περιορισμένες δυνατότητες να προσφέρουν σωστή σεξουαλική αγωγή στα παιδιά τους, ενώ ένα 3% θεωρεί ότι δεν έχουν καμία δυνατότητα (Kakavoulis 2001). Ελληνίδες, μητέρες παιδιών προσχολικής ηλικίας, σε ποσοστό μόλις 6% ήταν σε θέση να απαντήσουν ολοκληρωμένα σε ερωτήσεις των παιδιών τους που αφορούσαν στη σύλληψη και αναπαραγωγή, ενώ στην ίδια έρευνα μόνο το 23% μπορούσε να πε-

ράσει το μήνυμα ότι το ανδρικό σπέρμα είναι εξίσου σημαντικό στην τεκνοποίηση (Thomaidis et al. 1997). Μια πιο πρόσφατη έρευνα έδειξε πως ενώ οι γονείς σε ποσοστό 91% θεωρούν τους εαυτούς τους καταλληλότερους για τη σεξουαλική αγωγή των παιδιών τους και συζητούν με αυτά συναφή θέματα, ταυτόχρονα μόνο οι μισοί δηλώνουν ότι αυτές οι συζητήσεις είναι σχετικά εύκολες για τους ίδιους (Kirana et al. 2007).

Είναι ερευνητικά τεκμηριωμένο (Κακαβούλης 1995, 58-62) ότι οι γονείς αντιμετωπίζουν διαφορετικά τα αγόρια από τα κορίτσια σε θέματα καθημερινής αλληλεπίδρασης, κυρίως σε ζητήματα που έχουν να κάνουν με στερεοτυπικές αντιλήψεις και προσδοκίες. Η τάση αυτή είναι έκδηλη και όταν οι γονείς συζητούν με τα παιδιά τους θέματα σεξουαλικότητας και σεξουαλικής συμπεριφοράς. Οι γονείς δηλαδή δε συζητούν τα ίδια θέματα, ούτε εμβαθύνουν το ίδιο με το κάθε παιδί τους. Το φύλο του παιδιού προσδιορίζει ως ένα μεγάλο βαθμό το περιεχόμενο της συζήτησης. Οι γονείς, για παράδειγμα, με τα αγόρια συζητούν συχνότερα θέματα γύρω από το AIDS ή τα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα, τη χρήση του προφυλακτικού και τις διαφυλικές σχέσεις, ενώ αποφεύγουν θέματα όπως ο αυνανισμός, η έκτρωση και ο οργασμός. Φαίνεται γενικά ότι η έκτρωση αντιμετωπίζεται κυρίως ως γυναικείο ζήτημα αφού οι γονείς καταναλώνουν περισσότερη ώρα συζητώντας με τα κορίτσια τους τέτοια θέματα. Επίσης, οι γονείς αποφεύγουν να συζητήσουν θέματα ομοφυλοφιλίας με τα κορίτσια τους (Ioannidi-Karolou 1997).

Η ομοφυλοφιλία και ιδιαίτερα η ανδρική ομοφυλοφιλία φαίνεται να απασχολεί αρκετά τους γονείς. Περίπου το 18% των γονέων που επικοινωνήσαν με τους συνεργάτες της ανοιχτής γραμμής τηλεφωνικής επικοινωνίας του Ελληνικού Σεξολογικού Ινστιτούτου (1995), αφορούσε ανησυχίες τους για τη σεξουαλική υγεία των παιδιών τους. Σύμφωνα με τη σχετική έκθεση του Σεξολογικού Ινστιτούτου τα τηλεφωνήματα αυτά αφορούσαν κυρίως ανησυχίες των γονιών «...για το σεξουαλικό προσανατολισμό των παιδιών και για ενδεχόμενη καθυστέρηση της εκδήλωσης του ενδιαφέροντός τους να σχετιστούν με



το άλλο φύλο». Το γεγονός αυτό πολλές φορές οδηγεί τους γονείς να ενθαρρύνουν ή να παροτρύνουν τη δημιουργία σεξουαλικών σχέσεων ή επαφών για τα παιδιά τους. Όπως καταλήγει η σχετική παράγραφος της έκθεσης «...ειδικότερα όταν πρόκειται για αγόρια, μπορεί κανείς εύκολα να διαπιστώσει ότι πολλοί γονείς, προκειμένου να διασκεδάσουν τους φόβους τους, πιέζουν τα παιδιά τους να έχουν μια πρώτη σεξουαλική επαφή». Ενδεικτική είναι η μελέτη περίπτωσης όπου περιγράφεται και αναλύεται η προσπάθεια των γονιών να δεχτεί ψυχολογική στήριξη ο έφηβος γιος τους επειδή σύμφωνα με τα λεγόμενα του πατέρα «...δεν συμπεριφέρεται σαν αγόρι... πρέπει να γίνει κάτι πάνω σ' αυτό» (Ηπιώτου & Καλλινικάκη 1998, 417).

Γενικά, οι περισσότεροι γονείς σήμερα αναγνωρίζουν τη σημασία της σεξουαλικής αγωγής για την ολοκληρωμένη και αρμονική ανάπτυξη των παιδιών τους. Παρόλ' αυτά κι ενώ ο ρόλος της οικογένειας προς αυτήν την κατεύθυνση θεωρείται θεμελιώδης, όπως οι παραπάνω έρευνες καταδεικνύουν, πολλοί γονείς δεν νιώθουν άνετα να συζητήσουν τέτοια θέματα. Επίσης, αρκετοί γονείς πιστεύουν ότι έχουν ή πραγματικά έχουν ελλειπείς γνώσεις για θέματα σεξουαλικότητας. **Τέλος, σε πολλές περιπτώσεις και οι ίδιοι οι γονείς δεν έχουν απόλυτα ξεκαθαρισμένες τις προσωπικές τους σεξουαλικές αξίες και συμπεριφορές.**

Το γεγονός της ύπαρξης ή μη, άμεσης σεξουαλικής αγωγής από την πλευρά των γονιών προς τα παιδιά τους δεν σημαίνει πως ένα πλήθος μηνυμάτων γύρω από τη σεξουαλικότητα και τη σεξουαλική συμπεριφορά δεν μεταφέρεται έμμεσα από τις πράξεις, τις κουβέντες και τις συμπεριφορές μέσα στην οικογενειακή καθημερινότητα. Από τη στιγμή που τα παιδιά έρχονται στον κόσμο μαθαίνουν, παρατηρώντας τη συμπεριφορά των γονιών τους καθημερινά. Εάν τα παιδιά προσλαμβάνουν μίαν αρνητική στάση ή επιφυλακτικότητα από τη μεριά των γονιών να αναφερθούν σε τέτοια θέματα και να απαντήσουν σε σχετικές απορίες τότε το πιο πιθανό είναι σε μεγαλύτερη ηλικία, για παράδειγμα στην εφηβεία, τα παιδιά να μην καταφύγουν στους γονείς τους για να συζητήσουν αυτά τα θέματα. Η επικοινωνία ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας είναι μια διαδικασία που ανα-

πτύσσεται από την πρώτη κιάλας στιγμή και εδραιώνεται προοδευτικά μέσα από τις εκδηλώσεις της οικογενειακής καθημερινότητας. Γι' αυτό είναι απόλυτα **σημαντικό και αναγκαίο να καλλιεργούνται συνειδητά συνθήκες ανοικτής και άνετης επικοινωνίας στην οικογένεια.**

Για να μπορέσουν να δημιουργηθούν κατάλληλες συνθήκες επικοινωνίας οι γονείς καταρχάς θα πρέπει να ενθαρρύνουν αυτή την επικοινωνία. Συχνά, όπως αναφέρει η Laniado (2006), οι γονείς για να καλύψουν δικές τους ανασφάλειες ακολουθούν τακτικές που αποτρέπουν την επικοινωνία. Δηλαδή, είναι δυνατό να αντιμετωπίζουν τυχόν ερωτήσεις των παιδιών τους με άρνηση «δεν είναι για σένα αυτά» ή αναβολή «θα σου πω όταν μεγαλώσεις». Άλλες φορές πάλι προσπαθούν να μεταθέσουν την ευθύνη της ενημέρωσης σε κάποιον άλλο (συνήθως στον άλλο γονιό) ή να αναζητήσουν τον υποκινητή αυτών των συζητήσεων «ποιός σου είπε τέτοια πράγματα;». Τέλος, είναι δυνατό να οριοθετήσουν τα ζητήματα σεξουαλικότητας ως ταμπού που η αναφορά τους δημιουργεί ενοχές «τι πράγματα είναι αυτά, δεν ντρέπεσαι;»

**Θα πρέπει, όμως, να γνωρίζουμε ότι τα παιδιά που ενθαρρύνονται από τους γονείς τους να εκφράσουν τις απορίες και αγωνίες τους είναι πιθανότερο να ρωτήσουν και να συνεχίσουν και στο μέλλον να εμπιστεύονται τους γονείς τους για τα θέματα που τα απασχολούν.**

Οι γονείς θα πρέπει να είναι διαθέσιμοι να απαντήσουν στα παιδιά τους χωρίς να απορρίπτουν ή να αγνοούν τις ερωτήσεις τους με ειλικρίνεια και καλή διάθεση, αλλά και χωρίς να καταφεύγουν σε μακροσκελείς και κουραστικές απαντήσεις<sup>22</sup>. Ένας καλός τρόπος είναι να ξεκινήσουν και οι ίδιοι οι γονείς με μια διευκρινιστική ερώτηση. Πολλές φορές όταν τα παιδιά ρωτούν κάτι είναι γιατί κάτι έχουν δει, ακούσει, ανακαλύψει. Είναι σημαντικό λοιπόν, τόσο οι γονείς όσο και

---

<sup>22</sup> Ο ρόλος των εκπαιδευτικών πολλές φορές είναι και να ενθαρρύνει την επικοινωνία των γονιών με τα παιδιά τους για ζητήματα σεξουαλικότητας.

οι εκπαιδευτικοί (αν αυτό συμβεί στην τάξη) να γνωρίζουν τι ακριβώς εννοεί το παιδί και μέχρι ποιο σημείο γνωρίζει γι' αυτά που ρωτά<sup>23</sup>. Ακόμη κι αν κάπου πρέπει οι ενήλικες να παραδεχτούν την ανεπάρκειά τους ή την έλλειψη γνώσεων για ένα συγκεκριμένο θέμα αυτό είναι προτιμότερο από το να αγνοήσουν την ερώτηση εντελώς. Αλλωστε το να ψάξουν μαζί με το παιδί μια απάντηση σε ένα βιβλίο ή στο διαδίκτυο είναι μια εξίσου διδακτική και σημαντική εμπειρία. Τέλος, δεν θα πρέπει σε καμία περίπτωση οι γονείς να είναι επικριτικοί διαχωρίζοντας τις ερωτήσεις και απορίες των παιδιών τους σε καλές και κακές, αλλά **να αντιμετωπίζουν κάθε θέμα σαν ένα ζήτημα που θα τους φέρει πιο κοντά με τα παιδιά τους**, θα δυναμώσει τις σχέσεις εμπιστοσύνης στην οικογένεια και θα δημιουργήσει καλύτερους διαύλους επικοινωνίας.

Οι γονείς, παρόλο που θεωρούν σημαντικά τα θέματα σεξουαλικότητας και σεξουαλικής αγωγής, διαχωρίζουν πολλές φορές τον τρόπο και το περιεχόμενο προσέγγισης ανάλογα με το φύλο του παιδιού. Άλλες φορές πάλι προσωπικές τους αγωνίες και παρερμηνείες είναι δυνατό να δημιουργήσουν προβλήματα στην αρμονική και ισορροπημένη ψυχοσωματική ανάπτυξη των παιδιών τους. Σε αυτό το σημείο είναι πολύ σημαντικό να τονιστεί **η σημασία της συνεργασίας ανάμεσα στην οικογένεια και το σχολείο γι' αυτά τα ζητήματα**. Τέτοιου είδους συνεργασία θα βοηθήσει και τα δύο μέρη. Τους γονείς γιατί θα μπορέσουν να καταλάβουν πώς το σχολείο χειρίζεται αυτά τα ζητήματα αλλά και τους σχολικούς φορείς που θα μπορέσουν να αναγνωρίσουν τις απορίες, ανάγκες, ανησυχίες των γονιών για τη σεξουαλική αγωγή τους. Γενικά η ενημέρωση αλλά και η συμβουλευτική των γονιών για θέματα που άπτονται της σεξουαλικότητας και σεξουαλικής συμπεριφοράς είναι αναγκαία και τα περισσότερα σχολικά προγράμματα σεξουαλικής αγωγής έχουν συμπεριλάβει χρόνο συ-

---

<sup>23</sup> Αντερωτήσεις όπως: «Εσύ τι πιστεύεις γι' αυτό;» «Τι εννοείς όταν λες ....;» μας δίνουν ένα χρονικό περιθώριο για να σκεφτούμε την απάντησή μας αλλά επίσης δίνουν στο παιδί τη δυνατότητα να επεξεργαστεί λίγο περισσότερο και να διερευνήσει τη φύση της απορίας του.

νάντησης και συζήτησης με τους γονείς της τάξης<sup>24</sup>.

Προς αυτήν την κατεύθυνση η πολιτεία μπορεί να στηρίξει και με άλλους τρόπους τις προσπάθειες αρμόδιων φορέων είτε μέσα από την οργάνωση και διάδοση των σχολών γονέων, είτε μέσα από συνεργασίες με τις τοπικές αρχές και τους φορείς εκπαίδευσης (γραφεία Αγωγής Υγείας κ.ά.). Τα Κέντρα οικογενειακού προγραμματισμού, ένας θεσμός που λειτουργεί με αρκετή επιτυχία σε άλλες χώρες θα μπορούσαν επίσης να προσφέρουν μια σειρά τέτοιων ενημερωτικών και συμβουλευτικών υπηρεσιών προς τους γονείς.

---

<sup>24</sup> Όπως και τα προγράμματα «Σεξουαλικής Αγωγής - Διαφυλικών Σχέσεων» για το δημοτικό σχολείο που προτείνει ο Δρ Ασκητής και η ομάδα των συνεργατών του.



## 3. Η ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

### 3.1 Ζητήματα σεξουαλικής υγείας στην Ελλάδα

Ο κύριος στόχος των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων είναι **να προωθήσουν τη σεξουαλική υγεία** που αναμφίβολα είναι ένα από τα βασικά συστατικά ενός ικανοποιητικού τρόπου ζωής. Η σεξουαλική υγεία είναι απαραίτητη για κάθε πλευρά της ανθρώπινης ύπαρξης. Το 1975 ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας όρισε τη σεξουαλική υγεία ως την «...ενσωμάτωση των σωματικών, συναισθηματικών και κοινωνικών διαστάσεων του σεξουαλικά ενεργού ανθρώπου με τρόπους που τον εμπλουτίζουν θετικά και βελτιώνουν την προσωπικότητά του και την επικοινωνία του με τους άλλους ανθρώπους...».

Σύμφωνα με τη Lottes (2000, 39) οι βασικοί δείκτες που διαμορφώνουν την εικόνα της σεξουαλικής υγείας ενός πληθυσμού σε τυχαία σειρά είναι: η σεξουαλική γνώση, η σεξουαλική ικανοποίηση, δείκτες προβλημάτων σεξουαλικής υγείας (σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα HIV/AIDS κλπ.), αριθμός διακοπτόμενων κυήσεων στον ενήλικο πληθυσμό, αριθμός εφηβικών κυήσεων και διακοπτόμενων εφηβικών κυήσεων, ποσοστά σεξουαλικής κακοποίησης και σεξουαλικά εγκλήματα (διακίνηση θυμάτων υποχρεωτικής σεξουαλικής εργασίας, βιασμός, κλπ), δείκτες μητρικής και βρεφικής θνησιμότητας και ο δείκτης (υπο)γονιμότητας.

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται επιγραμματικά στατιστικά δεδομένα και συζητούνται σημαντικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η ελληνική κοινωνία κι αφορούν στους περισσότερους από τους παραπάνω δείκτες σεξουαλικής υγείας. **Τα προβλήματα αυτά είναι δυνατό να σχετίζονται άμεσα με την έλλειψη συστηματικής σεξουαλικής**

**αγωγής.** Η άγνοια αποτελεί συχνά κύρια πηγή προβλημάτων που σχετίζονται με τη σεξουαλικότητα και τη σεξουαλική συμπεριφορά.

#### *Σεξουαλική γνώση*

Οι περισσότερες γυναίκες στην Ελλάδα πληροφορούνται θέματα αντισύλληψης και σεξουαλικότητας από άτυπες πηγές όπως το φιλικό περιβάλλον και τα ΜΜΕ (Μανροφορου et al. 2004). Το ίδιο ισχύει και για τους άντρες (Τountas et al. 2004). Οι περισσότεροι Έλληνες και Ελληνίδες φαίνεται να έχουν συγκεχυμένη κι εσφαλμένη εικόνα για την αντισύλληψη. Έρευνα πανελλαδικά, για παράδειγμα, έδειξε ότι μόλις το 14,7% των ανδρών και το 30,6% των γυναικών ήταν σε θέση να απαντήσει σωστά τις μισές από τις ερωτήσεις που αφορούσαν θέματα αντισύλληψης. Σύμφωνα με την ίδια έρευνα που διεξήχθη για το Ινστιτούτο Κοινωνικής και Προληπτικής Ιατρικής υπάρχει άγνοια για τις μεθόδους ελέγχου των γεννήσεων και οικογενειακού προγραμματισμού, κυρίως ανάμεσα στις νεαρές γυναίκες. Μόνο το 4% των Ελληνίδων θα συζητήσει προληπτικά θέματα αντισύλληψης με κάποιο ειδικό γιατρό. Η πρώτη επίσκεψη στο γυναικολόγο είναι κατά μέσο όρο τα 25 χρόνια<sup>25</sup>. Οι περισσότερες Ελληνίδες (70%) πιστεύουν ότι είναι επαρκώς ενημερωμένες για θέματα αντισύλληψης, αναπαραγωγής και σεξουαλικής υγείας κι όμως το 80% δεν γνωρίζει πότε είναι οι γόνιμες μέρες στο γυναικείο κύκλο (Τountas et al. 2004).

Σε μια συγκριτική διαπολιτισμική έρευνα ανάμεσα σε φοιτητές και φοιτήτριες από την Ελλάδα και τη Σκωτία, βρέθηκε ότι γενικά οι φοιτητές και φοιτήτριες από την Ελλάδα αισθάνονται ότι δεν έχουν επαρκείς γνώσεις σχετικά με τη σεξουαλική τους ταυτότητα και επίσης ότι έχουν λιγότερη αυτοπεποίθηση στις σχέσεις με το αντίθετο φύλο. Στην ίδια έρευνα οι φοιτητές και φοιτήτριες από τη Σκωτία βρέθηκε να έχουν μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση πάνω σε θέματα σεξουαλικών γνώσεων και το επίπεδο ωριμότητάς τους αναφορικά με τη σεξουαλική δραστηριότητα ήταν μεγαλύτερο από αυτό των Ελλήνων και Ελληνίδων (Κακανουλις & Forrest 1999, 141). Εάν αυτή η διαφορά

---

<sup>25</sup> Πολλές φορές αφού έχει προηγηθεί μια ανεπιθύμητη κύηση.

μπορεί να αποδοθεί στην έλλειψη σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης στα ελληνικά σχολεία, αποτελεί ενδιαφέρον επιστημονικό ερώτημα. Οι ερευνητές πάντως αναφέρουν ότι οι φοιτητές και φοιτήτριες από τη Σκωτία είχαν παρακολουθήσει γενικά στη διάρκεια της εκπαίδευσής τους τα τελευταία δέκα χρόνια περισσότερα προγράμματα σεξουαλικής αγωγής (Kakavoulis & Forrest 1999, 147).

Ερευνα του 1997 σε μαθητές λυκείου (Merakou et al. 2002) σχετικά με τις γνώσεις τους για τον ιο HIV / AIDS, έδειξε ότι ενώ από τη μια οι μαθήτριες και οι μαθητές γενικά ήταν ενημερωμένοι και μπόρεσαν να απαντήσουν σωστά σε ερωτήσεις γύρω από τη μετάδοση του ιού, από την άλλη στις απαντήσεις τους υπήρχαν ταυτόχρονα **σημαντικά κενά στις γνώσεις τους**. Για παράδειγμα, ενώ σε συντριπτική πλειοψηφία μπορούσαν να αποδώσουν τη μετάδοση του ιού σε μετάγγιση μολυσμένου αίματος (90% σωστές απαντήσεις των αγοριών και 94% των κοριτσιών) μόλις οι μισοί από αυτούς (44% για τα αγόρια και 53% για τα κορίτσια) υποστήριξαν το ίδιο και για τη μετάδοση του ιού μέσω του στοματικού έρωτα. Αντίστοιχα, σύμφωνα με στοιχεία από τη Μονάδα Εφηβικής Υγείας<sup>26</sup> της Β' Παιδιατρικής κλινικής Αθηνών οι γνώσεις των εφήβων γύρω από τα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα ήταν περιορισμένες κι ανεπαρκείς. Οι περισσότεροι από αυτούς γνώριζαν μόνο το AIDS (35%) ενώ το 22,1% γνώριζε το AIDS και την Ηπατίτιδα Β. Ελάχιστες ήταν οι γνώσεις για άλλα ΣΜΝ. Τέλος, μόνο το 2,6% των εφήβων έδωσε 100% σωστές απαντήσεις σχετικά με τα Σεξουαλικά Μεταδιδόμενα Νοσήματα. Όταν οι Merakou κ.ά. (2002) έκαναν σύγκριση των αποτελεσμάτων τις δικής τους έρευνας με αντίστοιχες έρευνες στις Η.Π.Α και τη Σουηδία κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι τα ποσοστά γνώσεων του ελληνικού δείγματος ήταν σαφώς χαμηλότερα.

### *Κυήσεις*

Σύμφωνα με διάφορα δημοσιεύματα (Flash News Agent 2002, Μακεδονικό Πρακτορείο Τύπου 2003) η Ελλάδα παρουσιάζει ένα από τα

---

<sup>26</sup> <http://www.youth-health.gr/gr/index.php?l=5&J=2&K=7>



**υψηλότερα ποσοστά διακοπής κυήσεων στον κόσμο και το υψηλότερο ανάμεσα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.** Ο ετήσιος αριθμός των εκτρώσεων ξεπερνά τις 200.000, αριθμός που είναι διπλάσιος από αυτόν των γεννήσεων. Σύμφωνα με σχετική έρευνα μία στις τέσσερις γυναίκες στην Ελλάδα που βρίσκονται σε αναπαραγωγική ηλικία έχει καταφύγει σε μία τουλάχιστον διακοπή ανεπιθύμητης κύησης. Το ποσοστό για τις ηλικίες 16-24 είναι μία στις δέκα, ενώ στις ηλικίες 35-45 μία στις τρεις (Ioannidi-Karolou 2004). Σύμφωνα με τον Γ. Τούντα, πρόεδρο του Ινστιτούτου Κοινωνικής και Προληπτικής Ιατρικής, «Η Ελλάδα παρουσιάζει την εικόνα μιας υποανάπτυκτης χώρας σε θέματα πρόληψης. Μία λύση στο πρόβλημα είναι και η εκπαίδευση των νέων, οι οποίοι θα πρέπει να αναπτύξουν κατάλληλη σεξουαλική συμπεριφορά. Το θέμα αυτό θα πρέπει να εισαχθεί στα σχολεία. Πρέπει να γίνει μέρος της καθημερινής τους ζωής έτσι ώστε να ξεπεράσουν τα διάφορα ταμπού που υπάρχουν γύρω από τη σεξουαλική συμπεριφορά» (Greek Helsinki Monitor – GHM – Ανακοίνωση Τύπου 19/11/2001).

Το 1988 το ποσοστό εφηβικών κυήσεων στην Ελλάδα έφτανε στο 10,3 του συνολικού αριθμού των κυήσεων. Την ίδια στιγμή στη Φινλανδία, για παράδειγμα, το ποσοστό έφτανε μόλις το 3,4 (Δεληγέωργλου 1998). Στο 17ο συνέδριο του Ιατρικού Συλλόγου Βόρειας Ελλάδας ανακοινώθηκε ότι περίπου 40.000 εκτρώσεις κάθε χρόνο αφορούν νεαρές κοπέλες κάτω των δεκαέξι ετών. Το φαινόμενο αυτό αποδίδεται σύμφωνα με την ίδια ανακοίνωση στην πρώιμη σεξουαλική δραστηριότητα των εφήβων, όπως επίσης και στην έλλειψη παροχής σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης. Σύμφωνα δε με άλλον επιστήμονα (Δεληγέωργλου 1998, 381), το ποσοστό εφηβικών κυήσεων και αμβλώσεων δεν θα μειωθεί αν δεν εφαρμοστούν προγράμματα σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης και οικογενειακού προγραμματισμού.

*Εναρξη ολοκληρωμένων σεξουαλικών σχέσεων - Μέθοδοι αντισύλληψης και προφύλαξης*

Με βάση τα στοιχεία που παρέχει η Ελλάδα στη διεθνή έρευνα για την υγεία του μαθητικού πληθυσμού, όσον αφορά στους έφηβους

το 33,5% των δεκαπεντάχρονων αγοριών και το 10% των κοριτσιών, αντίστοιχα, έχει ήδη ολοκληρωμένη σεξουαλική επαφή (HBSC study 2001/2002). Σύμφωνα με πιο πρόσφατα στοιχεία της ίδιας έρευνας (2005/2006) τα ποσοστά έχουν αυξηθεί και είναι 46% για τα αγόρια και 18% για τα κορίτσια. Άλλη ελληνική έρευνα, που αφορούσε στην ηλικία έναρξης των πρώτων ολοκληρωμένων σεξουαλικών σχέσεων, έδειξε ότι ο μέσος όρος ηλικίας έναρξης της σεξουαλικής δραστηριότητας για τα αγόρια είναι τα δεκαεξιμισή τους χρόνια ενώ για τα κορίτσια σχεδόν τα δεκαοκτώ (Kordoutis et al. 2000). Σύμφωνα με έρευνα της Μονάδας Εφηβικής Υγείας, μέχρι τα 16 τους χρόνια το 20% των εφήβων με αναλογία 1 προς 3 ανάμεσα σε αγόρια και κορίτσια, έχει σεξουαλική δραστηριότητα, ενώ γενικά το 40% των εφήβων είχε μια σεξουαλική εμπειρία αλλά όχι απαραίτητα ολοκληρωμένη (διεισδυτική) σχέση. Το 4% αυτού του δείγματος δήλωσε ότι η σεξουαλική σχέση ήταν αποτέλεσμα πίεσης.

Αποτελέσματα από έρευνες σε άλλες χώρες δείχνουν ότι πολλοί έφηβοι έχουν την πρώτη τους σεξουαλική επαφή με το αντίθετο φύλο στην ηλικία 12 – 14 ετών, ενώ τα κορίτσια νωρίτερα από τα αγόρια (Goldman & Goldman 1982, 28). Παρόμοιες πληροφορίες από τις Η.Π.Α. αναφέρουν ότι τα παιδιά αρχίζουν να έχουν ολοκληρωμένες σεξουαλικές επαφές σε όλο και νεαρότερες ηλικίες – σχεδόν 1 στα 10 παιδιά ολοκληρώνει τη σεξουαλική επαφή πριν την ηλικία των 13. Αυτός ο αριθμός υποδεικνύει μια αύξηση της τάξης του 15% από το 1997. Ενα ποσοστό 16% των μαθητών λυκείου είχαν από τέσσερις και πλέον σεξουαλικούς συντρόφους. Ενας στους τέσσερις εφήβους που είναι σεξουαλικά ενεργοί θα μολυνθούν από ένα σεξουαλικά μεταδιδόμενο νόσημα (Mulrine 2002, 42).

Από το συνολικό αριθμό των σεξουαλικά δραστήριων εφήβων, σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτει η Μονάδα Εφηβικής Υγείας, το 10% δεν χρησιμοποιούσε καμία αντισυλληπτική μέθοδο, το 39% χρησιμοποιούσε αναξιόπιστες μεθόδους (π.χ. οι μέθοδοι ρυθμού ή απόσυρσης), το 51% προφυλακτικό και τέλος το 5% χρησιμοποιούσε το "χάπι". Σε άλλη πανελλαδική έρευνα γύρω από την αντισύλληψη,

περίπου οι μισοί από τους 1500 ερωτώμενους δήλωσαν ότι χρησιμοποιούν προφυλακτικά ως μέσο αντισύλληψης ενώ το 21,7% δήλωσε ότι επιλέγει την απότομη διακοπή (τράβηγμα). Περίπου το 5% των γυναικών στην Ελλάδα χρησιμοποιεί το αντισυλληπτικό χάπι<sup>27</sup> ως μέθοδο αντισύλληψης (Ioannidi-Karolou 2004). Το ποσοστό Ελληνίδων σε αναπαραγωγική ηλικία που δεν χρησιμοποιεί καμία μέθοδο αντισύλληψης είναι μεταξύ 14% και 25% (Tountas et al. 2004).

Τέλος, άλλη έρευνα στην Ελλάδα γύρω από τις μεθόδους προφύλαξης και αντισύλληψης των νέων ανθρώπων (18 – 25 χρονών) έδειξε ότι λίγο περισσότεροι από τους μισούς νέους (58%) χρησιμοποίησαν προφυλακτικό κατά την πρώτη σεξουαλική τους επαφή με ένα νέο σύντροφο. Το ποσοστό αυτό όμως μειώνεται όταν αναφέρονται στην πιο πρόσφατη σεξουαλική τους επαφή. Ενα τέταρτο από τους ερωτώμενους δήλωσαν ότι δεν χρησιμοποίησαν καμία μέθοδο προφύλαξης, ενώ στο 80% αυτών των περιπτώσεων η πιθανή χρήση προφυλακτικού ούτε καν συζητήθηκε. Οι υπόλοιποι (20%) δήλωσαν ότι ενώ έγινε κάποια σχετική συζήτηση ένας από τους συντρόφους<sup>28</sup> αρνήθηκε να χρησιμοποιήσει προφυλακτικό (Kordoutis et al. 2000). Η ριψοκίνδυνη συμπεριφορά, όσον αφορά στο θέμα της προφύλαξης από τη μεριά των αγοριών κυρίως, καταγράφηκε και στην έρευνα του 1997 για το HIV / AIDS, όταν ένας αριθμός των ερωτηθέντων αγοριών δήλωσε ότι θα είχαν σεξουαλική επαφή με κάποιο κορίτσι που τους άρεσε πάρα πολύ χωρίς τη χρήση του προφυλακτικού (Merakou et al. 2002).

---

<sup>27</sup> Ο αντίστοιχος μέσος όρος των γυναικών της ΕΕ που χρησιμοποιούν αντισυλληπτικό χάπι είναι περίπου 40%.

<sup>28</sup> Θα ήταν ενδιαφέρον πάντως να μελετηθεί η άρνηση αυτή από το πρίσμα των διαφυλικών σχέσεων.

### *HIV / AIDS*

Σύμφωνα με το Ελληνικό Κέντρο Ελέγχου και Πρόληψης Νοσημάτων, (ΚΕ.ΕΛ.Π.ΝΟ) ο αριθμός των κρουσμάτων HIV / AIDS στην Ελλάδα τον Οκτώβριο του 2006 έφτασε τα 8.080 περιστατικά (από τα υψηλότερα στην Ευρώπη). Ταυτόχρονα παρατηρείται αύξηση των κρουσμάτων τόσο σε άντρες όσο και σε γυναίκες. Ιδιαίτερα το 2005 υπήρξε διπλασιασμός των κρουσμάτων σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά.

### *Σεξουαλική κακοποίηση*

Ενα άλλο σημαντικό θέμα που μπορεί να αναφερθεί μέσα από τις παρεμβάσεις σεξουαλικής αγωγής είναι η παιδική σεξουαλική κακοποίηση. Σύμφωνα με ελληνικά στοιχεία ένα στα έξι κορίτσια κι ένα στα δεκαέξι αγόρια έχει υποστεί κάποιο είδος σεξουαλικής παρενόχλησης ή κακοποίησης<sup>29</sup> (Αγάθωνος – Γεωργοπούλου 1997).

**Η σεξουαλική κακοποίηση είναι ένα από τα προβλήματα που μπορούν να προκληθούν από την έλλειψη σεξουαλικής εκπαίδευσης** (Κιντής 1995, Ντάκουλας 2004). Το "Ελληνικό Παρατηρητήριο των Συμφωνιών του Ελσίνκι (ΕΠΣΕ)<sup>30</sup>", σε ανακοίνωση του στον τύπο (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2001), εκφράζει την ανησυχία του σχετικά με το θέμα της παιδικής σεξουαλικής κακοποίησης στην Ελλάδα. Επίσης, στην ίδια ανακοίνωση αναφέρονται ευρήματα του οργανισμού «Το Χαμόγελο Του Παιδιού» και του εγκληματολόγου Αγγελου Τσίγκρη, όπου δείχνουν ότι δεν τιμωρούνται αυστηρά όσοι κατηγορούνται για υποθέσεις σεξουαλικής κακοποίησης<sup>31</sup>.

---

<sup>29</sup> Οι εμπειρίες αυτές μπορεί να αναφέρονται σε υποθέσεις μη-επαφής, για παράδειγμα μπορεί να ξεκινούν από παραφυλικές συμπεριφορές (επιδειξίες, κλπ.) μέχρι σε υποθέσεις ασέλγειας και αιμομιξίας.

<sup>30</sup><http://www.greekhelsinki.gr/bhr/greek/index.html>

<sup>31</sup> Ενώ το ποσοστό βιασμών στην Ελλάδα είναι σχετικά μικρότερο από αυτό άλλων χωρών, μόνο το 15% των υποθέσεων φτάνουν στη δικαιοσύνη. Από τους περίπου 4.500 βιασμούς ετησίως μόνο οι 270 δηλώνονται στην αστυνομία ενώ από τις 47 δίκες μόνο οι 20 οδηγούν σε καταδικαστική απόφαση. (Agrafiotis & Manti στον Francoeur 2001, επίσης Hellenic Association for the Prevention of Sexual Abuse, [http://www.obrela.gr/ekstrateia\\_biasmos\\_rantebou.htm](http://www.obrela.gr/ekstrateia_biasmos_rantebou.htm))

Σύμφωνα με διεθνή έκθεση για την Ελλάδα ECPAT International<sup>32</sup>, 40.000 γυναίκες και παιδιά ξένης προέλευσης, ηλικίας 12 με 25 χρόνων, έχουν πέσει θύματα εκμετάλλευσης και εμπορίας στη χώρα μας. Στοιχεία του Υπουργείου Εσωτερικών έδειξαν ότι το έτος 2002 πάνω από 17.000 γυναίκες είχαν εξωθηθεί στην πορνεία στην Ελλάδα. Ακόμη, σύμφωνα με τις εφημερίδες *Το Βήμα* και *Ελευθεροτυπία* (τεύχη 11/12/2002) 15.000 παιδιά, κυρίως κορίτσια, κάτω των 16 ετών έχουν υπάρξει θύματα σεξουαλικής κακοποίησης στην Ελλάδα τα τελευταία δέκα χρόνια. Αυτά τα παιδιά, τα οποία προέρχονται από Βαλκανικές, Ανατολικές ή Ασιατικές χώρες εξωθήθηκαν στην πορνεία. Σύμφωνα πάντα με τα ίδια άρθρα, περίπου 1.000.000 «ευυπόληπτων» ανδρών (περίπου το ένα τρίτο του σημερινού σεξουαλικά ενεργού ανδρικού πληθυσμού) έχει πληρώσει για την παροχή τέτοιων «σεξουαλικών υπηρεσιών».

Σίγουρα υπάρχουν πολλοί λόγοι που συντελούν στην ύπαρξη του φαινομένου της παιδικής σεξουαλικής κακοποίησης και πολλοί άλλοι που οδηγούν στη μη καταγγελία αυτών των περιστατικών. Μια εκτενέστερη συζήτηση δεν εμπεριέχεται στο αντικείμενο έρευνας της παρούσας μελέτης<sup>33</sup>. Ωστόσο, θέματα σεξουαλικών και αναπαραγωγικών δικαιωμάτων, ζητήματα που αφορούν στη συναίνεση, την εμπιστοσύνη, την ασφάλεια, τις προτιμήσεις και την προσωπική ζωή αποτελούν αναμφίβολα μέρος της διδακτέας ύλης των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Επίσης, είναι πιθανό ότι μέσα από συζητήσεις σχετικά με θέματα σεξουαλικότητας στο σχολείο μερικά παιδιά θα βρουν τη βοήθεια που χρειάζονται.

Όταν οι Goldman & Goldman (1982, 48) μιλούν για την παιδική σεξουαλική κακοποίηση αναφέρουν ότι τα φαινόμενα σεξουαλικών παρενοχλήσεων και εγκλημάτων πέρα από τις τραυματικές επιπτώσεις που έχουν στο θύμα, δείχνουν σεξουαλική ανωριμότητα και έλλειψη προσαρμοστικότητας από την πλευρά των υπαίτιων. Τα στοιχεία δείχνουν ότι στην περίπτωση του βιασμού, η πλειοψηφία

---

<sup>32</sup> [www.ecpat.net](http://www.ecpat.net)

<sup>33</sup> Για μια πιο εμπεριστατωμένη ανάλυση, βλ. Γερούκη, 2007

των ενόχων είναι 25 ετών και κάτω. Σχετικά με τα περιστατικά σεξουαλικής κακοποίησης οι παραβάτες συχνά προέρχονται μέσα από το οικογενειακό περιβάλλον του θύματος. Για τους παραπάνω ερευνητές, αυτό εγείρει ερωτήματα που έχουν να κάνουν κυρίως με την πρόληψη, την αντιμετώπιση και εξάλειψη των φαινομένων αυτών και όχι τόσο πολύ με την τιμωρία και τη μορφή των ποινών. **Το κύριο ζήτημα, δηλαδή, αφορά στην εκπαίδευση των νέων έτσι ώστε να έχουν μια ολοκληρωμένη, υγιή και ώριμη άποψη αναφορικά με το σεξ και τη σεξουαλική δραστηριότητα.**

Ερωτήματα επίσης προκύπτουν αναφορικά με τα θύματα, ειδικά όταν αυτά είναι παιδιά ή έφηβοι, και το πώς μπορούν να προστατευθούν καλύτερα, σωματικά και ψυχικά, από τέτοιου είδους ενδεχόμενα. Οι Goldman & Goldman (1982, 48) εύλογα αναρωτιούνται λοιπόν πώς, για παράδειγμα, ένα δεκάχρονο παιδί χωρίς σεξουαλική αγωγή, που έχει μάθει να εμπιστεύεται τους περισσότερους ενήλικους του φιλικού περιβάλλοντος και τα μέλη της οικογένειάς του, μπορεί να έχει την επίγνωση και τη συναίσθηση για να αντιδράσει κατάλληλα σε τέτοιες συνθήκες.

#### *Οι επιπτώσεις της άγνοιας*

Η άγνοια αποτελεί κύρια πηγή προβλημάτων που σχετίζονται με τη σεξουαλικότητα και τη σεξουαλική συμπεριφορά. Η άγνοια όχι απλώς επηρεάζει τη σεξουαλική συμπεριφορά και τις επιλογές μας, αλλά μπορεί να επηρεάσει επίσης τη γενικότερη συμπεριφορά μας προς τους άλλους ανθρώπους. Σε μελέτη για τη συμπεριφορά των Ελλήνων μαθητών προς τους φορείς του AIDS, οι ερευνητές συμπέραναν ότι «...παρά την προσπάθεια που γίνεται από την πολιτεία υπάρχει μια ευρεία ρατσιστική συμπεριφορά απέναντι στους φορείς του AIDS» (Gregoriadou et al. 1995, 146). Οι μαθητές και οι μαθήτριες λυκείου σε νεότερη έρευνα (Merakou et al. 2002) θεωρούσαν σε ποσοστά 94% το AIDS ως απειλή για την κοινωνία. Ταυτόχρονα, ενώ ατομικά θεωρούσαν τους εαυτούς τους ως ανεκτικούς απέναντι στα θύματα της νόσου, οι περισσότεροι δήλωναν ότι δεν θα ήθελαν να γίνει γνωστό στο σχολικό τους περιβάλλον η πιθανότητα να είναι φορείς της νόσου.

Προβλήματα που σχετίζονται με τη σεξουαλικότητα και τη σεξουαλική συμπεριφορά επηρεάζουν τη σωματική, διανοητική, πνευματική και ψυχική κατάσταση του ατόμου. Επίσης, συνιστούν σημαντικό οικονομικό βάρος για την οικογένεια και την κοινωνία γενικότερα. Σε μελέτη για την οικονομική αποτελεσματικότητα και το όφελος ενός προγράμματος σεξουαλικής αγωγής στις Η.Π.Α. αναφέρθηκε ότι για κάθε δολάριο που επενδύθηκε στο πρόγραμμα «Ασφαλείς Επιλογές», εξοικονομήθηκαν 2.65 δολάρια από συνολικά ιατρικά και κοινωνικά έξοδα. Η εξοικονόμηση αυτή οφείλεται στην πρόληψη ανεπιθύμητων κυήσεων και σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων, συμπεριλαμβανομένου του ιού HIV (Kirby 2002a, 2002b). Επίσης σύμφωνα με σχετική έκθεση της Ένωσης Οικογενειακού Προγραμματισμού στη Μ. Βρετανία, βελτίωση των υπηρεσιών που αφορούν στην αντισύλληψη και τη διακοπή των κυήσεων γενικά είναι δυνατό να αποφέρουν εξοικονόμηση πόρων ύψους ενός εκατομμυρίων λιρών σε βάθος δεκαπενταετίας (Armstrong et al. 2005).

Το πρόβλημα της διακοπής των κυήσεων μας δίνει ένα μικρό παράδειγμα (σίγουρα όχι το μόνο διαθέσιμο) που εξηγεί αυτήν τη θέση. Αυτή τη στιγμή περίπου 150.000 ζευγάρια στην Ελλάδα αντιμετωπίζουν προβλήματα γονιμότητας. Την ίδια στιγμή το χαμηλό ποσοστό γεννήσεων<sup>34</sup> αποτελεί πηγή μεγάλου προβληματισμού. Ενα μεγάλο ποσοστό των προβλημάτων γονιμότητας, σύμφωνα με ανακοινώσεις σε ιατρικά συνέδρια, αποδίδονται σε προηγούμενες διακοπές ανεπιθύμητων κυήσεων (Triantafyllou στην Ioannidi-Karolou, 2004).

Ταυτόχρονα, για κάθε προσπάθεια τεχνητής γονιμοποίησης η οικογένεια πρέπει να ξοδεύει αρκετές χιλιάδες ευρώ. Μόνο ένα μέρος από τα έξοδα καλύπτεται από Κοινωνικούς Οργανισμούς Υγείας και αρμόδιους φορείς.

Ωστόσο, αυτό που δεν μπορεί να μετρηθεί με οικονομικούς όρους

---

<sup>34</sup> Τα ποσοστά γονιμότητας είναι γύρω στο 1.24% (για την περίοδο 2000-2005) σύμφωνα με τον Τούντα και τους συνεργάτες του (2004), ενώ σύμφωνα με τον Κρεατσά (2003) χρειαζόμαστε ποσοστά 2,1% για να διατηρηθεί ο πληθυσμός σταθερός.

είναι η αγωνία, η απογοήτευση, η ενοχή, το αίσθημα της αναξιοότητας που τέτοιου είδους προβλήματα επιφέρουν. Αυτά τα συναισθήματα βιώνονται είτε από τους ανθρώπους που προσπαθούν να τεκνοποιήσουν είτε από αυτούς που καταφεύγουν στη διακοπή μιας ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης. Τέτοια προβλήματα μπορεί να αποτελέσουν πηγή δυστυχίας και αστάθειας στην οικογένεια. Τέλος, αν συνυπολογιστεί το γεγονός ότι ένας αριθμός όλων αυτών των προβλημάτων αφορά νεαρά άτομα, γεννάται το ερώτημα εάν ως πολιτεία ακροβατούμε ανάμεσα στην ανευθυνότητα και την εγκληματική αμέλεια.

### 3.2 Προγράμματα σεξουαλικής αγωγής στην Ελλάδα

Η ανθρώπινη σεξουαλικότητα και η σεξουαλική αγωγή των νέων ανθρώπων ήταν ζητήματα που απασχόλησαν αρκετές ελληνικές εκδοτικές προσπάθειες για περίπου 100 χρόνια. Βιβλία Ελλήνων συγγραφέων που αναφέρονται στη σεξουαλική ανάπτυξη των παιδιών και τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση χρονολογούνται ήδη από το 1930<sup>35</sup>.

Ορισμένα μη κυβερνητικά ινστιτούτα έθεσαν, επίσης, ως θέμα δημόσιας συζήτησης το ζήτημα της σεξουαλικής αγωγής. Για παράδειγμα: «Η Ελληνική Εταιρεία Ευγονικής και Γενετικής του Ανθρώπου» είχε προετοιμάσει στην Ελλάδα το 1963 το πρώτο φόρουμ σχετικά με τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση των νέων. Δεκαέξι χρόνια αργότερα, το 1979, ο ίδιος σύλλογος οργάνωσε στην Αθήνα ένα επιστημονικό συμπόσιο για τη «Σεξουαλική Εκπαίδευση». Ιατρικοί σύλλογοι έχουν επίσης κατά καιρούς οργανώσει επιστημονικές συζητήσεις για τη σεξουαλικότητα και τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση. Σε ένα τέτοιο

---

<sup>35</sup> Δρακουλίδης (1930) «Η σεξουαλική διαπαιδαγώγησης», Κατσίγρα (1932) «Προετοιμασία του κοριτσιού στα γενετήσια ζητήματα», Κατσίγρα (1935) «Γενετήσια αγωγή : Για το αγόρι», Αντωνόπουλος (1953) «Σεξουαλική διαφώτισις των νέων», Καλλιάφας (1955) «Τό παιδαγωγικόν πρόβλημα της γενετησίου ορμής», Ασπιώτης (1969) «Η σεξουαλική σφαίρα και ο νέος άνθρωπος», Γκέλης (1972) «Σεξουαλική διαπαιδαγώγησης παιδων, εφήβων και νέων : Διά τούς ιατρούς, τούς γονείς, τούς διδασκάλους κ.λ.π».



συνέδριο που διοργανώθηκε από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας στην Αθήνα (1978), παρουσιάστηκε ένας απολογισμός των δράσεων σε θέματα σεξουαλικής εκπαίδευσης σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Κατά τη διάρκεια του συνεδρίου αναφέρθηκε και ασκήθηκε κριτική στην Ελλάδα για την έλλειψη παρόμοιας παροχής εκπαίδευσης. Ομως, όταν το 1977 ξεκίνησε ένας κύκλος μαθημάτων με τίτλο «Πλευρές Της Ανθρώπινης Σεξουαλικότητας» σε ιδιωτικό κολλέγιο ανώτερης εκπαίδευσης στην Αθήνα (Deree Pierce College) το γεγονός πήρε μεγάλη δημοσιότητα και προκάλεσε πολλές και ποικίλες συζητήσεις. Τα νέα για την εισαγωγή του κύκλου των μαθημάτων αυτών, όπως αναφέρεται, απασχόλησαν και τον υπουργό Παιδείας ο οποίος ζήτησε να ενημερωθεί για το θέμα (Σταυρόπουλος 1981).

Η οργάνωση συνεδρίων και δημόσιων συζητήσεων επιστημονικού κύρους, καθώς και η έκδοση άρθρων και βιβλίων με θέμα τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση συνεχίστηκαν και τις δεκαετίες του '80 και του '90. Για παράδειγμα, μία δίτομη έκδοση, πρακτικά του συνεδρίου για τη Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση και τις Διαφυλικές Σχέσεις που οργανώθηκε από το Πανεπιστήμιο Αθηνών το 1991, συνόψιζε τα στοιχεία που αφορούσαν την ελληνική πραγματικότητα και παρουσίαζε ποικίλες συζητήσεις και πολύπλευρες απόψεις για την ανθρώπινη σεξουαλικότητα και τη σεξουαλική αγωγή ως εκπαιδευτική διαδικασία (Παρασκευόπουλος 1995, 1998). Το 1998 το υπουργείο Παιδείας και σε συνεργασία με το Ελληνικό Σεξολογικό Ινστιτούτο διοργάνωσε στην Αθήνα συνέδριο που απευθύνονταν σε εκπαιδευτικούς της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και αφορούσε τη σχολική Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση (Γκοτζαμάνης 1995).

Κατά τη διάρκεια αυτών των χρόνων, εκδόθηκαν επίσης πολλές μεταφράσεις βιβλίων στα ελληνικά πάνω στο συγκεκριμένο θέμα. Έτσι, έγιναν γνωστά στο ελληνικό κοινό έργα των Δαρβίνου, Φρόιντ, Ελλיס, Ράιχ και άλλων σημαντικών διανοούμενων. Επιπλέον, Έλληνες και Ελληνίδες συγγραφείς από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους όπως η θεολογία (Ζούμας 1999), παιδαγωγική (Αυτιά – Παπαιωάννου 1982, Γκόλιαρης & Τζούμα -Τζεβελέκη 1994), κοινωνιολογία

(Αντωνοπούλου 1997, Λάζος 1997), ανθρωπολογία (Κούρτοβικ 1994, Καφετζόπουλος 1999), ιατρική (Δετοράκης 1983, Ασκητής 1997, Βαϊδάκης 2005) για να αναφέρουμε κάποιους από αυτούς, διατήρησαν τη συζήτηση της σεξουαλικής ανάπτυξης και εκπαίδευσης ζωντανή.

Κατά τη νέα χιλιετία παρουσιάζεται για πρώτη φορά μια σειρά εκδόσεων που αφορούν εκπαιδευτικά προγράμματα σεξουαλικής αγωγής για το δημοτικό σχολείο (Θεοδωράκη & Ιωάννου 2001, Χρυσάφη 2004), καθώς και μια σειρά νέων τίτλων με θέμα συζήτησης την ανθρώπινη σεξουαλικότητα, τη σεξουαλική ανάπτυξη και τη σεξουαλική αγωγή (Λουμάκου κ.ά. 2001, Δετοράκης & Παπαγεωργίου 2002, Μοναχός Μιχαήλ 2002, Κρεατσάς 2003, Ασκητής 2006).

Επιπλέον, τα τελευταία 15 με 20 χρόνια μια σειρά ερευνών, κυρίως από ιατρικούς φορείς, εξέτασαν ζητήματα σεξουαλικής υγείας, σεξουαλικής συμπεριφοράς (Γιωτάκης κ.ά. 1998, Kordoutis et al. 2000, Λουμάκου κ.ά. 2001, Manroforou et al. 2004, Ioannidi-Karolou 2004) και σεξουαλικής γνώσης (Γιαννίτσας κ.ά. 1998, Tountas et al. 2004) του ελληνικού πληθυσμού. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δέκα χρόνων έχουν δημοσιευτεί ελληνικές μελέτες για τα στερεότυπα των φύλων (Μαραγκουδάκη 1998) και τις στερεότυπες αναφορές στα νέα σχολικά εγχειρίδια (Μαραγκουδάκη κ.ά. 2007), όπως επίσης και έρευνες για την έκφραση και τις αξίες της σεξουαλικής συμπεριφοράς και της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης ανάμεσα στους μαθητές, τους γονείς και τους εκπαιδευτικούς (Κακαβούλης 1995, Kakavoulis 1999, 2001, Ioannidi-Karolou 1997). Τέλος, από το έτος 2000 και μετά η Ελλάδα παρέχει στοιχεία που αφορούν τη σεξουαλική υγεία του εφηβικού πληθυσμού για την παγκόσμια έρευνα «Υγιείς Συμπεριφορές του Μαθητικού Πληθυσμού» (HBSC study) που λαμβάνει χώρα κάθε δύο χρόνια με τη φροντίδα της Παγκόσμιας Οργάνωσης Υγείας.

Σχεδόν στο σύνολό τους οι νέοι άνθρωποι στην Ελλάδα λένε «ναι» στη σεξουαλική αγωγή. Πιο συγκεκριμένα, αναφορικά με τις συμπεριφορές του μαθητικού και φοιτητικού πληθυσμού πάνω στο θέμα της σεξουαλικής αγωγής, έχουμε διάφορα πορίσματα από μελέτες

που δείχνουν ότι η συντριπτική πλειοψηφία υποστηρίζει την εισαγωγή ενός ανεξάρτητου κύκλου μαθημάτων για τη συζήτηση σεξουαλικών θεμάτων στο σχολείο (Κακαβούλης 1995, Κρεατσάς 1995, Κρουσταλάκης 1995, Kakavoulis 1998).

Σύμφωνα με άλλη έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε περιοχές της Βόρειας Ελλάδας σε μαθήτριες και μαθητές γυμνασίου και λυκείου, το 68% αυτών που ζουν σε αστικές περιοχές και το 72% αυτών που ζουν σε αγροτικές περιοχές, υποστήριξαν την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία (Τσουγενή –Σταυρέκα & Παπαχρήστου 1999). Ενας σημαντικός αριθμός μαθητών και μαθητριών επίσης, ήταν της άποψης ότι η εφαρμογή αυτών των προγραμμάτων θα πρέπει να ξεκινάει από το δημοτικό σχολείο (Κακαβούλης 1995, Κρεατσάς 1995, Κρουσταλάκης 1995). Τα αποτελέσματα αυτά μπορούν να συνδυαστούν με τα αποτελέσματα άλλης έρευνας στην οποία οι έφηβοι ανέφεραν την ηλικία των 10 – 13 ως τη χρονική περίοδο που άρχισαν να ενδιαφέρονται για την ανθρώπινη σεξουαλικότητα και συμπεριφορά (Μπεζεβέγκης κ.ά. 1998, 393). Συνδυάζεται επίσης και με το γεγονός ότι οι αλλαγές στο σώμα κατά τη διάρκεια της εφηβείας (όπως η έμμηνος ρήση στα κορίτσια, η τριχοφυΐα ή η ανάπτυξη του σώματος, η αλλαγή της φωνής στα αγόρια κλπ.) ξεκινούν κατά τη διάρκεια της ίδιας περιόδου.

Ο Κρεατσάς (1995, 357) αναφέρει ότι οι περισσότεροι ερωτηθέντες σε έρευνα 1000 Ελλήνων γονέων, πιστεύουν πως η εισαγωγή της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης και των διαφυλικών σχέσεων στα σχολεία θα είναι επιτυχημένη. Ακόμη, οι μισοί από αυτούς θεωρούν πως μια τέτοια παρέμβαση θα πρέπει να ξεκινά από την προσχολική ηλικία ήδη. Στην έρευνά της για τη θέση των γονέων γύρω από τη σεξουαλική αγωγή, η Ioannidi-Karolou (1997) θεωρούσε καταρχάς ότι οι απόψεις των γονέων για τη συμπερίληψη ή μη της σεξουαλικής αγωγής στη διδακτέα σχολική ύλη θα διέφεραν. Υπέθετε, λοιπόν, η ερευνήτρια ότι ορισμένοι γονείς θα υποστήριζαν την ιδέα της εφαρμογής τέτοιων προγραμμάτων εξαιτίας του ρόλου τους στην αντιμετώπιση του ιού HIV. Από την άλλη πλευρά, άλλοι γονείς θα ήταν

εντελώς αντίθετοι, έχοντας ως κύριο επιχείρημα ότι τέτοιου είδους μαθήματα θα ωθήσουν τα παιδιά τους να γίνουν σεξουαλικά ενεργά πολύ νωρίτερα από ότι θα έπρεπε. Ωστόσο, η υπόθεση αυτή δεν φάνηκε να επαληθεύεται με τους Έλληνες γονείς του δείγματός της. Σύμφωνα, λοιπόν, με τα αποτελέσματα της έρευνάς της όλοι σχεδόν οι γονείς συμφώνησαν ότι η σεξουαλική αγωγή πρέπει να συμπεριληφθεί στη σχολική διδακτέα ύλη. Επιπλέον, περίπου οι μισοί από αυτούς θεωρούσαν ότι η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση θα πρέπει να ξεκινά από το δημοτικό σχολείο.

Ο Kakanoulis σε δημοσίευσή του (2001, 168) επίσης αναφέρει ότι όλοι οι γονείς που συμμετείχαν στη μελέτη του υποστήριξαν την εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής σε κάποιο στάδιο της εκπαίδευσης των παιδιών τους, ενώ πάνω από το 50% των γονέων αυτών θεωρούσαν ότι η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση θα πρέπει να ξεκινά από το δημοτικό σχολείο<sup>36</sup>. Στο ίδιο άρθρο για τις απόψεις των γονέων γύρω από την εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής στην Ελλάδα, ο ίδιος ερευνητής σημειώνει: «...τα αποτελέσματα δείχνουν ξεκάθαρα την τάση των γονέων να θεωρούν πολύ σημαντική την σεξουαλική αγωγή σε νεαρή ηλικία, αλλά επίσης νομίζουν ότι και η οικογένεια και το σχολείο δεν είναι αρκετά προετοιμασμένοι για να αντεπεξέλθουν στο ρόλο αυτό. Τέλος, πιστεύουν ότι η σεξουαλική αγωγή θα πρέπει να έχει ένα βαθύτερο νόημα για τα παιδιά και ότι ζητήματα ηθικής θα πρέπει να αποτελούν βασικά στοιχεία της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης». Σε αυτήν την έρευνα οι γονείς απηχούν τις απόψεις των εκπαιδευτικών και των μαθητών και μαθητριών σε μεγάλο βαθμό.

Η μεγάλη πλειοψηφία των εκπαιδευτικών όλων των βαθμίδων συμφωνεί πως αυτή τη στιγμή **τα ελληνικά σχολεία δεν αντεπεξέρ-**

---

<sup>36</sup> Κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς 2008-2009 στην περιφέρεια Χανίων, Κρήτης ολοκληρώθηκαν 30 προγράμματα σεξουαλικής αγωγής για μαθητές και μαθήτριες της πέμπτης και έκτης τάξης. Σύμφωνα με στοιχεία που συνέλεξε η υπεύθυνη αγωγής υγείας από την αξιολόγηση των προγραμμάτων, η συντριπτική πλειοψηφία των γονέων (σχεδόν το σύνολο των ερωτηθέντων) θεώρησαν το πρόγραμμα χρήσιμο και το αξιολόγησαν θετικά.

χονται επαρκώς στις απαιτήσεις εφαρμογής και ανάπτυξης προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής (Κακαβούλης 1995, 139). Την ίδια στιγμή οι εκπαιδευτικοί αισθάνονται πως η σεξουαλική αγωγή θα πρέπει να συμπεριληφθεί στη διδακτέα ύλη, είτε ως ανεξάρτητο μάθημα ή ως μέρος άλλων μαθημάτων (Κακαβούλης 1995, 145). Οι εκπαιδευτικοί πιστεύουν ακόμη, ότι η σεξουαλική ανάπτυξη και η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση πρέπει να αποτελούν σημαντικό μέρος της πανεπιστημιακής τους εκπαίδευσης. Οι περισσότεροι φοιτητές και φοιτήτριες φαίνεται να συμφωνούν επίσης με αυτήν την άποψη (Κακαβούλης & Forrest 1999, 144).

Ο Ευάγγελος Παπανούτσος, ως γενικός γραμματέας του Ελληνικού Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, ανέφερε σε μια συνέντευξη το 1964 (Το Βήμα 01/11/1964) ότι «Το θέμα της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης δεν έχει μέχρι σήμερα τεθεί επίσημα. Δεν υπάρχουν σχέδια, δεν υπάρχει πρόγραμμα, υπάρχει όμως η βεβαιότητα πως το ζήτημα θα απασχολήσει σύντομα και το Υπουργείο Παιδείας» (Παρασκευόπουλος 1995, 429). Παρά τις διαβεβαιώσεις όμως για την επίσπευση της συζήτησης, χρειάστηκαν τριάντα επτά χρόνια για την έκδοση από το Υπουργείο Παιδείας ενός σχολικού βιβλίου με θέματα διαφυλικών σχέσεων και σεξουαλικότητας. Τις 175 σελίδες του σχολικού αυτού βιβλίου<sup>37</sup> με τίτλο «Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση και Διαφυλικές Σχέσεις», όπως ανακοίνωσε η εφημερίδα Ελευθεροτυπία στις 21/01/2001, επιμελήθηκε ο Δρ. Παπαθανασίου, πρόεδρος του Ελληνικού Σεξολογικού Ινστιτούτου.

Ορισμένα βιβλία θρησκευτικών ή βιολογίας ασχολούνται επίσης με τα συγκεκριμένα θέματα. Σε κείμενα της βιολογίας, για παράδειγμα, βρίσκουμε σύντομες αναφορές στο ανθρώπινο αναπαραγω-

---

<sup>37</sup> Αφορούσε σύμφωνα με το ίδιο δημοσίευμα μαθητές και μαθήτριες της Τρίτης τάξης του λυκείου (δηλ. ηλικίας 17-18 χρονών). Επίσης θα πρέπει να σημειωθεί ότι παρά τη σχετική ανακοίνωση δεν υπάρχει καμιά συγκεκριμένη αναφορά για το βιβλίο ή για τον κύκλο των μαθημάτων στην ιστοσελίδα του Ελληνικού Υπουργείου Παιδείας, ή σε αυτήν του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.

γικό σύστημα. Στο δημοτικό σχολείο<sup>38</sup> δίνεται η δυνατότητα στις μαθήτριες και τους μαθητές της έκτης τάξης να συζητήσουν και να μάθουν για το ανθρώπινο αναπαραγωγικό σύστημα στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου της Φυσικής Επιστήμης. Αλλά η συγγραφική ομάδα του συγκεκριμένου βιβλίου προτείνει στο βιβλίο του δασκάλου να παραλείπεται το συγκεκριμένο κεφάλαιο διότι όπως γράφουν:

Το αναπαραγωγικό σύστημα και γενικότερα η σεξουαλική αγωγή πρέπει να αποτελούν ένα από τα διδακτικά αντικείμενα ενός σύγχρονου αναλυτικού προγράμματος. Καθώς πολλοί γονείς δυσκολεύονται να συζητήσουν αυτά τα θέματα με τα παιδιά τους, καλείται το σχολείο μέσω μιας ολοκληρωμένης παιδαγωγικής προσέγγισης, να καλύψει το μεγάλο κενό στην πληροφόρηση και στις γνώσεις των μαθητών. Ο εκπαιδευτικός που θα διδάξει το αντικείμενο πρέπει να το γνωρίζει σε βάθος αλλά και να αισθάνεται άνετα με τη διδασκαλία. Η μετάδοση των σχετικών πληροφοριών δεν μπορεί να γίνει σε δύο διδακτικές ώρες με αποσπασματικό τρόπο, αλλά πρέπει κατά την άποψη των συγγραφέων να εντάσσεται σε ένα γενικότερο μάθημα σεξουαλικής αγωγής ή αγωγής υγείας. Για τους παραπάνω λόγους και κυρίως λόγω της αποσπασματικότητας που αναγκαστικά έχει η προσπάθεια αντιμετώπισης του θέματος αυτού σε ένα δίωρο η συγγραφική ομάδα προτείνει το κεφάλαιο αυτό να μη διδαχθεί. Οι συγγραφείς όφειλαν παρά τη διαφορετική τους άποψη να το περιλάβουν στο βιβλίο, καθώς έπρεπε να τηρήσουν πιστά το αναλυτικό πρόγραμμα. (Αποστολάκης κ.ά. 2006, 244)

Τα τελευταία χρόνια, μερικοί μαθητές και μαθήτριες στην Ελλάδα μπορούν να έχουν κάποιου είδους πληροφόρηση πάνω στο θέμα της ανθρώπινης σεξουαλικότητας και των σεξουαλικών σχέσεων στο σχολείο. Η εκπόνηση προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής, μέσα από τα προγράμματα αγωγής υγείας, υπάρχει ως δυνατότητα από το 1995 για τη δευτεροβάθμια και το 2000 για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση (Χιόνη 2009). Τέλος, πρόσφατα<sup>39</sup> το Υπουργείο Παιδείας παραδέ-

---

<sup>38</sup> Για μια κριτική προσέγγιση της θέσης της σεξουαλικής αγωγής και των διαπροσωπικών σχέσεων ως περιεχόμενο των νέων εκπαιδευτικών εγχειριδίων, βλπ. Gerouki 2008.

<sup>39</sup> Ανακοίνωση του Υπουργού Παιδείας στον ημερήσιο τύπο 09.05.2009.

χτηκε, για ακόμη μία φορά, την ανάγκη για την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στα ελληνικά σχολεία και ανακοίνωσε την εισαγωγή τέτοιων προγραμμάτων από τη σχολική χρονιά 2009-2010. Το πρόγραμμα Σεξουαλικής Αγωγής – Διαφυλικών Σχέσεων σύμφωνα με τη σχετική ανακοίνωση θα βασίζεται σε δύο εγχειρίδια (ένα για παιδιά 6-8 ετών κι ένα για παιδιά 9-12 ετών) που επεξεργάστηκε ο ψυχίατρος Δρ Θάνος Ασκητής με ομάδα ειδικών συνεργατών του. Τα βιβλία αυτά (για εκπαιδευτικούς και για μαθητές και μαθήτριες) σύμφωνα με τη συγγραφική ομάδα έχουν ως στόχο να προωθήσουν την καλή ψυχολογική και σεξουαλική υγεία των παιδιών του δημοτικού σχολείου και μπορούν να χρησιμοποιούνται κατά τη διάρκεια της «ευέλικτης ζώνης». Το υλικό αυτό πάντως μέχρι την ώρα που γράφονται τούτες οι γραμμές παραμένει στα γραφεία των υπεύθυνων αγωγής υγείας.

### **3.3 Η σεξουαλική αγωγή ως εκπαιδευτική δραστηριότητα στο δημοτικό σχολείο**

Σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία, ο στόχος του δημοτικού σχολείου είναι να συμβάλλει στην αρμονική και ισορροπημένη πνευματική και ψυχοσωματική ανάπτυξη του παιδιού, ανεξάρτητα από το φύλο ή την καταγωγή, ώστε το παιδί να αναπτύξει μια ώριμη προσωπικότητα και να έχει μια δημιουργική ζωή (Eurydice Network, Eurybase 2001).

Πολλές έρευνες, όπως είδαμε, επιβεβαιώνουν τα οφέλη από την εφαρμογή των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής γενικά, ενώ ταυτόχρονα το δημοτικό σχολείο έχει αναγνωρισθεί από πολλούς ερευνητές, εκπαιδευτικούς και ειδικούς σαν το κατάλληλο περιβάλλον για την εισαγωγή και εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής (Goldman & Goldman 1982, Kettunen 1995, Κιντής 1995, Nykänen 1996, Ioannidi-Karolou 1997, Κακαβούλης 1995, Kakavoulis 1998, 2001, Milton 2001, Halstead & Waite 2001, Clay 2001, Somers & Eaves 2002).

Γενικά, οι λόγοι και τα επιχειρήματα που συνηγορούν στην εφαρ-

μογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής από το δημοτικό σχολείο διακρίνονται σε δύο κύριες κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία έχει να κάνει με την εξελικτική ανάπτυξη του παιδιού, ιδιαίτερα στις σύγχρονες κοινωνίες<sup>40</sup>. Η δεύτερη αφορά την ίδια τη φύση και τη δομή της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Η φυσική διαδικασία της ωρίμανσης, όπως η εκδήλωση των δευτερογενών χαρακτηριστικών του φύλου που παρατηρείται κατά τη διάρκεια της εφηβείας στα αγόρια και στα κορίτσια, καθώς και ο σεξουαλικός πειραματισμός<sup>41</sup> είναι σημαντικοί παράγοντες που καθιστούν απαραίτητη την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Επιστήμονες που συμμετείχαν στο συνέδριο «Η σεξουαλικότητα των εφήβων - Στρατηγικές της εκπαίδευσης για την υγεία» που διεξήχθη στο Παρίσι (1991) επεσήμαναν ότι θα είναι ήδη πολύ αργά εάν αρχίζαμε να διδάσκουμε στους νέους θέματα σχετικά με την σεξουαλικότητα και την αντισύλληψη σε ηλικίες 15 ή 16 χρονών, καταλήγοντας ότι η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση θα πρέπει να ξεκινά από πολύ νωρίς, ήδη από το δημοτικό σχολείο. Στον «Ατλαντα Penguin της Σεξουαλικής Συμπεριφοράς» σημειώνεται ο βασικός λόγος αυτής της άποψης, δηλαδή ότι «...ο σχεδιασμός της σεξουαλικής αγωγής για παιδιά ηλικίας 15 ετών δεν έχει κανένα νόημα αν αυτά αρχίζουν να έχουν ολοκληρωμένη σεξουαλική δραστηριότητα από τα 13» (Longstaff – Mackay 2001, 623).

Η σημασία της σεξουαλικής αγωγής στο δημοτικό σχολείο έχει αναγνωρισθεί παρομοίως στη Βρετανία. Στην εισαγωγή του προγράμματος «Σεξουαλική Αγωγή και Διαφυλικές Σχέσεις Στο Δημοτικό Σχολείο, 2002 – 2003» που χρηματοδοτήθηκε από τη Διεύθυνση Υγείας, αναφέρεται ότι «Η Σεξουαλική διαπαιδαγώγηση στο δημοτικό βάζει τα θεμέλια και αποτελεί άριστη βάση για τη διδασκαλία στο Γυμνά-

---

<sup>40</sup> Συχνή είναι πλέον η διαπίστωση ότι τα παιδιά των δυτικών κοινωνιών εισέρχονται στην εφηβική περίοδο νωρίτερα.

<sup>41</sup> Ας μη ξεχνάμε ότι σύμφωνα με την διεθνή έρευνα HBSC (2005/2006) το 46% των δεκαπεντάχρονων αγοριών και το 18% των κοριτσιών της ίδιας ηλικίας στην Ελλάδα δηλώνουν να έχουν σεξουαλική δραστηριότητα.



σιο. Έχει θετική επίδραση στον αυτοσεβασμό και την ευημερία των παιδιών και των νέων ανθρώπων. Είναι παραδεκτό ότι η σεξουαλική αγωγή θα πρέπει να αρχίζει νωρίς, πριν την εφηβεία και πριν την εκδήλωση αισθημάτων σεξουαλικής έλξης ή τη σύναψη σεξουαλικών σχέσεων» (Ray & Thistle 2000).

Η δεύτερη κατηγορία επιχειρημάτων βρίσκεται στην ίδια τη φύση και οργάνωση του δημοτικού σχολείου. Τα θέματα της σεξουαλικότητας είναι πολύ ευαίσθητα και γι' αυτό πρέπει να υπάρχει μια καλοσχεδιασμένη προσέγγιση. Εισάγοντας το θέμα από το δημοτικό, ξεκαθαρίζουμε τη σημασία που αποδίδουμε στο συγκεκριμένο τομέα και με τον ένα ή τον άλλο τρόπο βελτιώνουμε την ποιότητα των προγραμμάτων. Αντιθέτως, η προσπάθεια ώθησης τέτοιων εφαρμογών στο γυμνάσιο ή το λύκειο αποτελεί μια αναποτελεσματική προσέγγιση.

Δηλαδή, εάν ο στόχος είναι η εισαγωγή μιας εφαρμογής που μπορεί να έχει αντίκτυπο στο σύνολο των παιδιών, τότε το δημοτικό σχολείο αποτελεί το καταλληλότερο πεδίο για μια τέτοια προσπάθεια. Η φοίτηση τόσο στο δημοτικό όσο και στο γυμνάσιο είναι υποχρεωτική, αλλά το δημοτικό είναι αυτό που στην ουσία κάθε παιδί παρακολουθεί σε ολόκληρη την Ελλάδα. Το φαινόμενο των μαθητών ή μαθητριών που διακόπτουν τη φοίτησή τους, όσο μικρό και αν είναι το ποσοστό αυτό, δεν παρουσιάζεται πριν το γυμνάσιο. Αριθμοί από το Υπουργείο Παιδείας κάνουν λόγο για ένα 4% περίπου των μαθητών και μαθητριών που σταματούν την εκπαίδευσή τους στο δημοτικό χωρίς να συνεχίζουν τη φοίτησή τους στο γυμνάσιο. Αυτό το ποσοστό φτάνει το 9% τρία χρόνια αργότερα, δηλαδή πριν από το λύκειο. Επίσης, τα φαινόμενα αδικαιολόγητων απουσιών από τα μαθήματα, πηγή προβληματισμού στο λύκειο, δεν υπάρχουν ή είναι μηδαμινά και δεν χρήζουν κάποιου προβληματισμού στο δημοτικό σχολείο.

Το δημοτικό σχολείο τέλος αποτελεί ένα ασφαλές περιβάλλον για τη συζήτηση σεξουαλικών θεμάτων. Τα παιδιά εκεί περνούν τις περισσότερες ώρες του καθημερινού προγράμματός τους με μία ή έναν εκπαιδευτικό, τον εκπαιδευτικό της τάξης τους, και έτσι η αμοιβαία

συμπάθεια και το δέσιμο μεταξύ τους δημιουργείται πολύ πιο εύκολα. Οι σχέσεις των εκπαιδευτικών του δημοτικού με τους μαθητές και τις μαθήτριές τους συνήθως είναι στενές. Αυτό έχει θετική επίδραση και στις δύο πλευρές: οι εκπαιδευτικοί από τη μια πλευρά έχουν την ευκαιρία να παρατηρούν τη συμπεριφορά των παιδιών και να αναγνωρίζουν ενδεχομένως πιθανά προβλήματα ήδη από τα πρώιμα στάδια εμφάνισής τους.

Από την άλλη πλευρά, τα παιδιά νιώθουν άνεση και εμπιστεύονται την ή τον εκπαιδευτικό της τάξης τους. Εύλογα, στην προεφηβική ηλικία που βρίσκονται οι μαθητές και οι μαθήτριες των τελευταίων τάξεων του δημοτικού, υιοθετούν λιγότερο επικριτικές συμπεριφορές προς τις «αρχές του σχολείου» που εκπροσωπούνται από το διδακτικό προσωπικό. Ετσι, οι διάφορες εφαρμογές προγραμμάτων μπορεί να γίνουν αποδεκτές με έναν εντελώς φυσικό τρόπο. Η ανεπιτήδευτη συμπεριφορά των μαθητών και μαθητριών του δημοτικού συμβάλλει στην καλύτερη επικοινωνία και γενικά στη δημιουργία θετικής ατμόσφαιρας μέσα στο σχολικό περιβάλλον. Ενώ στο δημοτικό σχολείο υπάρχει σε μεγάλο βαθμό το δέσιμο ανάμεσα στον ή στην ενήλικο και το παιδί, αυτό το δέσιμο χάνεται ή δεν είναι τόσο ισχυρό στο γυμνάσιο ή ακόμη περισσότερο στο λύκειο, όπου κάθε μάθημα διδάσκεται από διαφορετικό εκπαιδευτικό. Εκεί οι εκπαιδευτικοί περνούν μόνο λίγες ώρες την εβδομάδα στην ίδια αίθουσα με τους μαθητές και τις μαθήτριές τους και το αποτέλεσμα είναι, ειδικά στα μεγάλα σχολεία, μετά βίας να γνωρίζονται μεταξύ τους.

Επιπλέον, η ύλη του δημοτικού σχολείου στην Ελλάδα, σε αντίθεση με αυτήν του γυμνασίου ή λυκείου, δεν έχει εξεταστικό προσανατολισμό. Ετσι, οι μαθήτριες και οι μαθητές μπορούν να επικεντρώνονται σε δραστηριότητες που θα ενισχύσουν (αυτήν καθαυτή) τη μάθησή τους, χωρίς απαραίτητα να ανησυχούν για ένα βαθμό ή να ψάχνουν ένα «διαβατήριο» για την είσοδό τους στο πανεπιστήμιο. Συχνό είναι το φαινόμενο στην Ελλάδα, τουλάχιστον για τους μαθητές και τις μαθήτριες λυκείου, να ενδιαφέρονται μόνο για τα μαθήματα που θα τους διασφαλίσουν την πρόσβαση στο πανεπιστήμιο και, γι'

αυτό το λόγο, να απορρίπτονται ως άχρηστα, προσδίδοντας τους μικρότερη ή μηδενική αξία.

### **3.4 Προγράμματα Αγωγής Υγείας: το πλαίσιο εφαρμογής της σεξουαλικής αγωγής**

Τα προγράμματα Αγωγής Υγείας θεωρούνται μέρος των «καινοτόμων δράσεων» που οργανώνονται και εποπτεύονται από το Υπουργείο Παιδείας. Τα τμήματα Αγωγής Υγείας για την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση ανήκουν σε ένα γενικό διοικητικό τμήμα, το «Ενιαίο Διοικητικό Τμήμα Εκπαιδευτικών Ζητημάτων και Λοιπών Εκπαιδευτικών Θεμάτων και Καινοτομιών».

Σύμφωνα με το Ελληνικό Υπουργείο Παιδείας, η «αγωγή υγείας» είναι ένα σημαντικό ζήτημα, υψίστης προτεραιότητας<sup>42</sup>. Οπως αναφέρεται και στο σχετικό Φύλλο της Εφημερίδας της Κυβέρνησης,

Σκοπός της Αγωγής Υγείας είναι η προάσπιση, η βελτίωση και η προαγωγή της ψυχικής και σωματικής υγείας και κοινωνικής ευεξίας των μαθητών, αφενός με την ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων τους και της κριτικής τους σκέψης, αφετέρου με την αναβάθμιση του κοινωνικού και φυσικού περιβάλλοντός τους (ΦΕΚ 304, 3344).

Ο στόχος των προγραμμάτων, σύμφωνα με το Υπουργείο, είναι να βελτιώσει την ποιότητα της ζωής με την παροχή πληροφοριών και να ευαισθητοποιήσει τα παιδιά σε θέματα υγείας. Οι δραστηριότητες με θέμα την υγεία επιδιώκουν την καλύτερευση της σχολικής ζωής και συνδέουν το σχολείο με την κοινωνική πραγματικότητα. Τα προγράμματα αυτά επικεντρώνονται επίσης στη βελτίωση της ψυχοσω-

---

<sup>42</sup> Έτσι το Υπουργείο Παιδείας προώθησε την ανάπτυξη και εφαρμογή προγραμμάτων Αγωγής Υγείας στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Για παράδειγμα, το έτος 2002, 1800 τέτοια προγράμματα είχαν δημιουργηθεί για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και 7000 εκπαιδευτικοί (της δευτεροβάθμιας) είχαν επιμορφωθεί πάνω σε θέματα υγείας. Τα προγράμματα υγείας όμως της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης άρχισαν να υλοποιούνται από τη σχολική χρονιά 2001-2002.

ματικής υγείας και της κοινωνικοποίησης των μαθητριών και μαθητών. Ο στόχος αυτός καθίσταται εφικτός μέσω της ανάπτυξης των κοινωνικών δεσμών και της κριτικής σκέψης μαθητριών και των μαθητών, όπως επίσης και μέσα από τη βελτίωση του κοινωνικού και φυσικού τους περιβάλλοντος.

Για να βελτιωθεί η ανάπτυξη και η εφαρμογή των προγραμμάτων αγωγής υγείας το Υπουργείο Παιδείας αποφάσισε (τη σχολική περίοδο 2001 – 2002 για την πρωτοβάθμια και το 1995 για τη δευτεροβάθμια) να διορίσει σε κάθε περιφέρεια μία ή έναν εκπαιδευτικό, υπεύθυνο Αγωγής Υγείας<sup>43</sup>. Οι εκπαιδευτικοί αυτοί έχουν την ευθύνη, το συντονισμό, την εφαρμογή και την αξιολόγηση των προγραμμάτων αγωγής υγείας σε κάθε περιφέρεια. Οι υπεύθυνοι και υπεύθυνες Αγωγής Υγείας είναι στις περισσότερες περιπτώσεις εκπαιδευτικοί αυξημένων προσόντων.

Σύμφωνα με τις γενικές οδηγίες του Υπουργείου Παιδείας, οι εκπαιδευτικοί που ενδιαφέρονται να δουλέψουν πάνω σε ένα πρόγραμμα αγωγής υγείας μπορούν να επιλέξουν ένα πρόγραμμα μέσα από επτά γενικές κατηγορίες ή θεματικές ενότητες. Αυτές είναι: διατροφή, καρδιαγγειακές παθήσεις – σωματική άσκηση, αγωγή του καταναλωτή, οδική συμπεριφορά - πρόληψη των ατυχημάτων, υγιεινή των δοντιών, εθισμοί – ψυχική υγεία και σεξουαλική διαπαιδαγώγηση των σχέσεων.

Η επιλογή θεματικής ενότητας για την εκπόνηση προγράμματος Αγωγής Υγείας είναι ανεξάρτητη και ελεύθερη. Οι εκπαιδευτικοί που ενδιαφέρονται να εφαρμόσουν ένα τέτοιο πρόγραμμα μπορεί να βασίσουν την απόφασή τους στο προσωπικό τους ενδιαφέρον ή στο γενικότερο ενδιαφέρον της τάξης ή και σε ζητήματα που αφορούν την τοπική κοινωνία. Σε άλλες περιπτώσεις απλά ακολουθούν τις συμβουλές και τις προτάσεις του υπεύθυνου Αγωγής Υγείας. Ανεξάρτητα από τους λόγους μιας συγκεκριμένης επιλογής θέματος, οι εκπαιδευ-

---

<sup>43</sup> Αν και δεν είναι σίγουρο ότι αυτές οι θέσεις θα συνεχίσουν να υπάρχουν και μετά το σχολικό έτος 2010-2011.

τικοί γενικά είναι ελεύθεροι να αναλάβουν (ή όχι) ένα τέτοιο πρόγραμμα και είναι υπεύθυνοι γι' αυτό. Όταν επιλέγεται ένα θέμα, οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να βρουν το υλικό και να σχεδιάσουν υποστηρικτικές δραστηριότητες. Οι μέθοδοι και οι τεχνικές που προτείνονται για την ανάπτυξη και εφαρμογή των διαφόρων προγραμμάτων Αγωγής Υγείας, καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα, από παραδοσιακές, παθητικές μεθόδους διαλέξεων, προβολές βίντεο και σλάντς, μέχρι πιο ενεργητικές τεχνικές διδασκαλίας και μάθησης όπως έρευνες, συνεντεύξεις, δημιουργία ερωτηματολογίων, καθώς και τεχνικές που βασίζονται στη δραματοποίηση, το παιχνίδι ρόλων, το θεατρικό παιχνίδι, την καλλιτεχνική έκφραση, τη ζωγραφική και τη φωτογραφία.

Η αξιολόγηση κάθε προγράμματος γίνεται στο τέλος της σχολικής χρονιάς και αφορά το περιεχόμενο του προγράμματος, τις μεθόδους που χρησιμοποιήθηκαν, καθώς επίσης και το πόσο ευχάριστη ήταν η εμπειρία αυτή για τις και τους συμμετέχοντες. Συνήθως, οι μέθοδοι αξιολόγησης συμπεριλαμβάνουν ερωτηματολόγια και ομαδικές εργασίες. Οι μαθητές και οι μαθήτριες στο τέλος της χρονιάς παρουσιάζουν τις εργασίες τους και αυτά που έμαθαν από την ενασχόλησή τους με το συγκεκριμένο πρόγραμμα με ποικίλους τρόπους, από εκθέσεις ζωγραφικής και φωτογραφίας μέχρι θεατρικά δρώμενα και διάφορες άλλες παραστάσεις.

Όσον αφορά μια γενικότερη κριτική των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής (αυτών που πραγματοποιούνται στο πλαίσιο της αγωγής υγείας) η Χιόνη (2009, 11) σημειώνει ότι:

- υπάρχει πολύ φτωχή καταγραφή παρεμβάσεων σεξουαλικής υγείας σε εθνικό επίπεδο
- απουσιάζει η προσέγγιση της προαγωγής της σεξουαλικής υγείας στο σύνολο της σχολικής κοινότητας λόγω της ιδιορρυθμίας του θεσμικού πλαισίου (προαιρετικά, εκτός ωρολογίου προγράμματος)
- απουσιάζουν παρεμβάσεις οι οποίες περιέχουν όλα τα στάδια (θεωρητικό υπόβαθρο, έρευνα, υλοποίηση, αξιολόγηση)
- δεν εξασφαλίζεται η βιωσιμότητα των παρεμβάσεων
- παρατηρείται αποσπασματικότητα των δράσεων

- το αντικείμενο, ειδικά στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, αγγίζεται ελάχιστα
- παρατηρείται έλλειψη συντονισμού και δυσκολία συνεργασίας μεταξύ των φορέων
- απουσιάζει η συστηματική και συνεχιζόμενη εκπαίδευση υπευθύνων αγωγής υγείας, εκπαιδευτικών και γονέων στη σεξουαλική αγωγή

Αυτό που φαίνεται ότι είναι το σημαντικότερο ζήτημα αναφορικά με την εφαρμογή σχολικών προγραμμάτων Αγωγής Υγείας, είναι ο χρόνος. Η Αγωγή της Υγείας, ως μάθημα, δεν αποτελεί μέρος της επίσημης διδακτέας ύλης της πρωτοβάθμιας ενώ για τη δευτεροβάθμια πραγματοποιείται εκτός σχολικού ωραρίου. Αυτό σημαίνει ότι δεν υπάρχουν διαθέσιμες σχολικές ώρες για αυτόν τον κύκλο μαθημάτων, στο εβδομαδιαίο πρόγραμμα. Οι εκπαιδευτικοί που έχουν τη θέληση και το προσωπικό κίνητρο να εφαρμόσουν ένα τέτοιο πρόγραμμα, πρέπει, εκτός από το υλικό, να βρουν και τον απαραίτητο χρόνο. Η πίεση του χρόνου αποτελεί πρόβλημα γενικά για κάθε εκπαιδευτικό. Υπάρχει συγκεκριμένη ύλη που πρέπει να καλυφθεί κατά τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς και τις περισσότερες φορές οι ώρες που έχουν στη διάθεσή τους οι εκπαιδευτικοί, σε εβδομαδιαία βάση, για το κάθε μάθημα συνήθως δεν επαρκούν. Οι εκπαιδευτικοί εκλαμβάνουν την πίεση αυτή ως μειονέκτημα και τις περισσότερες φορές αυτό αποτελεί την καλύτερη δικαιολογία για όσους αποφασίζουν να μην ασχοληθούν με την εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων.

Ωστόσο, εκείνοι οι εκπαιδευτικοί πρωτοβάθμιας που επιλέγουν να αναπτύξουν και να εφαρμόσουν κάποιο πρόγραμμα Αγωγής Υγείας, έχουν κάποιες εναλλακτικές δυνατότητες σχετικά με το χρόνο. Μια επιλογή είναι να χωρίσουν την ύλη του προγράμματος και να την διδάξουν τμηματικά μέσα από τα άλλα μαθήματα. Αυτό σημαίνει ότι οι εκπαιδευτικοί μπορούν με αφορμή το μάθημα της ιστορίας, της γλώσσας, των μαθηματικών ή οποιουδήποτε άλλο, να αναπτύξουν το επιλεγμένο θέμα Αγωγής Υγείας έχοντας σα βάση το μάθημα του οποίου το χρόνο χρησιμοποιούν. Το πιο σημαντικό στοιχείο, κάτω από

αυτές τις συνθήκες, είναι να μπορέσουν οι εκπαιδευτικοί να σχεδιάσουν και να οργανώσουν τη δουλειά τους με τέτοιο τρόπο που να τους παρέχεται χρόνος κάθε εβδομάδα για τις δραστηριότητες του προγράμματος Αγωγής Υγείας.

Ενας άλλος τρόπος εφαρμογής, είναι στο τέλος του υποχρεωτικού, καθημερινού προγράμματος του σχολείου. Αυτό μπορεί να πραγματοποιηθεί όταν οι μαθητές και μαθήτριες παραμένουν στο σχολείο για να παρακολουθήσουν τις επιπλέον ώρες στο πλαίσιο του «Ολοήμερου Σχολείου». Οσοι παραμένουν και παρακολουθούν το Ολοήμερο Σχολείο, έχουν την ευκαιρία να ασχοληθούν με διάφορες άλλες δραστηριότητες. Η ιδιαιτερότητα σε αυτήν την περίπτωση είναι ότι το σύνολο των μαθητών και μαθητριών δεν έχει τόση ομοιογένεια όπως αυτό στις τάξεις του σχολείου.

Τέλος μια επιλογή, που χρησιμοποιείται αρκετά συχνά στην πρωτοβάθμια είναι η «ευέλικτη ζώνη». Σύμφωνα με το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο<sup>44</sup> η ευέλικτη ζώνη που βασίζεται στην ενεργητική μάθηση, είναι μια νέα προσέγγιση στη γνώση, μέσα από διάφορες επιστημονικές αναφορές. Στοχεύει στην ανάπτυξη ενός συγκεκριμένου θέματος μέσω ενός διαφορετικού πρίσματος και στη βελτίωση των μαθησιακών ικανοτήτων και αντιλήψεων των μαθητών. Ο σκοπός της είναι να ενεργοποιήσει τους μαθητές και τις μαθήτριες και να τους τοποθετήσει στο κέντρο της εκπαιδευτικής προσπάθειας. Παρέχει τη δυνατότητα στη σχολική μονάδα να επιλέξουν ένα θέμα, που τους ενδιαφέρει, σχετικά με το περιβάλλον, την υγεία, τη διαπολιτισμική εκπαίδευση ή οποιοδήποτε άλλο θέμα της αρεσκείας τους. Εν συνεχεία, οι εκπαιδευτικοί προτείνουν, επιλέγουν ή σχεδιάζουν τις δικές τους μεθόδους και προσεγγίσεις για την ανάπτυξη του μαθήματος. Στο τέλος της σχολικής χρονιάς κάνουν μια παρουσίαση όσων έχουν αποκομίσει με διάφορους τρόπους: σε μορφή βιβλίου, θεατρικού έργου, τραγουδιών, εκθέσεων κλπ. Το πρόγραμμα της ευέλικτης ζώνης εφαρμόζεται σε εβδομαδιαία βάση. Ωστόσο, πρέπει να τονι-

---

<sup>44</sup> <http://www.pi-schools.gr/programs/EuZin/EuZin.htm>

στεί σε αυτό το σημείο ότι «η ευέλικτη ζώνη» δεν ασχολείται μόνο με ζητήματα που αφορούν την υγεία, αλλά και με οποιοδήποτε άλλο θέμα που παρουσιάζει ενδιαφέρον, όπως η διαπολιτισμικότητα ή η λαϊκή παράδοση.

Παρόλο που το Υπουργείο Παιδείας υποστηρίζει τα προγράμματα «ευέλικτης ζώνης» για κάθε σχολείο, υπάρχουν πολλά προβλήματα στην εφαρμογή τους. Αυτά εντοπίζονται κυρίως σε ζητήματα διαχείρισης του χρόνου, στην έλλειψη κατάλληλου εκπαιδευτικού και τεχνολογικού υλικού και στην εκπαίδευση των εκπαιδευτικών. Και τέλος, πάντα αποτελεί πρόβλημα η οικονομική υποστήριξη για την οργάνωση τέτοιων προγραμμάτων.





## ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου παρουσιάζονται τα στοιχεία εμπειρικής έρευνας σε εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας η οποία αφορούσε στην εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής στο ελληνικό δημοτικό σχολείο. Η έρευνα εκπονήθηκε στο πλαίσιο μεταπτυχιακής διατριβής το 2003<sup>45</sup> και κατατέθηκε ένα χρόνο αργότερα στο τμήμα Αγωγής Υγείας της Σχολής Αθλητισμού κι Επιστημών της Υγείας, Πανεπιστήμιο της Jyväskylä, Φινλανδία.

Στο πλαίσιο μιας γενικότερης αντίληψης που θεωρεί ότι η επιτυχημένη εκπαιδευτική πράξη είναι απόρροια συστηματικής ερευνητικής μελέτης και ότι καμία απόφαση που αφορά εκπαιδευτικά θέματα δεν θα πρέπει να λαμβάνεται χωρίς να (υπο)στηρίζεται από ερευνητικά δεδομένα, η εργασία αυτή έρχεται να καταγράψει τάσεις στον ελληνικό εκπαιδευτικό χώρο σχετικά με τη σεξουαλική αγωγή. Απώτερος σκοπός της καταγραφής αυτής είναι να επηρεάσει μελλοντικές αποφάσεις και εκπαιδευτικές πολιτικές που αφορούν το συγκεκριμένο ζήτημα.

---

<sup>45</sup> Margarita Gerouki. *"Sexuality and relationships school programs": teachers' perceptions on the introduction of sexuality education in the Greek primary school.* Pro gradu -työ: Jyväskylän yliopisto, terveystieteiden laitos, terveystieteiden tutkimuskeskus. Jyväskylä, 2004.



## 4. ΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Παλαιότερες μελέτες έδειξαν ότι τόσο οι απόψεις όσο και οι πεποιθήσεις των εκπαιδευτικών επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό την επιτυχημένη εφαρμογή των παιδαγωγικών παρεμβάσεων που επιχειρούν. Επίσης, τα σχολικά προγράμματα που δεν εγκρίνονται από το εκπαιδευτικό προσωπικό, είναι πολύ πιθανό να αποτύχουν, διότι οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών κατά την εφαρμογή νέων και καινοτόμων εκπαιδευτικών προγραμμάτων, είναι σημαντικοί παράγοντες για την επιτυχία των προγραμμάτων αυτών (Greenberg 1989, Milton 2001, Bowden et al. 2003).

Με βάση την παραπάνω θέση η παρούσα εργασία σχεδιάστηκε για να μελετήσει τις αντιλήψεις των εκπαιδευτικών σχετικά με την εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής και αγωγής των διαπροσωπικών σχέσεων ως εκπαιδευτική παρέμβαση στα ελληνικά δημοτικά σχολεία.

Οι στόχοι της έρευνας υπάγονται σε τέσσερις γενικές κατηγορίες και σκοπό έχουν να ορίσουν πώς οι ερωτηθέντες αντιλαμβάνονται:

- I. **Το Δημοτικό Σχολείο ως χώρο εφαρμογής** προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Ειδικότερα, εάν αποδέχονται την καταλληλότητα του δημοτικού σχολείου για την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων. Επίσης, κατά πόσο ζητήματα γύρω από την ανθρώπινη σεξουαλικότητα μπορούν να αποτελέσουν θέματα προς συζήτηση στο δημοτικό σχολείο.
- II. **Τον προσωπικό ρόλο των εκπαιδευτικών** ως μελλοντικών

εκπαιδευτών σεξουαλικής αγωγής. Κατά κύριο λόγο, δηλαδή, η μελέτη ερευνά τις απόψεις των ερωτηθέντων για τα ιδιαίτερα προσωπικά και επαγγελματικά προσόντα των εκπαιδευτικών που θα ασχοληθούν με προγράμματα σεξουαλικής αγωγής και πώς αξιολογούν οι ίδιοι τους εαυτούς τους, με βάση αυτά τα προσόντα.

- III. **Θέματα διδασκαλίας** που ενισχύουν ή εμποδίζουν την εφαρμογή των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής – διαπροσωπικών σχέσεων. Ειδικότερα, η μελέτη ερευνά τις αντιλήψεις των εκπαιδευτικών για πιθανά πλεονεκτήματα, μειονεκτήματα και εμπόδια στην εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Επιπλέον, τη γνώμη τους για το είδος της βοήθειας που χρειάζονται για αποτελεσματικότερη διδασκαλία των θεμάτων σεξουαλικής αγωγής, καθώς και για τη θέση που πρέπει να καταλαμβάνει το μάθημα στη γενικότερη σχολική και διδακτέα ύλη.
- IV. **Τις απόψεις μαθητών και γονέων:** Πρωτίστως, πώς αντιλαμβάνονται οι ερωτώμενοι εκπαιδευτικοί το επίπεδο και τις πηγές πληροφοριών των μαθητών και μαθητριών σε θέματα σεξουαλικής αγωγής, καθώς και το ενδιαφέρον τους για την εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων. Ακόμα, πώς αντιλαμβάνονται οι ερωτώμενοι τη στάση των γονέων σχετικά με την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία.

## 5. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

### 5.1 Ερωτηματολόγιο

Ενα ανώνυμο ερωτηματολόγιο δημιουργήθηκε για την παρούσα εργασία. Αυτό το ερωτηματολόγιο (Παράρτημα Β), περιελάμβανε 20 κλειστές και 6 ανοικτές ερωτήσεις. Για 4 από τις κλειστές ερωτήσεις χρησιμοποιήθηκαν 3 – 5 σημεία της κλίμακας Likert. Οι υπόλοιπες απαιτούσαν σύντομες θετικές ή αρνητικές απαντήσεις ή μία απάντηση με την μέθοδο πολλαπλής επιλογής. Η ανάπτυξη του ερωτηματολογίου βασίστηκε εν μέρει σε μια βιβλιογραφική επισκόπηση με θέμα τη διδασκαλία της σεξουαλικής αγωγής και εν μέρει στην προσωπική εμπειρία της ερευνήτριας ως δασκάλας δημοτικού σχολείου. Συγκεκριμένα, για τη συγκρότηση των ερωτήσεων της κλίμακας Likert (Παράρτημα Β, ερωτήσεις 6, 20, 21, 22) είχαν ληφθεί υπόψη διεθνείς και πανελλαδικές έρευνες σχετικά με:

- τις απόψεις των εκπαιδευτικών, των γονέων κι άλλων ειδικών επιστημόνων, γύρω από τις συμπεριφορές και απορίες των παιδιών σε θέματα σεξουαλικότητας,
- τα πιθανά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα που προέρχονται από τη διδασκαλία της σεξουαλικής αγωγής, όπως επίσης
- τα ιδιαίτερα προσωπικά και επαγγελματικά χαρακτηριστικά των ερωτώμενων εκπαιδευτικών.

Το ερωτηματολόγιο χωρίζονταν σε τρία κύρια μέρη. Το πρώτο μέρος (Παράρτημα Β, ερωτήσεις 1 – 12), απευθύνονταν σε όλα τα υποκείμενα της έρευνας. Το δεύτερο μέρος (Παράρτημα Β, ερωτήσεις 13 – 18) απευθυνόταν μόνο στους ερωτηθέντες οι οποίοι θεωρούσαν το δημοτικό σχολείο ακατάλληλο για τη συστηματική προσέγγιση και διδασκαλία θεμάτων Σεξουαλικής Αγωγής και Διαπροσωπικών Σχέσεων. Τέλος, το τρίτο μέρος (Παράρτημα Β, ερωτήσεις 19 – 26)

έπρεπε να συμπληρωθεί από τους ερωτηθέντες εκπαιδευτικούς που θεωρούσαν το δημοτικό σχολείο κατάλληλο για τη συστηματική προσέγγιση και διδασκαλία θεμάτων Σεξουαλικής Αγωγής και Διαπροσωπικών Σχέσεων.

Οι τρεις πρώτες ερωτήσεις του ερωτηματολογίου αφορούσαν γενικά δημογραφικά στοιχεία αναφορικά με το φύλο, την προϋπηρεσία και την παρούσα επαγγελματική θέση των ερωτηθέντων (Παράρτημα Β, ερωτήσεις 1 – 3). Ζητήματα που αφορούσαν τις απόψεις των ερωτηθέντων εκπαιδευτικών για την πληροφόρηση σε ζητήματα σεξουαλικότητας, αλλά και το ενδιαφέρον του μαθητικού πληθυσμού για τη συστηματική διδασκαλία θεμάτων σεξουαλικής αγωγής διερευνούσαν οι ερωτήσεις 4 και 5 (Παράρτημα Β). Μία ακόμη ερώτηση (Παράρτημα Β, ερώτηση 6) είχε ως στόχο να καταγράψει κατά πόσον (και πόσο συχνά) οι ερωτηθέντες είχαν παρατηρήσει στο σχολείο μια ποικιλία συμπεριφορών ή είχαν γίνει αποδέκτες συζητήσεων και ερωτήσεων των μαθητριών και μαθητών τους σχετικά με θέματα σεξουαλικότητας.

Τη διάθεση των ερωτηθέντων να επιμορφωθούν ούτως ώστε να ανταποκρίνονται σε συμπεριφορές ή ερωτήσεις των μαθητών και μαθητριών τους καθώς και τα συγκεκριμένα πεδία επιμόρφωσης διερευνούσαν οι ερωτήσεις 7 και 8 (Παράρτημα Β). Στην ερώτηση 9 (Παράρτημα Β) οι εκπαιδευτικοί καλούνταν να δηλώσουν εάν είχαν χρησιμοποιήσει ποτέ συγκεκριμένες συμπεριφορές ή ερωτήσεις των μαθητριών και μαθητών τους στην τάξη ως αφορμή για να θίξουν θέματα σεξουαλικότητας. Εν συνεχεία, η ανοικτή ερώτηση 10 (Παράρτημα Β) τους ζητούσε να εξηγήσουν τυχόν αρνητική τους απάντηση στην προηγούμενη ερώτηση. Γι' αυτούς που απάντησαν θετικά στην ερώτηση 9, η ερώτηση 11 προέτρεπε να περιγράψουν πώς αισθάνθηκαν κατά τη διάρκεια τέτοιων συζητήσεων (Παράρτημα Β). Η τελευταία ερώτηση του πρώτου μέρους διερευνούσε τη γνώμη των ερωτηθέντων σχετικά με την καταλληλότητα του δημοτικού σχολείου για την εφαρμογή συστηματικής σεξουαλικής αγωγής (Παράρτημα Β, ερώτηση 12).

Όσοι από τους ερωτηθέντες δήλωναν στην ερώτηση 12 ότι το δημοτικό σχολείο είναι ακατάλληλο για μια πιο συστηματική προσέγγιση της σεξουαλικής αγωγής έπρεπε να συνεχίσουν με τα επόμενα έξι ερωτήματα του ερωτηματολογίου (ερωτήσεις 13-18, Παράρτημα Β). Εν όψει της ακαταλληλότητας του δημοτικού σχολείου, ερευνήθηκε περαιτέρω η άποψη των εκπαιδευτικών αυτής της ομάδας για το ποιος είναι ο πιο κατάλληλος φορέας (εκπαιδευτικός ή άλλος) για μια τέτοιου είδους παρέμβαση (Παράρτημα Β, ερωτήσεις 13-15). Επίσης, ζητήθηκε από τους ερωτώμενους αυτής της ομάδας να διευκρινίσουν ποια κατά τη γνώμη τους στοιχεία καθιστούν το δημοτικό σχολείο ακατάλληλο για την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής (Παράρτημα Β, ερώτηση 16). Τέλος, καταγράφηκε η προθυμία (ή όχι) των ερωτηθέντων να επιμορφωθούν σε ζητήματα σεξουαλικής αγωγής και οι λόγοι γι' αυτό (Παράρτημα Β, ερωτήσεις 17-18).

Όσοι εκπαιδευτικοί απάντησαν θετικά στην ερώτηση 12, έπρεπε να συνεχίσουν με τα ερωτήματα 19 – 26 (Παράρτημα Β). Αυτό το τρίτο μέρος του ερωτηματολογίου διερευνούσε την άποψη αυτής της ομάδας των ερωτηθέντων για τη θέση της σεξουαλικής αγωγής στο αναλυτικό πρόγραμμα του δημοτικού σχολείου (Παράρτημα Β, ερώτηση 19), όπως επίσης και, τα πιθανά πλεονεκτήματα και/ή μειονεκτήματα αυτής της παρέμβασης (Παράρτημα Β, ερώτηση 20). Επιπλέον, ζητήθηκε η γνώμη τους για τα προσωπικά και επαγγελματικά χαρακτηριστικά του ή της εκπαιδευτικού που θα δίδασκε τη σεξουαλική αγωγή και πώς αξιολογούν τον εαυτό τους με βάση τα ίδια προσόντα (Παράρτημα Β, ερωτήσεις 21 – 22). Δύο ανοικτές ερωτήσεις (Παράρτημα Β, ερωτήσεις 23 – 24) είχαν ως θέμα τα πιο σημαντικά εμπόδια στην εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής, όπως και τα βοηθητικά μέσα διδασκαλίας που ενδεχομένως θα ενίσχυαν την αποτελεσματικότητα της εφαρμογής τέτοιων παρεμβάσεων. Ερευνήθηκε τέλος τόσο η γνώμη των εκπαιδευτικών γύρω από τις ανάγκες επιμόρφωσης σε θέματα σεξουαλικής αγωγής όσο και το περιεχόμενο μιας τέτοιας επιμόρφωσης (Παράρτημα Β, ερωτήσεις 25-26).

Δείγματα του ερωτηματολογίου δοκιμάστηκαν πιλοτικά με ομάδα



εκπαιδευτικών. Τα σχόλια και οι παρατηρήσεις τους βοήθησαν στη δημιουργία του τελικού κειμένου. Στόχος ήταν να γίνει το ερωτηματολόγιο όσο το δυνατό πιο κατανοητό κι εύκολο στη συμπλήρωσή του. Το ερωτηματολόγιο συνοδεύονταν από ένα γράμμα που απευθύνονταν στους εκπαιδευτικούς και εξηγούσε τους λόγους και τους στόχους της έρευνας, καθώς επίσης διαβεβαίωνε για την τήρηση του απορρήτου όσον αφορά στις απαντήσεις.<sup>46</sup>

## 5.2 Στατιστικό δείγμα και συλλογή αποτελεσμάτων

Το Μάρτιο και τον Απρίλιο του 2003 το ερωτηματολόγιο διανεμήθηκε σε 12 δημοτικά σχολεία στην ευρύτερη περιοχή της Αττικής (Αθήνα και Πειραιάς), καθώς και στο «Μαράσλειο Διδασκαλείο» της Αθήνας (πίν. 5). Το δείγμα που χρησιμοποιήθηκε για τη μελέτη αυτή δεν είναι αντιπροσωπευτικό δείγμα της χώρας, μιας που το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτηθέντων εργάζονταν σε διαφορετικά δημόσια σχολεία στην Αττική. Γι' αυτόν το λόγο δεν εκπροσωπεί το σύνολο των Ελλήνων και Ελληνίδων εκπαιδευτικών.

Ερωτηματολόγια	Εκπαιδευτικοί δημοσίων δημοτικών σχολείων	Εκπαιδευτικοί του «Μαράσλειου Διδασκαλείου»	Σύνολο
Διανεμήθηκαν	100	85	185
Παραλήφθηκαν	66	62	128
Ποσοστό ανταπόκρισης	66%	73%	69%

**Πίνακας 5.** Ερωτηματολόγιο - Ποσοστά ανταπόκρισης

Η ερευνήτρια, ως κάτοικος Αττικής και η ίδια, για μεγάλο χρονικό διάστημα είχε επίσης εργαστεί σε διάφορα δημοτικά σχολεία εκεί.

<sup>46</sup> Χωρίς ωστόσο, να ξεχνάμε την ιδιαιτερότητα της κοινωνικής διαμόρφωσης του Ελληνικού πληθυσμού που εντοπίζεται στο γεγονός ότι το 50% του Ελληνικού πληθυσμού είναι συγκεντρωμένο στην Αττική που συμπεριλαμβάνει τις μεγαλύτερες πόλεις της Αθήνας και του Πειραιά.

Αφού ο χρόνος για την εκπόνηση της έρευνας και οι οικονομικές δυνατότητες ήταν περιορισμένες, έπρεπε να συμβιβαστεί και να επιλέξει ορισμένες (τέσσερις σε αυτή την περίπτωση) διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές της Αττικής, που θα είχαν έντονο το στοιχείο της διαφοροποίησης των κοινωνικών στρωμάτων. Στη συνέχεια, ήρθε σε επαφή με πρώην συναδέλφους της, που εργάζονταν σ' αυτές τις περιοχές οι οποίοι και συμφώνησαν να διανείμουν τα ερωτηματολόγια στα σχολεία τους. Έτσι, ένα μέρος του στατιστικού δείγματος της παρούσας έρευνας αποτελούσαν εκπαιδευτικοί που εργάζονταν την περίοδο εκείνη σε 12 δημόσια δημοτικά σχολεία της Αττικής, στις περιοχές του Αλίμου, της Νίκαιας και του Πειραιά, της Παλλήνης και της Λούτσας. Σε αυτές τις περιοχές οι κάτοικοι δεν έχουν τα ίδια κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά, ούτε παρόμοιο βιοτικό επίπεδο. Υπήρχαν σχολεία σε πυκνοκατοικημένες και βιομηχανικές περιοχές, όπως η Νίκαια, και σχολεία σε πιο αραιοκατοικημένες (συγκριτικά), αγροτικές ή τουριστικές περιοχές, όπως η Παλλήνη και η Λούτσα.

Ένα άλλο μέρος του δείγματος της παρούσας έρευνας προέρχονταν από εκπαιδευτικούς οι οποίοι δεν εργάζονταν εκείνη την περίοδο σε κάποιο δημόσιο σχολείο. Οι εκπαιδευτικοί αυτοί παρακολουθούσαν το πρόγραμμα μετεκπαίδευσης, διάρκειας δύο ετών, του «Μαράσλειου Διδασκαλείου<sup>47</sup>». Ένα από τα πιο δημοφιλή μαθήματα στο Μαράσλειο ήταν ένα μάθημα με τίτλο «Η Σεξουαλική Διαπαιδαγώ-

---

<sup>47</sup> Το «Μαράσλειο Διδασκαλείο» είναι ανεξάρτητο παιδαγωγικό τμήμα της δημοτικής εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ο σκοπός του τμήματος είναι να προσφέρει μετεκπαίδευση σε μόνιμους εκπαιδευτικούς της πρωτοβάθμιας με τουλάχιστον πέντε χρόνια προϋπηρεσίας. Όλοι οι μόνιμοι εκπαιδευτικοί της πρωτοβάθμιας και με πενταετή προϋπηρεσία έχουν το δικαίωμα να δώσουν κατακτήριες εξετάσεις. Οι εξετάσεις είναι γραπτές σε τρία διαφορετικά θέματα (Ελληνική Λογοτεχνία, Ψυχολογία, Παιδαγωγικά). Όσοι εκπαιδευτικοί συμμετέχουν σε προγράμματα μετεκπαίδευσης του Μαράσλειου έχουν πλήρη μισθό για δύο χρόνια χωρίς να ασκούν τα καθήκοντά τους στο σχολείο. Όμως, είναι υποχρεωμένοι/ες να παρακολουθούν τα μαθήματα του προγράμματος. Ο συνολικός αριθμός των συμμετεχόντων ανέρχεται στους 250 περίπου και για τα δύο χρόνια. Παρόμοια τέτοια προγράμματα μετεκπαίδευσης εφαρμόζονται και σε άλλες μεγάλες πόλεις της Ελλάδας.

γηση και ο Εκπαιδευτικός» με υπεύθυνη την καθηγήτρια κ. Μαρία Γκασούκα. Ενώ η ερευνήτρια σχεδίαζε την έρευνα ήρθε σε επαφή με την εν λόγω καθηγήτρια και εξασφάλισε άδεια για να διανείμει η ίδια τα ερωτηματολόγια στους εκπαιδευτικούς που συμμετείχαν στο συγκεκριμένο μάθημα.

Η απόφαση να συμπεριληφθεί στην έρευνα αυτή η μερίδα των εκπαιδευτικών, έγινε για δύο κυρίως λόγους. Πρώτον, διότι εκπαιδευτικοί που παρακολουθούσαν το Μαράσλειο, αποτέλεσαν μέρος δείγματος ανάλογης έρευνας στο παρελθόν (Κακαβούλης 1995). Δεύτερον, γιατί θα είχε γενικότερο ενδιαφέρον να μελετηθεί αν υπήρχαν διαφορές αναφορικά με το θέμα της διδασκαλίας της σεξουαλικής αγωγής στις απόψεις, ανάμεσα σε εκπαιδευτικούς που συμμετείχαν σε προγράμματα μετεκπαίδευσης (και είχαν τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν σχετικό μάθημα) και σε εκπαιδευτικούς που ασκούσαν κανονικά τα καθήκοντά τους μέσα στις σχολικές αίθουσες.

### **5.3 Στατιστική ανάλυση**

Η στατιστική ανάλυση των πληροφοριών από τις απαντήσεις στα ερωτήματα παρουσιάστηκε με περιγραφικές και στατιστικές μεθόδους. Επιπλέον, χρησιμοποιήθηκαν τεστ με συγκριτικούς πίνακες (Pearson chi -square test) για να εξακριβωθεί η σχέση του ζεύγους των μεταβλητών. Μια προκαταρκτική εξέταση των αποτελεσμάτων, όμως, έδειξε ότι το ποσοστό των εκπαιδευτικών που θεωρούσε το δημοτικό σχολείο ακατάλληλο για τη συζήτηση και τη συστηματική εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής ήταν πολύ μικρό. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αναπροσαρμογή αρκετών μεταβλητών με σκοπό την καλύτερη ανάλυσή τους (πίν. 6).

Ερωτηματολόγιο	Αρχική ερώτηση	Αναπροσαρμογή
(2) Ετη προϋπηρεσίας	0 -5, 6 -10, 11 – 15, >15	0 – 10 >10
(4) Τα επίπεδα-πηγές πληροφόρησης των μαθητών και μαθητριών, πάνω σε θέματα σεξουαλικότητας και το ενδιαφέρον τους για τη σεξουαλική αγωγή ως σχολικό μάθημα	Διαφωνώ έντονα Διαφωνώ	Μάλλον διαφωνώ
	Δεν γνωρίζω	Δεν γνωρίζω
	Συμφωνώ Συμφωνώ απόλυτα	Μάλλον συμφωνώ
(5) Οι αντιδράσεις των γονιών για την εισαγωγή του μαθήματος σεξουαλικής αγωγής	Αποδοκιμάζω πλήρως Αποδοκιμάζω	Είμαι μάλλον αρνητικός/ή
	Δεν γνωρίζω	Δεν γνωρίζω
	Επιδοκιμάζω Επιδοκιμάζω πλήρως	Είμαι μάλλον θετικός/ή
(6) Συμπεριφορές των μαθητών και μαθητριών ή ερωτήσεις σε θέματα σεξουαλικότητας	Κάθε μέρα, Μερικές φορές την εβδομάδα	Καθημερινά – Εβδομαδιαία
	Μερικές φορές το μήνα Μερικές φορές το χρόνο	Μηνιαία – Ετήσια
	Ποτέ	Ποτέ
(11) Πώς νοιώθουν οι εκπαιδευτικοί όταν συζητούν στην τάξη θέματα σεξουαλικής αγωγής	Πολύ άβολα Άβολα, άλλο	Γενικά άβολα
	Άνετα Πολύ άνετα	Γενικά άνετα
(20) Πιθανά πλεονεκτήματα / μειονεκτήματα από την εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής	Εντελώς απίθανο Απίθανο	Απίθανο
	Δεν γνωρίζω	Δεν γνωρίζω
	Πιθανό Πολύ πιθανό	Πιθανό

Πίνακας 6. Αναπροσαρμογή μεταβλητών

Κατά την αναπροσαρμογή των μεταβλητών προέκυψαν δυσκολίες στη διαχείριση των απαντήσεων τύπου «δεν γνωρίζω». Υπήρχαν δύο επιλογές: ή να παραλειφθούν αυτές οι απαντήσεις ή να παραμείνουν στην αρχική τους κατηγορία. Για τις ερωτήσεις 4 και 5, όπως φαίνεται στον πίνακα 6, η απάντηση «δεν γνωρίζω» παρέμεινε ως ξεχωριστή κατηγορία εξαιτίας του μεγάλου αριθμού των απαντήσεων. Ωστόσο, όσον αφορά στην ερώτηση 11, οι τέσσερις απαντήσεις, που ανήκαν αρχικά στην κατηγορία «δεν γνωρίζω», έμειναν εκτός της ανάλυσης μιας που ο μικρός αριθμός τους δεν θα μπορούσε να επηρεάσει ιδιαίτερα το στατιστικό αποτέλεσμα. Στην ίδια ερώτηση, μια προκαταρκτική εξέταση των στοιχείων έδειξε ότι οι 19 ερωτηθέντες που επέλεξαν «άλλο» ως απάντηση (και έπρεπε να περιγράψουν αντίστοιχα το «άλλο» συναίσθημα), περιέγραψαν συναισθήματα αμηχανίας, δυσφορίας, ντροπής και άλλα παρόμοια. Γι' αυτό το λόγο, οι απαντήσεις τους αναπροσαρμόστηκαν στην κατηγορία «γενικά άβολα».

Η επεξεργασία των απαντήσεων στις ερωτήσεις ανοικτού τύπου έγινε μετά από ανάλυση του περιεχομένου τους. Συγκεκριμένα, η παρουσία χαρακτηριστικών λέξεων ή εννοιών κατέταξαν κάθε απάντηση σε μια ευρύτερη εννοιολογική κατηγορία. Για παράδειγμα, στην ερώτηση που αφορούσε τους λόγους που οι εκπαιδευτικοί δεν θίγουν θέματα σεξουαλικότητας στην τάξη απαντήσεις όπως: "δεν έτυχε", "τα παιδιά δεν ρωτούν για τέτοια ζητήματα", "δεν θυμάμαι κάτι τέτοιο", κατεγράφησαν ως: "Δεν έχει υπάρξει αφορμή για τη διεξαγωγή τέτοιας συζήτησης".

## 6. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Εν συντομία, η ανάλυση των 128 ερωτηματολογίων που παρελήφθησαν, έδειξε ότι η πλειοψηφία (89%) των εκπαιδευτικών θεωρούσαν το δημοτικό σχολείο ως κατάλληλο περιβάλλον για την εισαγωγή εκπαιδευτικών παρεμβάσεων σεξουαλικής αγωγής. Το 82% των ερωτηθέντων ανέφεραν ότι έχουν συζητήσει περιστασιακά θέματα σεξουαλικότητας με τις μαθήτριες και τους μαθητές τους μέσα στην τάξη. Επίσης, οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί (78%) δήλωσαν ότι χρειάζονται περαιτέρω εκπαίδευση και επιμόρφωση για να μπορέσουν να ανταποκριθούν αποτελεσματικά σε αντίστοιχες συμπεριφορές ή στις ερωτήσεις των μαθητών και μαθητριών τους σχετικά με θέματα σεξουαλικότητας και διαπροσωπικών σχέσεων.

Οι περισσότεροι, από αυτούς που θεώρησαν το δημοτικό σχολείο ως κατάλληλο περιβάλλον για την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής, δήλωσαν επίσης πως η σεξουαλική αγωγή θα μπορούσε να αποτελέσει μέρος ενός νέου κύκλου μαθημάτων, αυτό της Αγωγής Υγείας. Η πλειοψηφία των ερωτηθέντων επεσήμανε, επίσης, ότι η διδασκαλία πάνω σε θέματα σεξουαλικότητας μπορεί να έχει θετική επιρροή στη συνολική γνωστική και ψυχοπνευματική ανάπτυξη των μαθητών και μαθητριών, δηλαδή, να ενισχύσει αισθήματα αυτοεκτίμησης και να βελτιώσει την συνολικότερη υγεία κι ευεξία τους. Ωστόσο, το ένα τρίτο των ερωτηθέντων εξέφρασε την ανησυχία και τον προβληματισμό τους για πιθανά προβλήματα που μπορεί να προκύψουν, κυρίως ανάμεσα στο σχολείο και τους γονείς, από την εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων.

Η σύμφωνη γνώμη των γονέων για τη διδασκαλία θεμάτων σχετικά με τη σεξουαλικότητα και τις διαπροσωπικές σχέσεις, φαίνεται να αποτελεί ένα ιδιαίτερα ευαίσθητο σημείο για τις και τους εκπαι-

δευτικούς. Αναφέρθηκαν επίσης και σε άλλα εμπόδια που αφορούσαν από τη μια πλευρά, ενδοσχολικούς κυρίως παράγοντες όπως: η έλλειψη κατάλληλης εκπαίδευσης, οι ελλείψεις σε διδακτικό υλικό και οι ασαφείς πολιτικές σχετικά με το θέμα της σεξουαλικής αγωγής από το Υπουργείο Παιδείας. Από την άλλη πλευρά, αναφέρθηκαν σε εξωσχολικούς παράγοντες όπως: οι διάφορες προκαταλήψεις της συντηρητικών κύκλων και της Εκκλησίας. Σχετικά με τα χαρακτηριστικά που θα πρέπει να έχουν οι εκπαιδευτικοί που θα ασχοληθούν με τη σεξουαλική αγωγή, η πλειοψηφία των ερωτηθέντων ανέφερε, ως το πιο σημαντικό, την άνεση να χειριστούν τέτοια θέματα και τη γνώση ζητημάτων ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης των παιδιών. Θεώρησαν, ακόμη, ότι οι ίδιοι ανταποκρίνονταν σε αυτά τα χαρακτηριστικά.

Η ικανότητα χρήσης νέων διδακτικών μεθόδων για την προσέγγιση του θέματος, θεωρήθηκε επίσης πολύ σημαντική από το 50% των ερωτηθέντων. Περίπου οι μισοί ανέφεραν ότι έχουν περιορισμένες ικανότητες στη χρήση νέων τεχνολογιών, όπως το Διαδίκτυο, για τη διευκόλυνση της διδασκαλίας τους. Πολλοί επίσης επεσήμαναν προβλήματα πρόσβασης σε πηγές πληροφοριών σχετικά με τη σεξουαλική αγωγή. Για να είναι πιο αποτελεσματικοί στη διδασκαλία τους, οι εκπαιδευτικοί δήλωσαν ότι χρειάζονταν συνεχή επιμόρφωση, κατάλληλο εποπτικό υλικό, αρκετές διδακτικές ώρες στο ωρολόγιο πρόγραμμα και τη δυνατότητα συνεργασίας με ειδικούς, όπως ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς και συμβούλους εκπαίδευσης.

Στις επόμενες σελίδες του κεφαλαίου αυτού ακολουθεί λεπτομερής παρουσίαση των αποτελεσμάτων της έρευνας.

### **6.1 Τα χαρακτηριστικά των ερωτηθέντων**

Ο τελικός αριθμός των ερωτηθέντων εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας ήταν 128<sup>48</sup> (71% γυναίκες, 29% άνδρες), με συνολικό ποσοστό

---

<sup>48</sup> Ο συνολικός αριθμός των εκπαιδευτικών που εργάζονταν σε δημοτικά σχολεία πανελλαδικά την ίδια εποχή, ανερχόταν στους 45.840 (Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας, 2003).

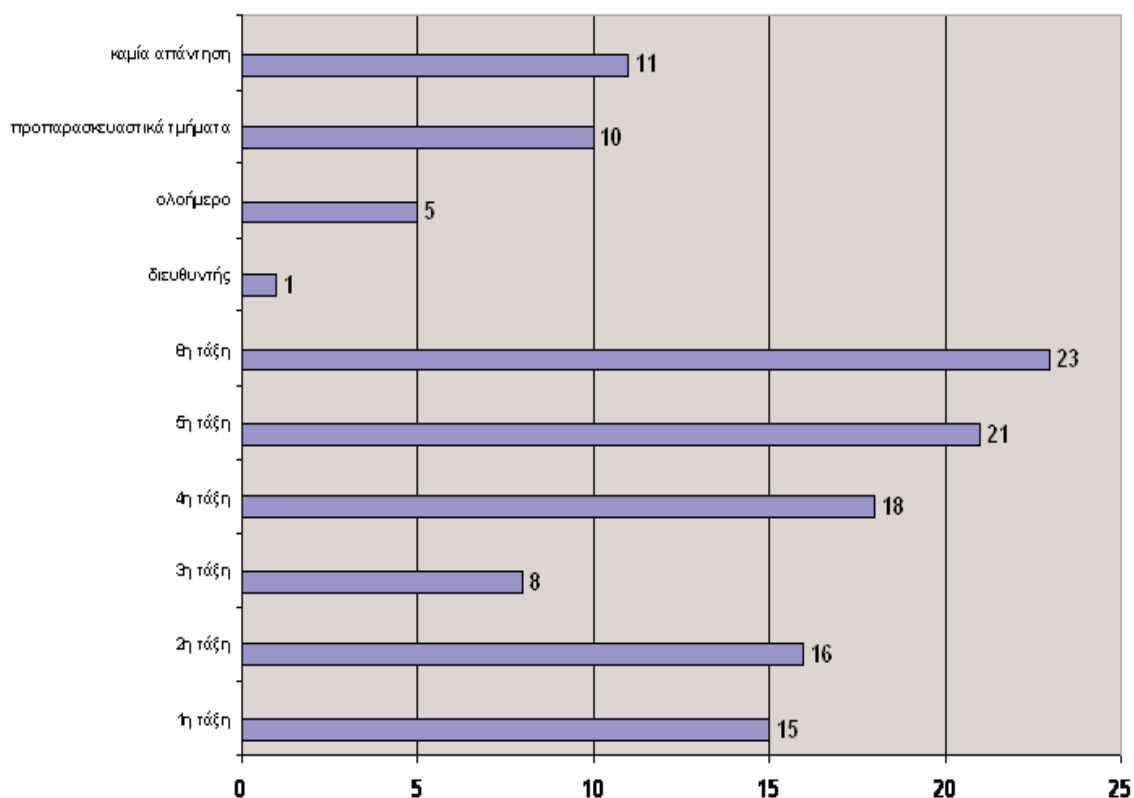
ανταπόκρισης στο ερωτηματολόγιο της τάξης του 69%. Την περίοδο που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο, οι περισσότεροι από τους μισούς ερωτηθέντες εργάζονταν σε δημόσια δημοτικά σχολεία της Αττικής, ενώ οι υπόλοιποι παρακολουθούσαν προγράμματα μετεκπαίδευσης στο «Μαράσλειο Διδασκαλείο». Οι περισσότεροι ερωτηθέντες εκπαιδευτικοί είχαν πάνω από 6 χρόνια προϋπηρεσία. Τα δύο τρίτα είχαν πάνω από 11 χρόνια προϋπηρεσία, ενώ το ένα τρίτο είχε λιγότερο από 10 (πίν. 7).

Δημογραφικά στοιχεία		Συχνότητα	Ποσοστό %
Φύλο	Γυναίκα	91	71,1
	Αντρας	37	28,9
	Σύνολο	128	100
Προϋπηρεσία (σε χρόνια)	0 – 5	11	8,6
	6 – 10	31	24,2
	11 – 15	44	34,4
	> 15	42	32,8
	Σύνολο	128	100
Παρούσα εργα- σιακή κατάσταση	Διδασκαλείο	62	48,4
	Σχολείο	66	51,6
	Σύνολο	128	100

**Πίνακας 7.** Δημογραφικά στοιχεία του δείγματος

Ζητήθηκε επίσης από τους ερωτηθέντες της έρευνας να δηλώσουν σε ποια τάξη του δημοτικού διδάσκουν ή στην περίπτωση του Μαράσλειου Διδασκαλείου την τάξη στην οποία δίδασκαν πριν εγγραφούν στο Μαράσλειο (Παράρτημα Β, ερώτηση 3). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι ερωτηθέντες δίδασκαν σε όλες τις τάξεις του δημοτικού (Α έως ΣΤ), επίσης στο ολοήμερο σχολείο, σε προπαρασκευαστικά τμήματα μεταναστών ή σε τμήματα ενισχυτικής διδασκαλίας. Ένας από τους ερωτηθέντες ήταν διευθυντής σχολείου (Σχ. 1).





Σχήμα 1. Κατανομή του δείγματος

## 6.2 Η καταλληλότητα του δημοτικού σχολείου για παρεμβάσεις σεξουαλικής αγωγής

Το σύνολο των ερωτηθέντων έπρεπε να τοποθετηθεί για την καταλληλότητα του δημοτικού σχολείου ως πεδίο εφαρμογής προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής (Παράρτημα Β, ερώτηση 12). Οσοι θεώρησαν το δημοτικό σχολείο ακατάλληλο για μια τέτοια εκπαιδευτική παρέμβαση, έπρεπε ακόμη να προσδιορίσουν εάν οι ενστάσεις τους αφορούσαν όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες γενικά (Παράρτημα Α, ερώτηση 13). Σε περίπτωση που οι ενστάσεις τους είχαν να κάνουν με την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής συγκεκριμένα στο δημοτικό σχολείο και όχι γενικά στο σχολείο, έπρεπε να προσδιορίσουν στη συνέχεια πια σχολική βαθμίδα θεωρούσαν κατάλληλη για την εισαγωγή τέτοιων προγραμμάτων (Παράρτημα Β, ερώτηση 14).

Με βάση στοιχεία από διεθνείς και ελληνικές σχετικές μελέτες,

σχηματίστηκε μια λίστα με δέκα διαφορετικές συμπεριφορές ή ερωτήσεις πάνω σε θέματα σεξουαλικότητας που επιδεικνύουν ή θέτουν οι μαθήτριες και οι μαθητές. Από όλες και όλους τους ερωτηθέντες ζητήθηκε να επισημάνουν πόσο συχνά είχαν παρατηρήσει αυτές τις συμπεριφορές (Παράρτημα Β, ερώτηση 6). Στη συνέχεια, ζητήθηκε να αναφέρουν αν αυτά ή άλλα γεγονότα που έλαβαν χώρα στο σχολείο ή άλλες συμπεριφορές των μαθητών και μαθητριών γενικά τους οδήγησαν κάποια στιγμή να συζητήσουν μέσα στην τάξη θέματα σχετικά με τη σεξουαλικότητα (Παράρτημα Β, ερώτηση 9).

Η ανάλυση των στοιχείων έδειξε ότι η μεγάλη πλειοψηφία των ερωτηθέντων θεώρησε το δημοτικό σχολείο ως το κατάλληλο μέρος για την εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής και των διαπροσωπικών σχέσεων. Όταν οι εκπαιδευτικοί ερωτήθηκαν για το αν συζητούν στην τάξη για θέματα που σχετίζονται με τη σεξουαλικότητα, η πλειοψηφία απάντησε καταφατικά (πίν. 8). Η θέση των εκπαιδευτικών (σε κάποιο σχολείο ή στα προγράμματα του Μαράσλειου Διδασκαλείου) σύμφωνα με τη σχετική ανάλυση δεν αποτέλεσε παράγοντα που επηρέασε τις απαντήσεις τους.

Ερωτήσεις	Απαντήσεις	Συχνότητα	Ποσοστό %
(12) Είναι το δημοτικό σχολείο κατάλληλο για τη συστηματική διδασκαλία της σεξουαλικής αγωγής;	Ναι	114	89,1
	Όχι	14	10,9
	Σύνολο	128	100
(9) Εχετε συζητήσει περιστασιακά θέματα σεξουαλικότητας στην τάξη;	Ναι	105	82,0
	Όχι	18	14,1
	Καμία απάντηση	5	3,9
	Σύνολο	128	100

**Πίνακας 8.** Το δημοτικό ως πεδίο εφαρμογής της σεξουαλικής αγωγής

Δεκαοκτώ από τους ερωτηθέντες ανέφεραν ότι δεν είχαν συζητήσει τέτοια θέματα μέσα στην τάξη. Στην ερώτηση «γιατί» (ανοικτή ερώτηση, Παράρτημα Β, ερώτηση 10) οι εκπαιδευτικοί αυτοί έδωσαν διαφορετικές εξηγήσεις ή δεν απάντησαν καθόλου (πίν. 9).

Λόγοι που δε συζητήθηκαν στην τάξη θέματα σεξουαλικότητας	Συχνότητα
Δεν έχει υπάρξει αφορμή για τη διεξαγωγή τέτοιας συζήτησης	6
Ελλειψη κατάλληλης εκπαίδευσης	3
Βρέθηκα σε δύσκολη θέση	1
Ανησυχία για τις αντιδράσεις των γονέων	1
Ελλειψη χρόνου για να αντιμετωπιστεί το θέμα	1
Απόφαση να αγνοηθεί το θέμα	1
Καμία απάντηση	5
Σύνολο	18

**Πίνακας 9.** Λόγοι που εμποδίζουν τις συζητήσεις γύρω από τη σεξουαλικότητα

Οι ερωτηθέντες ανέφεραν ότι έχουν παρατηρήσει αρκετές συμπεριφορές και έχουν δεχτεί κατά καιρούς ερωτήματα σχετικά με θέματα σεξουαλικότητας από τους μαθητές και μαθήτριές τους (πίν. 10). Οι παρατηρήσεις αυτές αφορούσαν γεγονότα που συνέβαιναν σε καθημερινή βάση, λίγες φορές το χρόνο, ή και ποτέ<sup>49</sup>.

<sup>49</sup> Οι απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα καταγράφηκαν αργότερα σε μια κλίμακα τριών σημείων για λόγους ευκολίας στη στατιστική ανάλυση (πίν. 6, ερ. 6).

Η Σεξουαλική Αγωγή στο Σχολείο

Στο σχολείο μαθητές και μαθήτριες...	Κάθε μέρα έως κάθε εβδομάδα	Λίγες φορές το μήνα έως λίγες φορές το χρόνο	Ποτέ	Καμία απάντηση
Γράφουν / ανταλλάσσουν ραβασάκια	51 (39,8%)	75 (58,6%)	1 (0,8%)	1 (0,8%)
Προσπαθούν να αγγίξουν απόκρυφα μέρη του σώματος άλλων	21 (16,4%)	68 (53,1%)	34 (26,6%)	5 (3,9%)
Συζητούν μεταξύ τους θέματα σεξουαλικής υγείας	28 (21,9%)	84 (65,6%)	10 (7,8%)	6 (4,7%)
Ρωτούν τον / την εκπαιδευτικό για θέματα που αφορούν στη σεξουαλική υγεία	12 (9,4%)	91 (71,1%)	22 (17,2%)	3 (2,3%)
Εκφράζουν ανησυχίες για τις σχέσεις των φύλων	26 (20,3%)	72 (56,3%)	28 (21,9%)	2 (1,6%)
Χρησιμοποιούν χυδαία γλώσσα για να περιγράψουν μέλη του σώματος / τη σεξουαλική πράξη	57 (44,5%)	53 (41,4%)	15 (11,7%)	3 (2,3%)
Εκφράζουν ανησυχίες για τις αλλαγές στο σώμα τους	17 (13,3%)	78 (60,9%)	29 (22,7%)	4 (3,1%)
Σχολιάζουν τη σεξουαλική προτίμηση άλλων ανθρώπων	30 (23,4%)	67 (52,3%)	28 (21,9%)	3 (2,3%)
Προσβάλλουν τις σεξουαλικές προτιμήσεις άλλων ανθρώπων	33 (25,8%)	62 (48,4%)	29 (22,7%)	4 (3,1%)
Φέρνουν στο σχολείο φωτογραφίες / περιοδικά ακατάλληλου περιεχομένου	5 (3,9%)	72 (56,3%)	48 (37,5%)	3 (2,3%)

**Πίνακας 10.** Σεξουαλικές συμπεριφορές του μαθητικού πληθυσμού

Ο αριθμός των ερωτηθέντων που δεν θεώρησαν το δημοτικό σχολείο κατάλληλο για την εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής, ήταν μικρός σε σχέση με αυτούς που είχαν ακριβώς την αντίθετη άποψη. Συγκεκριμένα, 14 εκπαιδευτικοί (11%) ανέφεραν ότι το δημοτικό σχολείο δεν αποτελεί το κατάλληλο μέρος για την εφαρμογή τέτοιου είδους εκπαιδευτικών παρεμβάσεων.

Στους ερωτηθέντες που είχαν αυτή την άποψη, ζητήθηκε να αναφέρουν αν πίστευαν ότι αυτού του είδους οι παρεμβάσεις θα πρέπει να ξεκινούν σε κάποια άλλη βαθμίδα της εκπαίδευσης (Παράρτημα Β, ερώτηση 13) και σε περίπτωση καταφατικής απάντησης έπρεπε να αναφέρουν σε ποια. Η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών (11 από τους 14), που δεν θεωρούσε το δημοτικό σχολείο κατάλληλο για την εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής, πίστευαν ότι η συστηματική διδασκαλία της θα πρέπει να ξεκινήσει αργότερα, κυρίως στο γυμνάσιο (8 απαντήσεις). Υπήρχε ωστόσο και ένα μικρότερο ποσοστό (2 απαντήσεις) που θεώρησαν ότι η εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής θα πρέπει να αρχίζει νωρίτερα, στη διάρκεια της προσχολικής εκπαίδευσης.

### **6.3 Εκπαιδευτικοί προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής**

Για να αξιολογηθούν οι απόψεις των ερωτηθέντων σχετικά με τα προσωπικά και επαγγελματικά χαρακτηριστικά των εκπαιδευτικών που θα εφαρμόσουν παρεμβάσεις σεξουαλικής αγωγής καθώς και το πώς αξιολογούν οι ερωτηθέντες τον εαυτό τους στο ρόλο αυτό μελλοντικά, χρησιμοποιήθηκαν μια σειρά από ερωτήσεις. Αυτές οι ερωτήσεις απευθύνονταν στις και στους εκπαιδευτικούς που εξ αρχής συμφωνούσαν με την άποψη ότι το δημοτικό σχολείο είναι κατάλληλο για την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής (συνολικός αριθμός ερωτηθέντων 114).

Με βάση διεθνείς και ελληνικές μελέτες σχηματίστηκε μια λίστα με τα επτά πιο συνηθισμένα χαρακτηριστικά ή προσόντα που θα πρέπει να έχουν οι εκπαιδευτικοί της σεξουαλικής αγωγής. Στη συνέχεια, ερευνήθηκαν οι απόψεις των εκπαιδευτικών του δείγματος για τη σημασία αυτών των χαρακτηριστικών ή προσόντων (Παράρτημα Β, ερώ-

τηση 21). Ενα επιπλέον ζητούμενο της συγκεκριμένης έρευνας ήταν το πώς αξιολόγησαν οι ερωτηθέντες εκπαιδευτικοί τους εαυτούς τους αναφορικά με αυτά τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά ή προσόντα.

Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η μεγάλη πλειοψηφία των ερωτηθέντων πίστευαν ότι τα πιο σημαντικά χαρακτηριστικά (προσόντα) της/του εκπαιδευτικού που θα εφαρμόσει παρεμβάσεις σεξουαλικής αγωγής είναι να νοιώθει άνετα με τη συζήτηση του θέματος μέσα στην τάξη και να κατανοεί τις πλευρές της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης των παιδιών. Σχεδόν τα δύο τρίτα των ερωτηθέντων θεώρησαν πολύ σημαντική προϋπόθεση την εφαρμογή καινούριων μεθόδων διδασκαλίας και τη χρήση ηλεκτρονικών πηγών πληροφόρησης και του Διαδικτύου σε θέματα που αφορούν τη σεξουαλική συμπεριφορά του ελληνικού πληθυσμού στις μέρες μας. Πολύ σημαντικές επίσης θεωρήθηκαν, περισσότεροι από το ένα τρίτο των ερωτηθέντων, οι ιατρικές και βιολογικές γνώσεις καθώς και οι γνώσεις των αποτελεσμάτων των προγραμμάτων σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης σε διεθνές επίπεδο (πίν. 11).

Είναι πολύ σημαντικό για τον / την εκπαιδευτικό να...	Συχνότητα	Ποσοστό %
νοιώθει άνετα να συζητά στην τάξη θέματα σχετικά με τη σεξουαλικότητα	95	83,3
κατανοεί την ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη των παιδιών	94	82,5
έχει την ικανότητα να εφαρμόσει νέες μεθόδους διδασκαλίας μέσα στην αίθουσα	68	59,6
είναι πληροφορημένος/η σχετικά με τη σεξουαλική συμπεριφορά των Ελλήνων στις μέρες μας	57	50,0
έχει κάποιες γνώσεις Ιατρικής και Βιολογίας	44	38,6
είναι ενημερωμένος/η για τα αποτελέσματα της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης διεθνώς	40	35,1
χρησιμοποιήσει νέες τεχνολογίες (Internet), για την άντληση πληροφοριών σε θέματα σεξουαλικής αγωγής	34	29,8

**Πίνακας 11.** Προϋποθέσεις των διδασκόντων της σεξουαλικής αγωγής

Στη συνέχεια, ζητήθηκε από τις και τους ερωτηθέντες να αξιολογήσουν τους εαυτούς τους σχετικά με τις παραπάνω προϋποθέσεις (Παράρτημα Β, ερώτηση 22). Οι απαντήσεις τους διαμόρφωσαν έναν σχεδόν αντιστραμμένο πίνακα (πίν. 12).110

Οι ερωτηθέντες αυτοαξιολογούνται. Οι γνώσεις τους σχετικά με...	Οχι τόσο καλές	Καλές	Πολύ καλές	Σύνολο
τα αποτελέσματα της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης	88 (77,2%)	22 (19,3%)	2 (1,8%)	112
τη χρήση νέων τεχνολογιών (Internet), για την άντληση πληροφοριών	49 (43,0%)	44 (38,6%)	21 (18,4%)	114
τη σεξουαλική συμπεριφορά των Ελλήνων/ίδων στις μέρες μας	43 (37,7%)	59 (51,8%)	8 (7,0%)	110
βασικές γνώσεις Ιατρικής και Βιολογίας	39 (34,2%)	68 (59,6%)	7 (6,1%)	114
την εφαρμογή νέων μεθόδων διδασκαλίας μέσα στην αίθουσα	33 (28,9%)	57 (50,0%)	23 (20,2%)	113
την κατανόηση της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης των παιδιών	25 (21,9%)	75 (65,8%)	14 (12,3%)	114
την προσέγγιση (με άνεση) στην τάξη θεμάτων σεξουαλικότητας	8 (7,0%)	54 (47,4%)	52 (45,6%)	114

**Πίνακας 12.** Αυτοαξιολόγηση των εκπαιδευτικών

Οι περισσότεροι από τους ερωτηθέντες πίστευαν ότι έχουν ελλιπή πληροφόρηση των αποτελεσμάτων της σεξουαλικής αγωγής διεθνώς. Παρουσιάζεται να μην έχουν μεγάλες ικανότητες στη χρήση νέων τεχνολογιών για την άντληση πληροφοριών σε θέματα σεξουαλικής αγωγής, ενώ λίγο περισσότεροι από το ένα τρίτο αναγνωρίζουν ότι

δεν έχουν επαρκή πληροφόρηση σχετικά με τη σεξουαλική συμπεριφορά του ελληνικού πληθυσμού σήμερα, καθώς και βασικές γνώσεις Ιατρικής και Βιολογίας.

Οι ερωτηθέντες, ταυτόχρονα, αξιολόγησαν ως καλή ή πολύ καλή την ικανότητά τους να εφαρμόζουν νέες μεθόδους διδασκαλίας, επίσης τις γνώσεις τους γύρω από ζητήματα ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης των παιδιών και τέλος την ευκολία να συζητούν στην τάξη θέματα σχετικά με τη σεξουαλικότητα.

Δύο επιπλέον ερωτήματα που απευθύνονταν σε όλους και όλες τους ερωτηθέντες αφορούσαν στην αποδοχή από μέρους τους προγραμμάτων επιμόρφωσης σχετικά με τη σεξουαλική αγωγή (Παράρτημα Β, ερωτήσεις 17 και 25). Ενα άλλο σημείο διερεύνησης ήταν εάν η εκφρασμένη ανάγκη για επιμόρφωση συσχετίζεται με γεγονότα που συνέβησαν στο σχολείο και / ή με συγκεκριμένες συμπεριφορές μαθητών ή μαθητριών (Παράρτημα Β, ερώτηση 7).

Οι περισσότεροι από τους εκπαιδευτικούς ανέφεραν ότι χρειάζονται επιμόρφωση για να μπορέσουν να αντεπεξέλθουν στα ερωτήματα των μαθητών και μαθητριών τους και να αντιμετωπίσουν σωστά συμπεριφορές που σχετίζονται με θέματα σεξουαλικότητας<sup>50</sup>.

Οι απαντήσεις των εκπαιδευτικών που εργάζονταν στα δημόσια δημοτικά σχολεία δεν διέφεραν από αυτές εκείνων που συμμετείχαν στα προγράμματα του Μαράσλειου Διδασκαλείου (αξία  $\pi = .221$ ). Σχεδόν όλοι τους έδειξαν ενδιαφέρον να επιμορφωθούν σε θέματα σεξουαλικής αγωγής (πίν. 13). Η παρούσα επαγγελματική κατάσταση των εκπαιδευτικών (δημοτικό σχολείο ή Μαράσλειο Διδασκαλείο) δεν φάνηκε να είναι σημαντική, με την έννοια ότι δεν επηρέασε τις απαντήσεις τους (αξίες  $\pi = .299$ , και  $\pi = .064$  για τις ερωτήσεις 17 και 25 αντίστοιχα).

---

<sup>50</sup> Όπως αυτά παρουσιάστηκαν στον πίνακα 10.



Ερωτήσεις	Απαντήσεις	Συχνότητα	Ποσοστό %
(7) Νιώσατε ποτέ την ανάγκη ότι χρειάζεστε επιμόρφωση ή κάποια άλλη βοήθεια για να αντιμετωπίσετε τέτοιου είδους θέματα στο σχολείο <sup>51</sup> ;	Ναι	100	78,1
	Όχι	27	21,1
	Δεν απαντώ	1	0,8
(17 και 25) Θέλετε / ενδιαφέρεστε να επιμορφωθείτε σε θέματα σεξουαλικής αγωγής;	Ναι	121	94,5
	Όχι	5	3,9
	Δεν απαντώ	2	1,6

**Πίνακας 13.** Ανάγκες επιμόρφωσης για θέματα σεξουαλικής αγωγής

Η ανάγκη των εκπαιδευτικών για επιμόρφωση, βρέθηκε ότι συσχετίζεται θετικά με την αναλογία των εκπαιδευτικών που έχουν συζητήσει θέματα σεξουαλικότητας μέσα στην αίθουσα ( $p=.006$ ). Πιο συγκεκριμένα, οι οκτώ στους δέκα ερωτηθέντες (44%) που ανέφεραν ότι δεν συζητούν θέματα σεξουαλικότητας στο σχολείο, ανέφεραν επίσης ότι δεν χρειάζονται επιμόρφωση. Αντίθετα, περίπου μόνο το 16% των ερωτηθέντων που ανέφεραν ότι έχουν συζητήσει θέματα σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων, δήλωσαν ότι επιμόρφωση δεν είναι αναγκαία (πίν. 14).

Εκπαιδευτικοί που...	Επιθυμούν επι- μόρφωση	Δεν επιθυμούν επιμόρφωση	Σύνολο
συζητούν θέματα σεξουαλικής αγωγής στην τάξη	88 (83,8%)	17 (16,2%)	105
αποφεύγουν να συζητήσουν θέματα σεξουαλικής αγωγής στην τάξη	10 (55,6%)	8 (44,4%)	18
Σύνολο	98	25	123
Αξία Π			.006

**Πίνακας 14.** Επιμόρφωση και εκπαιδευτικές πρακτικές

<sup>51</sup> Σχετικά με γεγονότα / συμπεριφορές μαθητών και μαθητριών που σχετίζονται με θέματα σεξουαλικότητας και παρουσιάστηκαν στον πίνακα 10.

Διερευνώντας περαιτέρω τη διάθεση των εκπαιδευτικών για επιμόρφωση σε ζητήματα σεξουαλικής αγωγής και σε συσχέτισμό με την καταλληλότητα του δημοτικού σχολείου για την ανάπτυξη τέτοιων εκπαιδευτικών παρεμβάσεων, τα στοιχεία της έρευνας έδειξαν ότι, ανεξάρτητα από τη θέση τους, οι περισσότεροι από τους ερωτηθέντες θα ενδιαφέρονταν να επιμορφωθούν σε θέματα σεξουαλικής αγωγής (πίν. 15).

Εκπαιδευτικοί θεωρούν ότι...	Επιθυμούν επιμόρφωση	Δεν επιθυμούν επιμόρφωση	Σύνολο
το δημοτικό σχολείο είναι κατάλληλο για την εισαγωγή σεξουαλικής αγωγής	108 (94,7%)	4 (3,5%)	112 <sup>52</sup>
το δημοτικό σχολείο δεν είναι κατάλληλο για την εισαγωγή σεξουαλικής αγωγής	13 (92,9%)	1 (7,1%)	14
Σύνολο	121	5	126

**Πίνακας 15.** Αποδοχή επιμόρφωσης

#### 6.4 Εμπόδια κι εκπαιδευτικές προκλήσεις

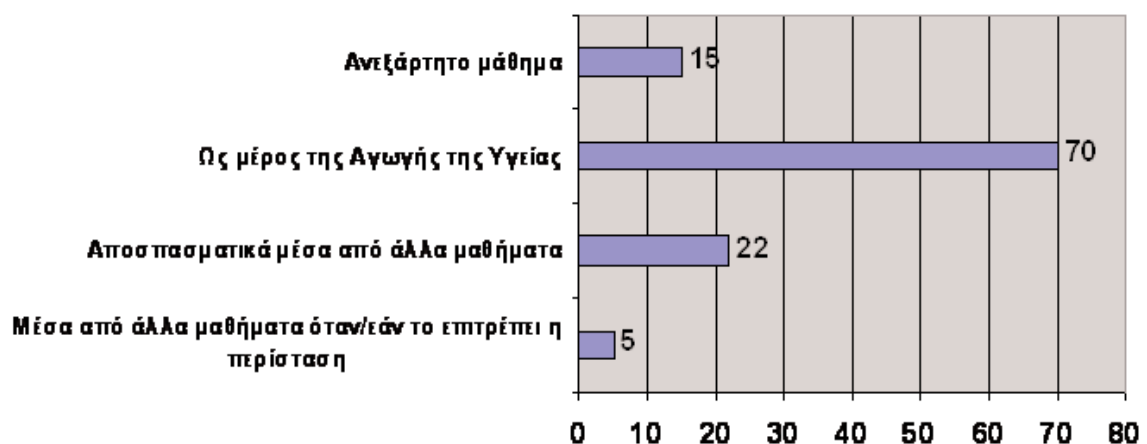
Η μεγάλη πλειοψηφία των ερωτηθέντων (σύνολο 114 από τους 128), χαρακτήρισαν το δημοτικό σχολείο ως κατάλληλη εκπαιδευτική βαθμίδα για την ανάπτυξη και την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Επιπλέον, ζητήθηκε από αυτούς και αυτές τις εκπαιδευτικούς να εκφέρουν τη γνώμη τους σχετικά με θέματα εκπαιδευτικής πράξης που ενθαρρύνουν ή εμποδίζουν την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Συγκεκριμένα, οι εκπαιδευτικοί που

<sup>52</sup> Δύο από τους 114 εκπαιδευτικούς που απάντησαν καταφατικά στην ερώτηση 12 δεν απάντησαν τις ερωτήσεις 17 και 25 γύρω από τις ανάγκες επιμόρφωσης.

συμφωνούν με την καταλληλότητα του δημοτικού σχολείου αποτύπωσαν τη άποψή τους για:

- i. Τη σεξουαλική αγωγή ως μάθημα του αναλυτικού προγράμματος (ερώτηση πολλαπλής επιλογής, Παράρτημα Β, ερώτηση 19).
- ii. Πιθανά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα από τη διδασκαλία της σεξουαλικής αγωγής (ερώτηση 5 σημείων της κλίμακας Likert, Παράρτημα Β, ερώτηση 20).
- iii. Πιθανά εμπόδια που αναστέλλουν την εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων (ανοικτή ερώτηση, Παράρτημα Β, ερώτηση 23).
- iv. Τα εποπτικά μέσα ή οποιαδήποτε άλλη βοήθεια θεωρούν χρήσιμη για να είναι πιο αποτελεσματικοί/ές στην εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής (ανοικτή ερώτηση, Παράρτημα Β, ερώτηση 24).

Περίπου τα δύο τρίτα των εκπαιδευτικών, οι οποίοι/ες θεωρούν το δημοτικό σχολείο κατάλληλο για την εφαρμογή σεξουαλικής αγωγής, θεώρησαν επίσης ότι το μάθημα αυτό θα έπρεπε να διδαχτεί είτε ως μέρος ενός νέου μαθήματος, της Αγωγής της Υγείας ή ως ανεξάρτητο μάθημα. Το υπόλοιπο ένα τρίτο των εκπαιδευτικών θεώρησε καλύτερο να διδαχτούν ζητήματα σεξουαλικής αγωγής μέσα από άλλα μαθήματα ή απλώς όποτε το απαιτούσε η περίπτωση (σχ. 2).



Σχήμα 2. Η σεξουαλική αγωγή στο αναλυτικό πρόγραμμα

Με βάση τα πορίσματα μελετών (στην Ελλάδα και το εξωτερικό) γύρω από τους στόχους των παρεμβάσεων σεξουαλικής αγωγής στο σχολείο, καθώς και για τα ενδεχόμενα προβλήματα από την εφαρμογή τέτοιων παρεμβάσεων, δημιουργήθηκε μια λίστα με εννέα πιθανά πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα ως αποτέλεσμα της εφαρμογής προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής.

Ζητήθηκε, στη συνέχεια, από τις και τους εκπαιδευτικούς του δείγματος να εκτιμήσουν το πόσο πιθανοί (θεωρούσαν ότι) είναι οι ισχυρισμοί αυτοί (Παράρτημα Β, ερώτηση 20). Οι απαντήσεις καταγράφηκαν σε μια κλίμακα τριών σημείων. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, σχεδόν το σύνολο των ερωτηθέντων αυτής της ομάδας θεώρησαν ότι η διδασκαλία της σεξουαλικής αγωγής πιθανότατα θα βοηθούσε στην πρόληψη περιπτώσεων σεξουαλικής κακοποίησης, τη βελτίωση της υγείας και την τόνωση της αυτοεκτίμησης των μαθητών και μαθητριών, καθώς και την καλύτερη κατανόηση ανάμεσα στα δυο φύλα. Επιπλέον, φάνηκε πως οι εκπαιδευτικοί του δείγματος εκτίμησαν ότι η διδασκαλία της σεξουαλικής αγωγής θα συνεισέφερε στο να τεθούν οι βάσεις για τη δημιουργία υπεύθυνης συμπεριφοράς στο μέλλον και θα ενίσχυε τη διδασκαλία γύρω από ζητήματα ανεκτικότητας και αλληλοσεβασμού (πίν. 16).

Πιθανά πλεονεκτήματα από την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής	Πιθανό	Δεν Ξέρω	Απίθανο	Σύνολο
πρόληψη περιπτώσεων σεξουαλικής κακοποίησης	111 (97,4%)	1 (0,9%)	2 (1,8%)	114
βελτίωση της υγείας των μαθητών και μαθητριών	110 (96,5%)	2 (1,8%)	2 (1,8%)	114
τόνωση της αυτοεκτίμησης των μαθητών	106 (93%)	4 (3,5%)	2 (1,8%)	112
καλύτερη κατανόηση ανάμεσα στα δυο φύλα	112 (98,2%)	1 (0,9%)	-	113
θα τεθούν οι βάσεις για τη δημιουργία υπεύθυνης συμπεριφοράς στο μέλλον	112 (98,2%)	2 (1,8%)	-	114
θα διδαχθεί η ανεκτικότητα και ο αλληλοσεβασμός	112 (98,2%)	1 (0,9%)	-	113

**Πίνακας 16.** Πλεονεκτήματα από την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής

Όταν ρωτήθηκαν για τα πιθανά μειονεκτήματα από την εισαγωγή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής (Παράρτημα Β, ερώτηση 20 γ, δ, ζ) σχεδόν το ένα τρίτο των ερωτηθέντων ανέφερε ότι η διδασκαλία τέτοιων θεμάτων πιθανόν να δημιουργούσε ένταση και διαμάχες μέσα στην οικογένεια ή ανάμεσα στην οικογένεια και το σχολείο και επίσης, θα μπορούσε να οδηγήσει τους μαθητές και τις μαθήτριες σε πρόωρη σεξουαλική δραστηριότητα. Το άλλο ένα τρίτο απάντησε ότι δεν γνωρίζει ενώ οι υπόλοιποι αρνήθηκαν ότι θα υπήρχαν αυτές οι συνέπειες (πίν. 17).

Προβλήματα από την εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής στο δημοτικό σχολείο	Πιθανό	Δεν Ξέρω	Απίθανο	Σύνολο
δημιουργία έντασης και διαμάχης μέσα στην οικογένεια	27 (23,7%)	30 (26,3%)	56 (49,1%)	113
δημιουργία έντασης και διαμάχης ανάμεσα στο σχολείο και την οικογένεια	46 (40,4%)	27 (23,7%)	39 (34,2%)	112
πρόωρη σεξουαλική δραστηριότητα	19 (16,7%)	38 (33,3%)	56 (49,1%)	113

**Πίνακας 17.** Προβλήματα από την εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής

Τα εμπόδια (σχ. 3) που λειτουργούν ανασταλτικά στην εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής στο δημοτικό σχολείο ήταν μια άλλη ερώτηση αυτής της έρευνας (ανοικτή ερώτηση, Παράρτημα Β, ερώτηση 23).



**Σχήμα 3.** Ανασταλτικοί παράγοντες<sup>53</sup> για την εφαρμογή σεξουαλικής αγωγής

Η ανάλυση των απαντήσεων δείχνει ότι σύμφωνα με τις και τους ερωτηθέντες τα εμπόδια αυτά χωρίζονται σε δύο κατηγορίες (πίν. 18). Η μία αφορά εξωσχολικούς παράγοντες, όπως η οικογένεια και η Εκκλησία, ενώ η άλλη αφορά ενδοσχολικούς παράγοντες που έχουν να κάνουν με την εκπαιδευτική πράξη γενικότερα, όπως η έλλειψη επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών, η έλλειψη κατάλληλου εποπτικού υλικού και οι ασαφείς πολιτικές της κεντρικής διοίκησης.

Εμπόδια		Συχνότητα	Ποσοστό %
Στο σχολείο	ο έλλειψη επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών	49	43,0
	ο ασαφείς πολιτικές της κεντρικής διοίκησης	32	28,1
	ο έλλειψη κατάλληλου υλικού	14	12,3
	ο έλλειψη διδακτικών ωρών	11	9,6
Εκτός σχολείου	ο προκαταλήψεις της κοινωνίας	42	36,8
	ο αντιρρήσεις από την οικογένεια	37	32,5
	ο πιέσεις από την Εκκλησία	5	4,4

**Πίνακας 18.** Εμπόδια στη διδασκαλία της σεξουαλικής αγωγής

Ζητήθηκε, επίσης, η γνώμη των εκπαιδευτικών για το είδος της βοήθειας που πιθανόν να χρειαστούν, προκειμένου να μπορούν να εφαρμόσουν αποτελεσματικά προγράμματα σεξουαλικής αγωγής (ανοικτή ερώτηση, Παράρτημα Β, ερώτηση 24). Οι απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα ταξινομήθηκαν ανάλογα με το περιεχόμενό τους (πίν. 19).

<sup>53</sup> Ο συνολικός αριθμός των προτάσεων είναι μεγαλύτερος από τον αριθμό των ερωτηθέντων διότι κάποιοι από αυτούς έκαναν παραπάνω από μία πρόταση.

Επικουρικά μέσα για την εφαρμογή σεξουαλικής αγωγής	Συχνότητα	Ποσοστό %
Συνεχής επιμόρφωση - πληροφορίες	53	46,9
Κατάλληλα βιβλία / υλικό – ενημερωμένη βιβλιογραφία	54	47,8
Συνεργασία με ειδικούς	33	29,2
Οργανωμένη διδακτική ύλη και επάρκεια διδακτικών ωρών	13	11,5
Χρήση της τεχνολογίας στη διδασκαλία – ανάπτυξη υλικού	11	9,7
Συνεργασία με τους γονείς	6	5,3
Καμία απάντηση	19	16,8

**Πίνακας 19.** Επικουρικά μέσα για τη διδασκαλία της σεξουαλικής αγωγής

Οι 95 από τους εκπαιδευτικούς που απάντησαν αυτήν την ερώτηση, υποστήριξαν ότι η συνεχής επιμόρφωση – με τη μορφή σεμιναρίων ή εργαστηρίων – πάνω στο θέμα, καθώς και η εύκολη πρόσβαση σε σχετικές πληροφορίες, είναι απαραίτητα στοιχεία για την ενίσχυση της εφαρμογής προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Επεσήμαναν, επίσης, ότι χρειάζονται κατάλληλο (εγκεκριμένο) εκπαιδευτικό υλικό όπως βιβλία, για εκπαιδευτικούς και μαθητές/τριες, καθώς και άλλα εκπαιδευτικά οπτικοακουστικά βοηθήματα. Εγινε ιδιαίτερη μνεία ακόμη στην ανάγκη συνεργασίας με ειδικούς όπως ψυχολόγους, γιατρούς, κοινωνικούς λειτουργούς και εκπαιδευτικούς συμβούλους, ενώ μερικοί από τους ερωτηθέντες αναφέρθηκαν και στην ανάγκη συνεργασίας με τους γονείς. Εκριναν, επίσης, απαραίτητη την ύπαρξη οργανωμένης διδακτέας ύλης και την επάρκεια των διδακτικών ωρών για τη διδασκαλία του μαθήματος ή την εφαρμογή των προγραμμάτων. Τέλος, κάποιοι/ες πρότειναν τη χρήση της τεχνολογίας για την εξέλιξη και ανάπτυξη των εκπαιδευτικών βοηθημάτων, καθώς και για τη διδασκαλία του μαθήματος.

## 6.5 Ο μαθητικός πληθυσμός και οι οικογένειές τους

Η ερώτηση 5 σημείων της κλίμακας Likert<sup>54</sup> (Παράρτημα Β, ερώτηση 4) χρησιμοποιήθηκε για να διερευνηθούν οι απόψεις των ερωτηθέντων γύρω από το επίπεδο της γνώσης και τις πηγές πληροφόρησης των μαθητών και μαθητριών τους σχετικά με θέματα σεξουαλικότητας. Επίσης, για να διερευνηθεί εάν, σύμφωνα με τους εκπαιδευτικούς τους, οι μαθητές/τριες θα ενδιαφέρονταν να παρακολουθήσουν το μάθημα της σεξουαλικής αγωγής στο σχολείο (πίν. 20).

Σύμφωνα με τη γνώμη σας, οι μαθήτριες/τες σας...	Μάλλον διαφωνώ	Δε γνωρίζω	Μάλλον συμφωνώ	Καμία απάντηση
Πληροφορούνται για θέματα σεξουαλικότητας από διάφορες δημοφιλείς εκπομπές της τηλεόρασης	13 (10,2%)	38 (29,7%)	71 (55,5%)	6 (4,7%)
Εχουν ακριβή γνώση του σώματός τους και του αναπαραγωγικού τους συστήματος	94 (73,4%)	14 (10,9%)	15 (11,7%)	5 (3,9%)
Εχουν πρόσβαση σε κατάλληλο υλικό σχετικά με θέματα που αφορούν τη σεξουαλικότητα	93 (72,7%)	20 (15,6%)	9 (7,0%)	6 (4,7%)
Ενημερώνονται επαρκώς από τους γονείς τους	65 (50,8%)	51 (39,8%)	7 (5,5%)	5 (3,9%)
Θα ενδιαφέρονταν να παρακολουθήσουν μαθήματα σεξουαλικής αγωγής στο σχολείο	8 (6,3%)	16 (12,5%)	100 (78,1%)	4 (3,1%)

**Πίνακας 20.** Γνώσεις, πηγές πληροφόρησης και ενδιαφέρον για τη σεξουαλική αγωγή

<sup>54</sup> Οι απαντήσεις αυτές αργότερα καταγράφηκαν σε μια κλίμακα 3 σημείων για λόγους στατιστικής ανάλυσης.



Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, η μεγάλη πλειοψηφία των ερωτηθέντων θεωρούσε ότι οι μαθητές και μαθήτριές τους δεν έχουν ακριβή γνώση του σώματός τους και του αναπαραγωγικού τους συστήματος. Επίσης, ότι δεν έχουν πρόσβαση σε κατάλληλο εκπαιδευτικό και πληροφοριακό υλικό που θίγει θέματα σεξουαλικότητας, αλλά ούτε παίρνουν αντίστοιχες πληροφορίες ή γνώσεις από τους γονείς τους. Σύμφωνα πάντα με την πλειοψηφία των ερωτηθέντων, οι μαθητές/τριες μαθαίνουν και ενημερώνονται γι' αυτά τα θέματα από διάφορες δημοφιλείς εκπομπές της τηλεόρασης. Οι εκπαιδευτικοί, επίσης, θεωρούν ότι οι μαθητές και μαθήτριες τους θα έδειχναν ενδιαφέρον να μάθουν για τα θέματα αυτά στο σχολείο.

Τέλος, μέσα από ένα ερώτημα πολλαπλών απαντήσεων, διερευνήθηκε η γνώμη των ερωτηθέντων για τη στάση των γονέων σε μια πιθανή εισαγωγή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στο σχολείο (Παράρτημα Β, ερώτηση 5). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι πάνω από τους μισούς ερωτηθέντες θεωρούν ότι οι γονείς των μαθητών και μαθητριών τους θα αντιδρούσαν θετικά στην προοπτική μιας τέτοιας παρέμβασης στο σχολείο (πίν. 21).

Ερώτηση (5):	Μάλλον αρνητικά	Δεν ξέρω	Μάλλον θετικά	Σύνολο
Κατά τη γνώμη σας, πώς θα νιώσουν οι γονείς των μαθητών και μαθητριών σας εάν τα παιδιά τους συζητούν στο σχολείο θέματα σεξουαλικότητας και διαφυλικών σχέσεων;	25 (19,5%)	36 (28,1%)	67(52,3%)	128

**Πίνακας 21.** Η στάση των γονέων

Η καταγραφή των στατιστικών δεδομένων μιας έρευνας είναι το βήμα που προηγείται της επεξεργασίας τους. Τα στοιχεία της παρούσας μελέτης, όπως παρουσιάστηκαν παραπάνω με τη μορφή κυρίως στατιστικών πινάκων και γραφικών σχημάτων, έδωσαν μια γενική ει-

κόνα των απόψεων των εκπαιδευτικών γύρω από τα θέματα του ερωτηματολογίου. Στο επόμενο κεφάλαιο γίνεται μια κριτική επεξεργασία και ανάλυση των αριθμητικών αυτών δεδομένων. Σκοπός είναι να ενταχθούν τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ερευνών για τη σεξουαλική αγωγή, σε διεθνές και ελληνικό επίπεδο, με στόχο να τροφοδοτήσουν μια ουσιαστική συζήτηση γύρω από το θέμα αυτό στην ελληνική εκπαιδευτική κοινότητα.



## 7. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Οι στόχοι της παρούσας έρευνας υπάγονται σε τέσσερις μεγάλες κατηγορίες (κεφ. 4). Κάθε κατηγορία αντιπροσωπεύει μια περιοχό-κλειδί για την αποτελεσματική ανάπτυξη και εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στο σχολείο. Πιο συγκεκριμένα, οι θεματικές ενότητες στις οποίες εστιάστηκε το ερευνητικό ενδιαφέρον αφορούσαν στις αντιλήψεις, γνώμες, απόψεις των ερωτηθέντων σχετικά με:

- την καταλληλότητα του δημοτικού σχολείου ως εκπαιδευτική βαθμίδα για την εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής,
- το ρόλο των εκπαιδευτικών στην εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής, καθώς και ζητήματα αυτοαντίληψης των ερωτώμενων σε έναν τέτοιο ρόλο,
- ζητήματα εκπαιδευτικής πράξης και πρακτικής που επηρεάζουν και καθορίζουν την αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων σεξουαλικής αγωγής,
- τις απόψεις των ερωτώμενων σχετικά με το ενδιαφέρον των μαθητών και των γονέων για την εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής στο δημοτικό σχολείο

Τα αποτελέσματα της έρευνας προήλθαν μέσω της χρήσης ενός ανώνυμου ερωτηματολογίου, το οποίο σχεδιάστηκε για τη συγκεκριμένη έρευνα και αναλύθηκε με περιγραφικές στατιστικές μεθόδους.

### 7.1 Αντιπροσώπηση και δυσκολίες

Για την παρούσα μελέτη επιλέχθηκε ένα ερευνητικό δείγμα το οποίο δεν είναι απόλυτα αντιπροσωπευτικό των εκπαιδευτικών του δημοτικού. Υπήρξαν προβλήματα που η ερευνήτρια έπρεπε να αντι-

μετωπίσει κατά τη σύνταξη του ερωτηματολογίου και την επαφή με τους ερωτηθέντες. Κυρίως, το γεγονός ότι η ερευνήτρια εργαζόταν μόνη κι από απόσταση<sup>55</sup> για μεγάλα χρονικά διαστήματα, με περιορισμένο χρονικό περιθώριο στη διάθεσή της και χωρίς άλλους πόρους χρηματοδότησης πέρα από το μισθό της εκπαιδευτικού. Η αδυναμία από την πλευρά της ερευνήτριας να επεξεργαστεί μεγαλύτερο αριθμό απαντήσεων και να έχει πρόσβαση σε περισσότερα σχολεία για την εκπόνηση της έρευνας, ιδιαίτερα σε σχολεία ημιαστικών κι αγροτικών περιοχών, θεωρείται ένα από τα αδύνατα σημεία της μελέτης αυτής. Ένας μεγαλύτερος αριθμός δείγματος ίσως εμφάνιζε περισσότερους εκπαιδευτικούς να διαφωνούν με την καταλληλότητα του δημοτικού σχολείου ως χώρου εφαρμογής προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Σε μια τέτοια περίπτωση θα ήταν καλύτερη η στατιστική επεξεργασία των στοιχείων.

Επίσης, η καταγραφή των απόψεων εκπαιδευτικών που δεν εργάζονται σε σχολεία της Αττικής, ίσως προσέδιδε μεγαλύτερη αξιοπιστία στην παρούσα έρευνα. Ωστόσο, μέσα σε αυτό το πλαίσιο θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι λόγω της ιδιαίτερης κατανομής του πληθυσμού της χώρας, το 50% του πληθυσμού εντοπίζεται στην Αττική (Αθήνα, Πειραιάς), από όπου προήλθε το δείγμα της μελέτης. Εφόσον λοιπόν το ερωτηματολόγιο διανεμήθηκε σε εκπαιδευτικούς τυπικών σχολείων από διάφορες περιοχές της Αττικής, οι εκπαιδευτικοί που απάντησαν είναι πολύ πιθανό να εκπροσωπούν τον τρόπο σκέψης και τις αντιλήψεις των μέσων Ελληνίδων και Ελλήνων εκπαιδευτικών.

Όσον αφορά στο δείγμα της έρευνας εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στο επιμορφωτικό πρόγραμμα του Μαράσλειου Διδασκαλείου, αυτοί θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως ένα ειδικά επιλεγμένο δείγμα χωρίς αντιπροσωπευτικές θέσεις. Δηλαδή, σύμφωνα με τα συγκριτικά τεστ, οι απόψεις τους δεν διέφεραν σημαντικά από αυτές των υπολοίπων ερωτηθέντων. Δύο βασικοί λόγοι ίσως μπορούν να

---

<sup>55</sup> Η επίβλεψη της ερευνητικής προσπάθειας στα πλαίσια της εκπόνησης μεταπτυχιακής εργασίας, αφορούσε το Πανεπιστήμιο της Jyväskylä, Φινλανδίας, Σχολή Αθλητισμού και Επιστημών της Υγείας, Τμήμα Αγωγής Υγείας.

εξηγήσουν αυτό το φαινόμενο. Πρώτον, είναι πιθανό κάποιοι από τους συμμετέχοντες στην έρευνα που εργάζονταν σε δημοτικό σχολείο, να υπήρξαν στο παρελθόν επιμορφωμένοι του Μαράσλειου Διδασκαλείου. Δεύτερον, οι εκπαιδευτικοί μετά την ολοκλήρωση του επιμορφωτικού προγράμματος του Διδασκαλείου συνήθως επιστρέφουν στη θέση διδασκαλίας και αναλαμβάνουν τα ίδια καθήκοντα που είχαν και πριν τη συμμετοχή τους στο επιμορφωτικό πρόγραμμα.

Με αυτές τις συνθήκες, χωρίς να θεωρείται απόλυτα αντιπροσωπευτικό, το δείγμα της έρευνας μπορεί να θεωρηθεί ότι αντικατοπτρίζει τις απόψεις της/του μέσου εκπαιδευτικού του δημοτικού σχολείου στην Ελλάδα. Η παρούσα εργασία, λοιπόν, μπορεί να θεωρηθεί ως μια διερευνητική μελέτη σχετικά με τις αντιλήψεις των εκπαιδευτικών του δημοτικού σχολείου για την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στην Ελλάδα. Το θεωρητικό της μέρος, επιπλέον, μπορεί να χρησιμεύσει στην ανάπτυξη επιχειρημάτων υπέρ της εφαρμογής προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στο δημοτικό σχολείο.

Το γεγονός ότι πάνω από τα δύο τρίτα των ερωτηθέντων ήταν γυναίκες αντικατοπτρίζει μια χαρακτηριστική εικόνα του ελληνικού δημοτικού σχολείου (Didaskalou & Millward 2001, 291). Ενα άλλο στοιχείο της έρευνας, το οποίο επαληθεύεται κι από τη μελέτη των Didaskalou & Millward (2001), είναι το ποσοστό των ερωτηθέντων που είχαν προϋπηρεσία πάνω από 11 χρόνια. Αξίζει να σημειωθεί το γεγονός ότι πάνω από τα δύο τρίτα των ερωτηθέντων δήλωσαν προϋπηρεσία άνω των 11 χρόνων. Αυτό το φαινόμενο, δηλαδή εκπαιδευτικοί με μεγαλύτερη προϋπηρεσία να βρίσκονται σε σχολεία της περιοχής της Αττικής, μπορεί να εξηγηθεί κυρίως μέσω του ισχύοντος συστήματος μεταθέσεων των εκπαιδευτικών<sup>56</sup>. Η λειτουργία του συ-

---

<sup>56</sup> Το Υπουργείο Παιδείας ελέγχει τις πιθανές αλλαγές και μεταθέσεις, καθώς και τις νέες προσλήψεις, κεντρικά. Το σύστημα μεταθέσεων και τοποθετήσεων βασίζεται σε μόρια που παίρνουν οι εκπαιδευτικοί με βάση συγκεκριμένα κριτήρια (π.χ. χρόνια προϋπηρεσίας). Εφόσον ο μισός πληθυσμός της Ελλάδας βρίσκεται συγκεντρωμένος στην Αττική, οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί υποβάλλουν αίτηση για απασχόληση σε θέσεις εργασίας εκεί.

στήματος μεταθέσεων έχει ως αποτέλεσμα να βρίσκονται νέοι εκπαιδευτικοί με λιγότερη προϋπηρεσία σε αγροτικές, απομακρυσμένες περιοχές (όπως ορεινά μέρη ή νησιά της Ελλάδας) ή σε μικρότερες πόλεις και χωριά. Ωστόσο, είναι πιθανό η επισήμανση ενός τέτοιου φαινομένου να αποδειχθεί σημαντική για την εκπόνηση ερευνών στο μέλλον. Παρόλο που στην παρούσα έρευνα οι απαντήσεις δεν διαφοροποιούσαν τους συμμετέχοντες αναφορικά με τα χρόνια προϋπηρεσίας, οι απόψεις των νεότερων εκπαιδευτικών (σε ηλικία και προϋπηρεσία) θα ήταν ενδιαφέρον να διερευνηθούν.

Δεν πραγματοποιήθηκαν ειδικά τεστ για να εξακριβωθεί η αξιοπιστία του ερωτηματολογίου, όπως τεστ ελέγχου-επανελέγχου ή χρήση παράλληλων μορφών του ερωτηματολογίου. Ωστόσο, πιλοτικά τεστ με εκπαιδευτικούς του δημοτικού σχολείου κατά τη διαμόρφωση του ερωτηματολογίου αρχικά βοήθησαν ώστε να καταστεί αυτό όσο το δυνατό πιο κατανοητό. Κατά τη διάρκεια των πιλοτικών αυτών δοκιμών δεν υπήρξαν παράπονα από τους ερωτηθέντες σχετικά με την κατανόηση των ερωτήσεων. Τέλος, η διατήρηση της ανωνυμίας κατά τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου καθώς και ο επαρκής χρόνος που δόθηκε στους ερωτώμενους για την ολοκλήρωσή του διευκόλυνε τη λήψη αξιόπιστων απαντήσεων.

Όπως αναφέρθηκε, χρειάστηκε ορισμένες μεταβλητές να αναπροσαρμοστούν και να ανασυνταχθούν σε κατηγορίες απαντήσεων ευρύτερου φάσματος (πίν. 6). Πολύ μικρός αριθμός των ερωτηθέντων της παρούσας έρευνας ανέφεραν ότι το δημοτικό σχολείο δεν αποτελεί κατάλληλο πεδίο για την εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής. Ο μικρός αριθμός τέτοιων απαντήσεων εμπόδισε ως ένα σημείο τη στατιστική επεξεργασία. Η αναδιαμόρφωση των κατηγοριών προσέφερε τη δυνατότητα να εκτελεστούν αρκετά στατιστικά τεστ, αλλά την ίδια στιγμή έβαλε σε κίνδυνο την εγκυρότητα των δεδομένων. Παρόλο που δόθηκε προσοχή στο να σχηματιστούν οι νέες κατηγορίες με μεγάλη ακρίβεια, υπάρχει η πιθανότητα οι αναδιαμορφωμένες μεταβλητές να μη διαφοροποιούν τους ερωτηθέντες τόσο ευδιάκριτα όσο οι αρχικές.

Ακόμη, κατά τη στατιστική ανάλυση, εμφανίστηκαν δυσκολίες με απαντήσεις του τύπου «δεν γνωρίζω», σε ορισμένες ερωτήσεις της κλίμακας Likert και σε κάποιες ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής. Η απόφαση, είτε να διατηρηθεί η κατηγορία «δεν γνωρίζω» ή αυτές οι απαντήσεις να θεωρηθούν ελλιπείς πληροφορίες, βασίστηκε στον αριθμό των συγκεκριμένων απαντήσεων.

Δεν χρησιμοποιήθηκε ειδικό κριτήριο για τη διερεύνηση της εξωτερικής εγκυρότητας του ερωτηματολογίου. Οι ερωτήσεις, όμως, που συμπεριλήφθηκαν σε αυτό, σύμφωνα με τα πιλοτικά τεστ, αποδείχθηκε ότι είναι αρκετά αξιόπιστες. Η εγκυρότητα των απαντήσεων σε προσωπικές ερωτήσεις διευκολύνθηκε από την απόφαση να παραμείνει το ερωτηματολόγιο ανώνυμο. Μετά την ολοκλήρωση της στατιστικής επεξεργασίας των στοιχείων της έρευνας, μία περίληψη των αποτελεσμάτων παρουσιάστηκε σε πέντε συμμετέχοντες στην έρευνα. Οι ερωτηθέντες αυτοί επιβεβαίωσαν, ο καθένας ξεχωριστά, ότι τα αποτελέσματα αντικατοπτρίζουν τις προσωπικές τους απόψεις και προσδοκίες, ενώ απαντούσαν το ερωτηματολόγιο.

Η εγκυρότητα και αξιοπιστία των αποτελεσμάτων της παρούσας έρευνας γενικά, ενισχύονται από συναφή ευρήματα που έχουν προκύψει από μελέτες σε εκπαιδευτικούς της Ελλάδας (Κακαβούλης 1995, Kakavoulis 1998, Menmuir & Kakavoulis 1999, Didaskalou & Millward 2001, Πανάικας & Κυριάκη 2003).

Παρά τους προαναφερθέντες περιορισμούς, θεωρείται ότι τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας κατέδειξαν με ακρίβεια τις απόψεις και αντιλήψεις εκπαιδευτικών του δημοτικού σχολείου γύρω από το θέμα της σεξουαλικής αγωγής ως παιδαγωγική παρέμβαση. Οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών για τις ανάγκες επιμόρφωσης, οι παρατηρήσεις τους γύρω από συγκεκριμένες συμπεριφορές μαθητών και μαθητριών σχετικά με θέματα σεξουαλικότητας, όπως και οι «εκτός διδακτέας ύλης» προσπάθειές τους να συζητήσουν θέματα σεξουαλικής αγωγής, οι απόψεις τους για τα πιθανά εμπόδια που καθυστερούν την εφαρμογή των προγραμμάτων αυτών και ακόμη πε-



ρισσότερο η πίστη τους στην καταλληλότητα του δημοτικού σχολείου για μία τέτοιου είδους εκπαιδευτική παρέμβαση (όλα αυτά) αποτελούν χρήσιμα στοιχεία που προωθούν και ενθαρρύνουν τη συζήτηση γύρω από την εφαρμογή των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στο δημοτικό σχολείο. Με βάση τα αποτελέσματα της παρούσας εργασίας μπορούμε ακόμη να επιχειρηματολογήσουμε για την ανάγκη περαιτέρω και πιο ολοκληρωμένης διερεύνησης των απόψεων των εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας πάνω στο ζήτημα αυτό.

## **7.2 Το δημοτικό σχολείο ως πεδίο εφαρμογής της σεξουαλικής αγωγής**

Η μεγάλη πλειοψηφία των ερωτηθέντων στην παρούσα έρευνα συμφώνησε ότι το δημοτικό σχολείο είναι ο κατάλληλος χώρος για την εισαγωγή ή εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Αυτή η διαπίστωση είναι σύμφωνη με τα αποτελέσματα προηγούμενων μελετών. Έρευνα που έγινε στο παρελθόν (Κακαβούλης 1995, 145) και αφορούσε εκπαιδευτικούς στην Ελλάδα, έδειξε ότι γενικά οι εκπαιδευτικοί του δημοτικού σχολείου δεν είναι αντίθετοι με τη διδασκαλία της σεξουαλικής αγωγής. Αυτές οι πρώτες διαπιστώσεις είναι σημαντικές εφόσον η στάση των εκπαιδευτικών επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την επιτυχία οποιασδήποτε διδακτικής παρέμβασης. Οι ίδιοι οι εκπαιδευτικοί αναγνωρίζουν ότι εάν δεν συμφωνούν με το περιεχόμενο κάποιας εκπαιδευτικής παρέμβασης, δεν αισθάνονται ικανοί να επηρεάσουν τους μαθητές και μαθήτριές τους (Bowden et al. 2003).

Ένας πολύ μικρός αριθμός των ερωτηθέντων αυτής της μελέτης δεν θεώρησε το δημοτικό σχολείο ως κατάλληλο περιβάλλον για την εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής. Ωστόσο, είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι οι περισσότεροι από αυτούς τους ερωτηθέντες πίστευαν ότι η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση είναι μια παρέμβαση που αφορά γενικά το σχολείο. Οι αντιρρήσεις τους επικεντρώνονταν στη συγκεκριμένη βαθμίδα εκπαίδευσης. Δηλαδή, ένας μικρός αριθμός ερωτηθέντων θεωρούσαν το γυμνάσιο ως καταλληλότερο χώρο για την εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής, ενώ δύο θεώρησαν καταλλη-

λότερη την προσχολική βαθμίδα. Η παραπάνω διαπίστωση ενισχύει την άποψη ότι οι περισσότεροι και περισσότερες εκπαιδευτικοί υποστηρίζουν τη σημασία της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης ως σχολικής εκπαιδευτικής παρέμβασης.

Τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας έδειξαν ότι η πλειοψηφία των ερωτηθέντων είχαν συζητήσει με τον έναν ή τον άλλο τρόπο θέματα σχετικά με τη σεξουαλικότητα μέσα στην τάξη. Ακόμη, πιο σημαντικό είναι ότι οι εκπαιδευτικοί παρακινήθηκαν να κάνουν τέτοιου είδους συζητήσεις με αφορμή συμπεριφορές ή ερωτήσεις των μαθητών και μαθητριών τους σχετικές με ζητήματα σεξουαλικότητας. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και από άλλα ερευνητικά δεδομένα. «Η διδασκαλία θεμάτων που αφορούν στη σεξουαλικότητα λαμβάνει χώρα στη διάρκεια της ροής του μαθήματος, ως απάντηση σε συνθήκες που επικρατούν τη στιγμή εκείνη μέσα στην τάξη» (Koch 1992, 255). Επιπλέον, άλλες μελέτες στην Ελλάδα (Thomaidis et al. 1997, Kakavoulis 1998, Menmuir & Kakavoulis 1999) αλλά και διεθνώς (Tunnicliffe & Reiss 1999, Milton 2001, 2002, Strauss 2003, Renold 2000, 2003), υποστηρίζουν σε μεγάλο βαθμό την παρατήρηση ότι τα παιδιά προσχολικής ηλικίας όπως και τα παιδιά του δημοτικού σχολείου εκφράζουν διάφορες σεξουαλικές συμπεριφορές, θέλουν να μιλήσουν για τα θέματα της σεξουαλικότητας και του σώματος και δείχνουν μεγάλο ενδιαφέρον ή και ανησυχία για τις διαπροσωπικές σχέσεις.

Η Renold στην εθνογραφική της μελέτη (2000, 2003) παρατηρεί ότι οι μαθητές και μαθήτριες του δημοτικού σχολείου επιδεικνύουν διάφορες σεξουαλικές συμπεριφορές όπως: επιθυμία για να ενημερωθούν σε ζητήματα σεξουαλικότητας, απόδοση σεξουαλικών υπονοούμενων σε διάφορες λέξεις και συζητήσεις, συσχέτιση των μελών του σώματος με το σεξ, δημοσιοποίηση των (ετερο)σεξουαλικών τους φαντασιώσεων κι επιθυμιών, ενώ στα χρόνια του δημοτικού αρχίζει και η έκφραση ομοφυλοφοβικών συμπεριφορών και στάσεων. Με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις το σχολείο και το ευρύτερο σχολικό περιβάλλον αναγνωρίζονται ως σημαντικές κοινωνικές σταθερές για την παραγωγή και αναπαραγωγή μιας σεξουαλικής κουλτούρας.

Για την ερευνήτρια είναι βέβαιο ότι «τα δημοτικά σχολεία δεν αποτελούν περιβάλλοντα σεξουαλικά ουδέτερα και οι μαθητές και μαθήτριες του δημοτικού δεν μπορεί να θεωρηθούν (σεξουαλικά) αφέλεις» (Renold 2003, 189).

Τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης πάντως δείχνουν ότι η σεξουαλική αγωγή αποτελεί σήμερα μέρος ενός «κρυφού αναλυτικού προγράμματος», τουλάχιστον στο δημοτικό σχολείο. Ποια έκταση και ποιες συνέπειες μπορεί να έχει το φαινόμενο αυτό στην εκπαίδευση, χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση. Την τάση αυτή, δηλαδή, της συζήτησης των θεμάτων στην τάξη που αφορούν τη σεξουαλικότητα, όπως προκύπτει από την έρευνα, ενισχύουν πιθανότατα τρεις παράγοντες. Πρώτον, οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί που απάντησαν στο ερωτηματολόγιο της παρούσας έρευνας ανέφεραν ότι νιώθουν άνετα όταν συζητούν θέματα σχετικά με τη σεξουαλικότητα στην τάξη. Η αίσθηση της άνεσης στη συζήτηση θεμάτων σεξουαλικότητας βρέθηκε γενικά να επηρεάζει θετικά τις αποφάσεις των εκπαιδευτικών να ασχοληθούν και με τη διδασκαλία θεμάτων σεξουαλικής αγωγής (Greenberg 1989, Kakavoulis 2001, Milton 2001, Blake 2002, Κρεατσάς 2003). Δεύτερον, η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών πιστεύει πως θα ενδιέφερε τις μαθήτριες και τους μαθητές τους να διδαχτούν αυτό το θέμα. Το ότι οι εκπαιδευτικοί θεωρούν δεδομένο το ενδιαφέρον των μαθητριών και μαθητών τους όσον αφορά στο μάθημα της σεξουαλικής αγωγής επιβεβαιώνεται και από παλαιότερες έρευνες που έγιναν στην Ελλάδα αλλά και στο εξωτερικό (Kakavoulis & Forest 1999, Kakavoulis 2001, Κακαβούλης 1995, Starkman & Rajani 2002, Milton 2001, 2002, Blake 2002, Coeyman 2003, Strauss 2003, Κρεατσάς 2003). Τρίτον, οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί έχουν την αίσθηση ότι οι γονείς των μαθητών και μαθητριών τους δεν θα έχουν αντιρρήσεις στην εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία. Η τελευταία αυτή διαπίστωση συμφωνεί με ερευνητικά στοιχεία από άλλες ελληνικές μελέτες, οι οποίες διερευνούσαν τις απόψεις των γονέων γύρω από την εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής στο σχολείο (Κακαβούλης 1995, Κρεατσάς 1995, Ioannidi-Karolou 1997, Kirana et al. 2007).

Το γεγονός ότι **πολλοί εκπαιδευτικοί ανέφεραν ότι συζητούν στην τάξη θέματα σχετικά με τη σεξουαλικότητα και τις διαπροσωπικές σχέσεις** αποτελεί σημαντικότατο επιχείρημα υπέρ της εφαρμογής προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στο δημοτικό σχολείο. Η άποψη των εκπαιδευτικών ότι το περιβάλλον του δημοτικού σχολείου είναι πλέον αρκετά δεκτικό και ώριμο για μια τέτοια εφαρμογή προγραμμάτων φαίνεται να ενισχύεται από τρεις λόγους. Πρώτον, διότι είναι ένα θέμα που δεν είναι τελείως καινούριο και άγνωστο στη σχολική κοινότητα, μιας και οι εκπαιδευτικοί συζητούν περιστασιακά τέτοια θέματα με τους μαθητές και μαθήτριές τους. Δεύτερον, διότι οι εκπαιδευτικοί θα μπορούσαν να στηρίξουν τις εκπαιδευτικές τους προσεγγίσεις είτε σε περιστατικά που προέρχονται μέσα από τις εμπειρίες των μαθητριών και μαθητών, είτε σε κάποιες συγκεκριμένες συμπεριφορές και ερωτήματά τους.

Με αυτόν τον τρόπο είναι πιο εύκολο για τους και τις εκπαιδευτικούς αφενός να χρησιμοποιήσουν τις απορίες των παιδιών ως βάση για να δημιουργήσουν εκείνες τις συνθήκες που είναι κατάλληλες και που θα στηρίξουν την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στην τάξη και αφετέρου να εξασφαλίσουν την ενεργητική συμμετοχή της τάξης. Η ενεργητική μάθηση, που έχει αναγνωριστεί (και προτείνεται) ως η καταλληλότερη μέθοδος διδασκαλίας για την ανάπτυξη και εφαρμογή καινοτόμων δραστηριοτήτων, βασίζεται τόσο στην καθημερινή σχολική πραγματικότητα και εμπειρία όσο και στα ενδιαφέροντα των μαθητριών και μαθητών. Τρίτον, διότι οι εκπαιδευτικοί ανέφεραν ότι αισθάνονται άνετα με συζητήσεις που γίνονται μέσα στην τάξη και θίγουν θέματα σχετικά με τη σεξουαλικότητα.

Στοιχεία έρευνας (Yarber & McCabe 1981) αναφορικά με τα χαρακτηριστικά των εκπαιδευτικών κατά την εφαρμογή των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής έχουν δείξει ότι **η προσωπική στάση των εκπαιδευτικών απέναντι σε ζητήματα σεξουαλικότητας είναι ο σημαντικότερος παράγοντας** που επηρεάζει την επιλογή και συμπερίληψη στη διδασκαλία των διαφόρων θεματικών ενοτήτων της σεξουαλικής αγωγής. Άλλες έρευνες που θα μπορούσαν να εκπονηθούν στην

Ελλάδα στο μέλλον γύρω από τις σχολικές εμπειρίες των εκπαιδευτικών είναι δυνατό να καταδείξουν με μεγαλύτερη ακρίβεια ποια συγκεκριμένα ερωτήματα ή συμπεριφορές εγείρουν συζητήσεις μέσα στη σχολική αίθουσα, έτσι ώστε να αναπτυχθεί κατάλληλο υλικό που θα καλύψει τις εκπαιδευτικές ανάγκες για τα προγράμματα σεξουαλικής αγωγής.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, λοιπόν, φαίνεται πως το ελληνικό δημοτικό σχολείο σήμερα είναι κατάλληλο πεδίο για την εφαρμογή παρεμβάσεων σεξουαλικής αγωγής. Όμως ακόμη πιο σημαντικό είναι το γεγονός ότι παρεμβάσεις για ζητήματα σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων γίνονται ήδη αλλά με τη μορφή ενός «κρυφού αναλυτικού προγράμματος». Συνεπώς, θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι το έδαφος είναι πλέον ιδιαίτερα ώριμο για μια πιο συστηματική προσέγγιση στη διδασκαλία της σεξουαλικής αγωγής, εφόσον το Υπουργείο Παιδείας αποφασίσει να προχωρήσει προς αυτήν την κατεύθυνση.

### **7.3 Η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών**

Σύμφωνα με τον Κρεατσά (2003, 44), ένα από τα πιο σημαντικά κριτήρια για την επιτυχημένη επιλογή των μελλοντικών εκπαιδευτικών σεξουαλικής αγωγής, είναι να έχουν τη διάθεση να ασχοληθούν με τέτοιου είδους παρεμβάσεις. Επίσης, σημαντικό είναι να επιθυμούν να πληροφορηθούν και να επιμορφωθούν πάνω στο θέμα, συμμετέχοντας σε ενημερωτικά προγράμματα. Η αποτελεσματική διδασκαλία της σεξουαλικής αγωγής εξαρτάται από τις ικανότητες και την αυτοπεποίθηση των εκπαιδευτικών. Όπως επισημαίνεται στη βιβλιογραφία, (Greenberg 1989, Kakavoulis 2001, Milton 2001, Blake 2002, Κρεατσάς 2003) οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να έχουν τις ικανότητες και τις γνώσεις να ανταποκριθούν στις πολύπλευρες ανάγκες των μαθητών και μαθητριών τους σε προσωπικό και κοινωνικό επίπεδο, συμπεριλαμβανομένης και της ανάγκης για σεξουαλική αγωγή. Γι' αυτό το λόγο, οι εκπαιδευτικοί χρειάζονται εκπαίδευση πρώτα πρώτα οι ίδιες και οι ίδιοι (Lendergyou 1998). Η αποτελεσματική εκπαίδευση ή

επιμόρφωση μπορεί να προσδώσει στους εκπαιδευτικούς τις ικανότητες και την αυτοπεποίθηση που χρειάζονται. Εξάλλου, όταν οι εκπαιδευτικοί θεωρούν επιτακτική την ανάγκη επιμόρφωσης σε τέτοια θέματα, είναι πιο δεκτικοί και δεκτικές στο να συμμετέχουν σε μια τέτοια προσπάθεια.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης, η διαπίστωση ότι οι εκπαιδευτικοί συζητούν μέσα στην τάξη θέματα που έχουν να κάνουν με τη σεξουαλικότητα και τις διαπροσωπικές σχέσεις, ενισχύει την ανάγκη περαιτέρω επιμόρφωσης για την καλύτερη αντιμετώπιση παρόμοιων καταστάσεων και συζητήσεων στο σχολείο. Γενικά, όλοι οι ερωτηθέντες έδειξαν ενδιαφέρον ή τη θέληση να παρακολουθήσουν επιμορφωτικά σεμινάρια σχετικά με θέματα σεξουαλικής αγωγής. Ερευνητικά αυτό το στοιχείο δεν είναι νέο ούτε προξενεί εντύπωση. Πιο συγκεκριμένα, σε παλαιότερη ελληνική έρευνα (Κακαβούλης 1995) η μεγάλη πλειοψηφία των εκπαιδευτικών επιβεβαίωσε τη σημασία της εκπαίδευσης και επιμόρφωσής τους σε ζητήματα σεξουαλικής αγωγής.

Είναι σημαντικό ότι οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών για την ανάγκη επιμόρφωσης προέρχονται από τις διάφορες καταστάσεις που βιώνουν στην εργασία τους. Η διαπίστωση αυτή, όπως και το γεγονός ότι η μεγάλη πλειοψηφία των ερωτηθέντων εκπαιδευτικών ανέφεραν ότι στην τάξη γίνονται παρόμοιες συζητήσεις, ενισχύει την άποψη ότι **οποιαδήποτε προσπάθεια επιμόρφωσης προέλθει από την πλευρά του Υπουργείου Παιδείας θα τύχει της αποδοχής και του ενδιαφέροντος των εκπαιδευτικών**. Αυτό είναι πάρα πολύ σημαντικό μιας και ερευνητικά δεδομένα ορίζουν ότι «...εάν οι εκπαιδευτικοί είναι διστακτικοί κατά τη διάρκεια της αρχικής τους επιμόρφωσης, οι αρχικές τους επιφυλάξεις είναι δυνατό να διαμορφώσουν συμπεριφορές, καθώς και τη γενικότερη στάση τους απέναντι σε αμφιλεγόμενα θέματα» (Levenson Gingiss & Hamilton 1989, 430).

Σε αυτό το πλαίσιο, νέες έρευνες θα πρέπει να διερευνήσουν το είδος της θεματολογίας που οι εκπαιδευτικοί θεωρούν πως θα έπρεπε να

καλύψει η εκπαίδευσή / επιμόρφωσή τους καθώς και τις συνθήκες και το πλαίσιο μέσα στο οποίο θα πραγματοποιηθεί αυτή η εκπαίδευση. Όπως δείχνουν ερευνητικά δεδομένα «...η επιμόρφωση έχει θετικά αποτελέσματα μόνο όταν έχει άμεση σχέση με τις λειτουργικές προδιαγραφές του σχετικού προγράμματος και τα πρακτικά καθημερινά προβλήματα των συμμετεχόντων» (Levenson Gingiss & Hamilton 1989, 430).

Οι ερωτηθέντες εκπαιδευτικοί στην παρούσα μελέτη αναφέρθηκαν σε διάφορα χαρακτηριστικά που πίστευαν ότι θεωρούσαν απαραίτητα για την και το μελλοντικό εκπαιδευτικό σεξουαλικής αγωγής. Γι' αυτούς, η και ο εκπαιδευτικός σεξουαλικής αγωγής θα πρέπει πρωταρχικά να αισθάνεται άνετα να συζητά τέτοια θέματα μέσα στην τάξη και να έχει γνώσεις γύρω από θέματα ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης των παιδιών. Θα πρέπει, επίσης, να έχει την ικανότητα να εφαρμόσει νέες μεθόδους διδασκαλίας, να έχει πληροφόρηση σε θέματα σεξουαλικής συμπεριφοράς του ελληνικού πληθυσμού, καθώς και σχετικές γνώσεις ιατρικής και βιολογίας. Στο τέλος της λίστας των προσόντων που πρέπει να πληροί η/ο εκπαιδευτικός σεξουαλικής αγωγής βρέθηκε η ενημέρωση για τα αποτελέσματα από την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής σε άλλες χώρες καθώς και η χρήση νέων τεχνολογιών (Διαδίκτυο) για την άντληση πληροφοριών σχετικά με το θέμα. Τα παραπάνω προσόντα, όπως προσδιορίστηκαν από τους συμμετέχοντες, συμφωνούν με ερευνητικά δεδομένα άλλων ειδικών επιστημόνων και ερευνητών στο χώρο της σεξουαλικής αγωγής (Greenberg 1989, Κακαβούλης 1995, Kakavoulis 1998, Menmuir & Kakavoulis 1999, Milton 2001, Blake 2002, Κρεατσάς 2003).

Φαίνεται πάντως ότι τα προσόντα τα οποία ανέφεραν οι ερωτηθέντες ως τα πιο σημαντικά προσωπικά και επαγγελματικά χαρακτηριστικά που πρέπει να διαθέτουν οι εκπαιδευτικοί σεξουαλικής αγωγής, αποτελούν ταυτόχρονα τα χαρακτηριστικά στα οποία οι ίδιοι και οι ίδιες αξιολόγησαν τους εαυτούς τους θετικά. Αντίστροφα, τα χαρακτηριστικά που θεώρησαν ως λιγότερο σημαντικά είναι αυτά

στα οποία αξιολόγησαν τους εαυτούς τους αρνητικά. Για παράδειγμα, η άνεση στη συζήτηση θεμάτων σχετικά με τη σεξουαλικότητα επιλέχθηκε από την πλειοψηφία των ερωτηθέντων ως το πιο σημαντικό προσόν των μελλοντικών εκπαιδευτικών σεξουαλικής αγωγής. Παράλληλα, σχεδόν όλοι κι όλες αξιολόγησαν τους εαυτούς τους είτε ως καλούς ή ως πολύ καλούς σε αυτόν τον τομέα. Η ικανότητα χρήσης νέων τεχνολογιών, όπως το Διαδίκτυο, για την εύρεση πληροφοριών πάνω στο θέμα της σεξουαλικής αγωγής αξιολογήθηκε ως η λιγότερο σημαντική προϋπόθεση, σύμφωνα με τους ερωτηθέντες. Περίπου το ένα τρίτο των εκπαιδευτικών θεώρησε το χαρακτηριστικό αυτό πολύ σημαντικό. Την ίδια στιγμή όμως, οι μισοί από τους ερωτηθέντες πίστευαν ότι δεν είναι τόσο καλοί ή καλές αναφορικά με το κριτήριο αυτό. Στην πραγματικότητα, κάτι λιγότερο από το ένα τρίτο των ερωτηθέντων αξιολόγησαν θετικά τους εαυτούς τους ως προς το χαρακτηριστικό αυτό.

Τα προσόντα στα οποία οι εκπαιδευτικοί αξιολόγησαν τους εαυτούς τους λιγότερο θετικά, αποτελούν επίσης σημαντικές παραμέτρους, καθώς θα μπορούσαν να διαμορφώσουν τη βάση εκπόνησης επιμορφωτικών παρεμβάσεων για τους εκπαιδευτικούς στο μέλλον. Με άλλα λόγια φαίνεται ότι η ικανότητα χρήσης νέων τεχνολογιών, η πληροφόρηση για τα αποτελέσματα των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής διεθνώς, η ενημέρωση για την παρούσα κατάσταση στην Ελλάδα και κάποιες γενικές γνώσεις ιατρικής και βιολογίας πάνω στη σεξουαλική συμπεριφορά και τη σεξουαλική υγεία μπορούν να αποτελέσουν μελλοντικές προτάσεις για θέματα επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, πολλοί εκπαιδευτικοί θεώρησαν ότι η συνεχής επιμόρφωση με τη μορφή σεμιναρίων και εργαστηρίων καθώς και η συνεχόμενη πληροφόρηση πάνω σε θέματα σεξουαλικότητας και διαπροσωπικών σχέσεων είναι τα πιο σημαντικά βοηθήματα για την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Οι συνεχόμενες ευκαιρίες για επιμόρφωση των εκπαιδευτικών θεωρήθηκαν απαραίτητες και σε παλαιότερες έρευνες (Tarpe et al. 1997,



Milton 2001). Η διαπίστωση αυτή είναι πολύ σημαντική και υποστηρίζει τα αρχικά συμπεράσματα της παρούσας μελέτης ότι **οι εκπαιδευτικοί συμμερίζονται τη σημασία της συνεχούς εκπαίδευσης** σχετικά με το ζήτημα αυτό. Σύμφωνα με άλλη έρευνα (Yarber & McCabe 1981), η ικανότητα των εκπαιδευτικών αποτελεί το πιο σημαντικό συστατικό στην αποτελεσματική εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής και παράλληλα οι στόχοι της σεξουαλικής αγωγής δεν μπορούν να ικανοποιηθούν πλήρως χωρίς την καθοδήγηση κατάλληλα προετοιμασμένων και ικανών εκπαιδευτικών. Οι ερωτηθέντες στην παρούσα μελέτη φαίνεται, λοιπόν, ότι έχουν πλήρη επίγνωση αυτής της παραμέτρου.

Ακόμη, οι ερωτηθέντες πρότειναν τη συγγραφή κατάλληλων διδακτικών εγχειριδίων καθώς και την οργάνωση της διδακτέας ύλης για την αποτελεσματική διδασκαλία θεμάτων που αφορούν στη σεξουαλικότητα. Εκλαμβάνοντας ως δεδομένη την ευαίσθητη και αμφιλεγόμενη φύση της εκπαίδευσης για θέματα της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, η εφαρμογή του σχετικού μαθήματος ίσως είναι ιδιαίτερα απαιτητική και δύσκολη για τους εκπαιδευτικούς (Levenson & Hamilton 1989). Για πολλούς από αυτούς ή αυτές η συμβολή ειδικών όπως γιατρών, κοινωνικών λειτουργών, ψυχολόγων και σε μικρότερο βαθμό η συνεργασία με τους γονείς θεωρήθηκε εξίσου σημαντική.

Οι ερωτηθέντες αυτής της μελέτης φαίνεται να προτείνουν ότι **ένας συνδυασμός επαρκούς, συνεχούς επιμόρφωσης, ενημερωμένων σχολικών εγχειριδίων, καθώς και η συνεργασία με ειδικούς**, θα μπορούσε να κάνει το έργο τους πολύ πιο αποτελεσματικό. Οι παραπάνω διαπιστώσεις μπορούν επιπροσθέτως να βοηθήσουν την κεντρική διοίκηση του Υπουργείου Παιδείας και τους φορείς χάραξης εκπαιδευτικής πολιτικής οι οποίοι εμπλέκονται στην ανάπτυξη στρατηγικών για την αποτελεσματική εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής.

Τέλος, θα πρέπει να διερευνηθεί περισσότερο, υπό το φως νέων στοιχείων, η άποψη των εκπαιδευτικών όσον αφορά στη χρήση νέων

τεχνολογιών ως βοήθημα διδασκαλίας και ανάπτυξης κατάλληλου διδακτικού υλικού σεξουαλικής αγωγής. Η παρούσα έρευνα πραγματοποιήθηκε σε μία εποχή που αρκετοί από τους εκπαιδευτικούς δεν είχαν επιμορφωθεί γύρω από τις νέες τεχνολογίες. Είναι ενδιαφέρον να δούμε αν αυτό ισχύει και σήμερα<sup>57</sup>. Το γεγονός ότι, όπως ανέφεραν οι ερωτηθέντες, δεν αισθάνονται οι ίδιες και οι ίδιοι ιδιαίτερα σίγουροι και σίγουρες με την ενσωμάτωση νέων τεχνολογιών στη διδασκαλία τους, αποτελεί επιχείρημα προς αυτήν την κατεύθυνση.

#### 7.4 Ζητήματα διδασκαλίας της σεξουαλικής αγωγής

Σύμφωνα πάντα με τα πορίσματα της παρούσας μελέτης, οι περισσότεροι από τους εκπαιδευτικούς θεώρησαν τη σεξουαλική αγωγή ως ένα σημαντικό εκπαιδευτικό θέμα. Πρότειναν, επίσης, την ένταξή της στη διδακτέα ύλη του δημοτικού σχολείου. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι περισσότεροι από τις και τους ερωτηθέντες υποστηρίζουν πως **η διδασκαλία της σεξουαλικής αγωγής θα έπρεπε να γίνεται στο πλαίσιο ενός νέου μαθήματος, αυτού της Αγωγής της Υγείας**. Το συγκεκριμένο ερευνητικό δεδομένο είναι σημαντικό, καθώς μπορεί να συσχετισθεί με άλλα ερευνητικά στοιχεία τα οποία καταδεικνύουν ότι η στάση των εκπαιδευτικών για το μάθημα της σεξουαλικής αγωγής επηρέασε την αποτελεσματικότητα της εφαρμογής ενός τέτοιου προγράμματος (Bowden et al. 2003). Αυτή η παρατήρηση στηρίζει την υπόθεση ότι μια προσπάθεια προώθησης της Αγωγής της Υγείας ως μάθημα του αναλυτικού προγράμματος θα έχει την αποδοχή και το ενδιαφέρον των εκπαιδευτικών.

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, οι ερωτηθέντες σχεδόν στο σύνολό τους **θεώρησαν την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στο σχολείο εξαιρετικά ωφέλιμη για την πολύπλευρη ωρίμανση των μαθητών και μαθητριών τους**. Για τους και τις εκπαιδευ-

---

<sup>57</sup> Τα τελευταία χρόνια μια σειρά επιμορφωτικών μαθημάτων έδωσε την ευκαιρία σε πολλούς εκπαιδευτικούς πρωτοβάθμιας να εξοικειωθούν με τη χρήση υπολογιστών, εκπαιδευτικού λογισμικού και το Διαδίκτυο.

τικούς αυτούς, η σεξουαλική αγωγή μπορεί ενδεχομένως να ενισχύσει την ευημερία, την υγεία και τον αυτοσεβασμό των μαθητριών και μαθητών. Μπορεί ακόμη να αποτρέψει περιστατικά σεξουαλικής κακοποίησης και να προάγει καλύτερες διαπροσωπικές σχέσεις και υπεύθυνη συμπεριφορά στο μέλλον. Οι παραπάνω διαπιστώσεις, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι οι περισσότεροι από τις ή τους εκπαιδευτικούς της έρευνας δεν αξιολόγησαν ως επαρκείς τις γνώσεις τους γύρω από τα αποτελέσματα της εφαρμογής προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής, όπως για παράδειγμα αυτά παρουσιάστηκαν στο κεφάλαιο 2.1.2 αυτού του βιβλίου, δημιουργούν μια ενδιαφέρουσα αντίφαση.

Συγκεκριμένα, από τη μια πλευρά, οι εκπαιδευτικοί που πήραν μέρος στην έρευνα δεν είναι δυνατόν να γνωρίζουν τι αποτελέσματα μπορεί να έχει η εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής, καθώς η σεξουαλική αγωγή δεν εφαρμόζεται συστηματικά και δεν αξιολογείται στα ελληνικά δημοτικά σχολεία σήμερα. Από την άλλη πλευρά, όπως και οι ίδιοι απάντησαν σε σχετική ερώτηση, δεν ήταν ενημερωμένοι για τα αποτελέσματα παρόμοιων εκπαιδευτικών παρεμβάσεων σε χώρες του εξωτερικού. Αν και η διεθνής εμπειρία (βλπ. κεφάλαιο 2.1.2) επιβεβαιώνει τις απόψεις των ερωτηθέντων και πολλοί ερευνητές έχουν τονίσει τα οφέλη της πολύπλευρης σεξουαλικής αγωγής (Milton 2000, Somers & Gleason 2001, Blake & Frances 2001, Blake 2002, Starkman & Rajani 2002), παρόλα αυτά παραμένει γεγονός ότι οι περισσότεροι από τις ή τους ερωτηθέντες δήλωσαν άγνοια αυτών των στοιχείων. Αυτή η παράμετρος μπορεί να υποδηλώνει μια τάση των ερωτηθέντων να φανούν κοινωνικά αρεστοί, ικανοποιώντας περισσότερο τις προσδοκίες της ερευνήτριας παρά εκφράζοντας τις πραγματικές τους απόψεις. Σε κάθε περίπτωση, έρευνα σε βάθος σχετικά με τις προσδοκίες των εκπαιδευτικών για τα αποτελέσματα των παιδαγωγικών παρεμβάσεων σεξουαλικής αγωγής θα ήταν ιδιαίτερα χρήσιμη.

Η πιθανότητα κάποιες συγκεκριμένες απαντήσεις να μην ανταποκρίνονται στα αληθινά αισθήματα των εκπαιδευτικών αλλά να είναι

προϊόν γενικής πίεσης για να μη φανούν «οπισθοδρομικοί» στα πιστεύω τους, ενισχύεται περισσότερο όταν εξετάσουμε την περίπτωση όπου οι ερωτηθέντες αναφέρθηκαν σε πιθανά μειονεκτήματα από την εφαρμογή των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Για παράδειγμα, οι μισοί από το σύνολο των εκπαιδευτικών της παρούσας έρευνας είτε δεν γνώριζαν είτε θεωρούσαν πιθανό η εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης να οδηγήσει τους μαθητές ή τις μαθήτριες σε πρόωρη σεξουαλική δραστηριότητα.

Ταυτόχρονα όμως, οι μισοί από τους ερωτηθέντες θεωρούσαν ότι η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση μπορεί να θέσει τις βάσεις για μια υπεύθυνη συμπεριφορά στο μέλλον. Οι απόψεις των εκπαιδευτικών πάνω στο θέμα αυτό φαίνονται να είναι μπερδεμένες και κατά μία έννοια αντιφατικές. Γι' αυτούς τους λόγους, εάν ο στόχος είναι να εισαχθούν προγράμματα σεξουαλικής αγωγής στο σχολείο, είναι σημαντική και **απαραίτητη η εμπειριστατωμένη διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών σχετικά με τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της εφαρμογής τέτοιων προγραμμάτων**. Επίσης, είναι απαραίτητο να καταστούν σαφή στους εκπαιδευτικούς τα οφέλη της πολύπλευρης σεξουαλικής αγωγής. Η πεποίθηση των εκπαιδευτικών που συμμετείχαν στην έρευνα αυτή, ότι η σεξουαλική αγωγή αποτελεί βασική εκπαιδευτική παρέμβαση που συμβάλλει στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη των νέων, θα πρέπει να είναι γενικότερα στοιχείο της προσωπικότητας εκείνων των εκπαιδευτικών που θα ασχοληθούν στο μέλλον με τη διδασκαλία της σεξουαλικής αγωγής (Κρεατσάς 2003).

Οι ερωτηθέντες εκπαιδευτικοί, ακόμη, φάνηκαν να φοβούνται τις συγκρούσεις που θα μπορούσε να προκαλέσει μια πιθανή εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Ιδιαίτερα αναφέρθηκαν σε πιθανές διαφωνίες μεταξύ του σχολείου και της οικογένειας. Πάνω από το 50% των ερωτηθέντων είτε δεν γνώριζαν είτε θεωρούσαν πιθανό η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση να δημιουργήσει συγκρούσεις ανάμεσα στο σχολείο και την οικογένεια. Επίσης, το ένα τρίτο το οποίο τασσόταν υπέρ της εφαρμογής προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στο δημοτικό σχολείο, εξέφρασε ταυτόχρονα την ανησυχία του για το ρόλο της οικογένειας, καθώς μπορεί να αποτελέσει εμπόδιο σε μια

τέτοια εκπαιδευτική παρέμβαση. Περίπου το ένα τρίτο των ερωτηθέντων παραδέχτηκε ότι δεν γνώριζε τις αντιδράσεις των γονέων στην πιθανότητα μιας τέτοιας εφαρμογής. Ο λόγος αυτός, δηλαδή πιθανές αντιδράσεις από τη μεριά των γονέων, χρησιμοποιήθηκε επίσης από κάποιους ερωτηθέντες για να εξηγήσουν γιατί δεν συζητούν τέτοια θέματα στην τάξη, αν και κατά καιρούς προκύπτουν αφορμές για τη διεξαγωγή μια τέτοιας συζήτησης.

Η στάση αυτή των εκπαιδευτικών δεν θεωρείται αναπάντεχη. Το τι μπορεί να σκεφτούν οι γονείς είναι θέμα που απασχολεί γενικά τις και τους εκπαιδευτικούς αναφορικά με τη σεξουαλική αγωγή, ιδιαίτερα όταν στο επίκεντρο της συζήτησης βρίσκονται αξιακά ζητήματα (Milton 2001, Weaver et al. 2002). Τα κλειδιά για τη σωστή αντιμετώπιση αυτής της πρόκλησης, θα μπορούσαν να είναι η ανάπτυξη ολοκληρωμένων προγραμμάτων διδασκαλίας κι ενημέρωσης για τα οφέλη της πολύπλευρης σεξουαλικής αγωγής και η βελτίωση των διαύλων επικοινωνίας μεταξύ του σχολείου και της οικογένειας στο θέμα αυτό.

Τα πορίσματα της παρούσας έρευνας εστίασαν **στην έλλειψη επικοινωνίας ανάμεσα στους εκπαιδευτικούς και τους γονείς γύρω από τις εκπαιδευτικές παρεμβάσεις σεξουαλικής αγωγής**. Το φαινόμενο της ανεπαρκούς επικοινωνίας και συνεργασίας μεταξύ του σχολείου και των γονέων επιβεβαιώνεται και από άλλες έρευνες που αφορούν το ελληνικό δημοτικό σχολείο. Ερευνητικά δεδομένα επιβεβαιώνουν ότι «...η ανάμειξη των γονέων στο ελληνικό δημοτικό σχολείο είναι πολύ περιορισμένη. Επιπλέον, τα σχολεία δεν έχουν ξεκάθαρες πολιτικές αναφορικά με το ρόλο και τις ευθύνες των γονέων και σίγουρα δεν μπορούν οι τελευταίοι να θεωρηθούν συνεργάτες» (Didaskalou 2002, 476 – 477).

Γενικά, όπως φαίνεται και από την παρούσα μελέτη, επικρατεί αβεβαιότητα για τις αντιδράσεις της οικογένειας σε μια πιθανή εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής στο σχολείο, καθώς και επιφυλάξεις για το ρόλο των γονέων ως αρμόδιων για τη σεξουαλική διαπαιδew- γώγηση των παιδιών τους. Πιο συγκεκριμένα, οι μισοί από τους ερω-

τηθέντες πίστευαν πως οι μαθητές και μαθήτριές τους δεν είχαν καλή πληροφόρηση από τους γονείς τους πάνω σε θέματα σεξουαλικότητας. Άλλο ένα τρίτο των εκπαιδευτικών που πήραν μέρος στην έρευνα παραδέχτηκε ότι δεν γνωρίζει αν οι γονείς ενημερώνουν τα παιδιά τους για τέτοια θέματα. Με βάση τα παραπάνω στοιχεία θεωρείται, λοιπόν, απαραίτητο να αποσαφηνιστούν, τουλάχιστον ερευνητικά, οι ανησυχίες των εκπαιδευτικών σχετικά με τις απόψεις των γονέων.

**Η συνεργασία μεταξύ σχολείου και οικογένειας στα ζητήματα σεξουαλικής αγωγής είναι ζωτικής σημασίας** (Lenderyou 1998, Blake 2002). Πολλοί ερευνητές (Rubinson & Baille 1981, Nykänen 1996, Milton 2000, 2002, Kakavoulis 2001, Blake 2002, Weaver et al. 2002, Κρεατσάς 2003) υποστηρίζουν ότι η συνεργασία με τους γονείς πάνω στο ζήτημα αυτό είναι βασική για την αποτελεσματική ανάπτυξη και εισαγωγή αυτών των προγραμμάτων. Για τους περισσότερους ερευνητές και ερευνήτριες (ό.π.) των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής η αλληλεπίδραση ανάμεσα στο σπίτι, το σχολείο, την κοινωνία και γενικά ένα υποστηρικτικό περιβάλλον συνέπεια μιας τέτοιας συνεργασίας, φαίνεται να δημιουργεί τις προϋποθέσεις για επιτυχημένη ανάπτυξη και εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής.

Η επικοινωνία ανάμεσα στο σχολείο και την οικογένεια, συνεπώς, φαίνεται να είναι η λέξη-κλειδί για την εξάλειψη ενός σημαντικού μέρους των παραγόντων που μπορεί να οδηγήσουν σε πιθανές συγκρούσεις. Σαφώς, οι αιτίες που ενθαρρύνουν το σκεπτικισμό των εκπαιδευτικών απέναντι στις αντιδράσεις των γονέων γύρω από την πιθανή εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής αποτελεί ένα σημείο το οποίο θα πρέπει να διερευνηθεί περισσότερο και να διευκρινιστεί.

Σε γενικότερο επίπεδο πάντως, έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί στην Ελλάδα αλλά και στο εξωτερικό, δεν δικαιολογούν τους φόβους των εκπαιδευτικών, αφού, σύμφωνα με τα πορίσματά τους, οι γονείς γενικά φαίνεται να συμμαρίζονται τη σημασία της ανάπτυξης και εφαρμογής σχολικών προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής (Nykänen 1996, Milton 2001, Blake & Frances 2001, Starkman & Rajani

2002, Weaver et al. 2002). Σύμφωνα με παλαιότερη έρευνα στην Ελλάδα η πλειοψηφία των γονέων πιστεύουν ότι "η εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής ως σχολικό μάθημα θα είναι επιτυχημένη" (Κρεατσάς 1995, 357). Άλλη μελέτη υποστήριζε ότι σχεδόν όλοι οι γονείς θεωρούσαν ότι η σεξουαλική αγωγή θα έπρεπε να συμπεριληφθεί στη σχολική διδακτέα ύλη (Ioannidi-Karoliou 1997). Ακόμη, περίπου όλοι οι Έλληνες γονείς που συμμετείχαν σε μια τρίτη έρευνα, πίστευαν ότι η σεξουαλική ανάπτυξη και η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση θα έπρεπε να διδάσκονται ως συγκεκριμένο μάθημα στα πανεπιστημιακά προγράμματα επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών (Κακανουλis 2001). Τέλος, σύμφωνα με πιο πρόσφατα στοιχεία γύρω από τη στάση των Ελλήνων γονέων στα προγράμματα σεξουαλικής αγωγής, το 70% των ερωτηθέντων θεωρούσαν τη σχολική σεξουαλική αγωγή όχι μόνο απαραίτητη αλλά και ότι θα έπρεπε να ξεκινά στην προεφηβική ηλικία των παιδιών τους, ενώ ταυτόχρονα οι γονείς δήλωναν επιφυλακτικοί ως προς την ετοιμότητα του σχολείου σήμερα να προσφέρει αξιόπιστα προγράμματα σεξουαλικής αγωγής (Kirana et al. 2007).

Οι παραπάνω διαπιστώσεις επιβεβαιώνουν την άποψη ότι από τη μία πλευρά οι Έλληνες γονείς πιστεύουν ότι προγράμματα σεξουαλικής αγωγής πρέπει να εφαρμόζονται στα σχολεία και από την άλλη πλευρά ότι οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να έχουν την κατάλληλη επιμόρφωση για μια τέτοια διδασκαλία. Ωστόσο, αυτές οι διαπιστώσεις είναι αρκετά γενικές. Δηλαδή, οι απόψεις των Ελλήνων γονέων για την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής αλλά και η συγκεκριμένη θεματολογία που θα καλύπτουν τα προγράμματα αυτά θα πρέπει να διερευνηθούν πιο αναλυτικά.

Οι ερωτηθέντες εκπαιδευτικοί της παρούσας μελέτης αναφέρθηκαν στη γενικότερη στάση της «κοινωνίας» ως απαγορευτική για τη διδασκαλία της σεξουαλικής αγωγής. Σύμφωνα με τα ερευνητικά στοιχεία, η αρνητική επιρροή της «κοινωνίας» είναι το δεύτερο πιο δημοφιλές (μετά την έλλειψη επιμόρφωσης) εμπόδιο. Πολλοί από τους εκπαιδευτικούς ανέφεραν ότι το μάθημα της σεξουαλικής δια-

παιδαγωγώγησης ακόμη θεωρείται «ταμπού». Έτσι, η εισαγωγή του στη διδακτέα ύλη θα αποτελούσε πρόβλημα. Δηλώνουν ότι η ελληνική κοινωνία δεν είναι αρκετά ώριμη να αποδεχθεί μια τέτοιου είδους καινοτόμα διδασκαλία. Πολλοί από αυτούς χρησιμοποίησαν τη λέξη «συντηρητική κοινωνία» για να περιγράψουν αυτό που εννοούν. Οι ερωτηθέντες εκπαιδευτικοί δήλωσαν ότι, γενικά, ο κόσμος ποτέ δεν ενημερώθηκε επαρκώς για τα οφέλη της σεξουαλικής αγωγής ως εκπαιδευτικής παρέμβασης. Θεωρούν, επίσης, το κοινωνικό τους περιβάλλον ανώριμο, όχι επαρκώς ενημερωμένο, συντηρητικό, προκατειλημμένο και γεμάτο κοινωνικά στερεότυπα.

Θα ήταν ενδιαφέρον, σε αυτό το σημείο, να περιγράψουμε εν συντομία αυτή την «κοινωνία» και το σύστημα αξιών της. Σύμφωνα με μελέτη σχετικά με τη *Σεξουαλικότητα ως αξία στη σύγχρονη Ελλάδα* (Λάζος 1997), δύο συστήματα αξιών κυριαρχούν στη σημερινή Ελλάδα: το «Ορθόδοξο και το Αγοραίο αξιακό σύστημα». Το *Ορθόδοξο* σύστημα αξιών επηρεάζεται από την Ορθόδοξη θρησκεία και το *Αγοραίο* βασίζεται στις αρχές του καπιταλισμού και του καταναλωτισμού ως συστήματα κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης της σύγχρονης Ελλάδας. Αυτά τα δύο αλληλοσυγκρουόμενα συστήματα αξιών επικρατούν και ορίζουν κάθε ενέργεια στην κοινωνική αρένα. Οσον αφορά στη σεξουαλικότητα, το *αγοραίο σύστημα αξιών* ισχυροποιήθηκε τα τελευταία πενήντα χρόνια. Ταυτόχρονα, όπως επισημαίνει ο συγγραφέας, το *ορθόδοξο σύστημα αξιών* εξακολουθεί να κατέχει έναν καθοριστικό ρόλο. Οπως τονίζει ο ερευνητής,

Τα δύο αυτά αξιακά συστήματα όχι μόνο κυριαρχούν στην ελληνική κοινωνία καθορίζοντας τις ενέργειες, τις επιθυμίες, τις προσδοκίες, τις διαπροσωπικές σχέσεις και τους χαρακτήρες των ανθρώπων, αλλά, ταυτόχρονα, βρίσκονται σε συνεχή, έντονη αντιπαράθεση μεταξύ τους, σε κάθε πλευρά της κοινωνικής οργάνωσης. Επιπλέον, αντικρουόμενες είναι οι προτάσεις τους σχετικά με τον τρόπο που τα άτομα θα πρέπει να οργανώσουν την κοινωνική και σεξουαλική τους ζωή και δραστηριότητα.

Λάζος 1997, 81



Οι εκπαιδευτικοί είναι ενεργά μέλη της κοινωνίας. Οι διάφορες κοινωνικοπολιτιστικές επιρροές έχουν διαμορφώσει και συνεχίζουν να διαμορφώνουν το χαρακτήρα τους, τις στάσεις και τα πιστεύω τους. Την ίδια στιγμή το επάγγελμά τους, τις και τους υποχρεώνει να έχουν μια διευρυμένη αντικειμενική θεώρηση των πραγμάτων. Χρειάζεται ακόμη να ακολουθήσουν τις αλλαγές που συντελούνται στην κοινωνία, όπως αυτές εκφράζονται από τις στάσεις και τις συμπεριφορές των μαθητών και μαθητριών τους. Οσο αυτές και αυτοί οι επαγγελματίες βρίσκονται σε ενεργό υπηρεσία, θα έχουν περισσότερες ευκαιρίες να ενημερώνονται για τις πρόσφατες τάσεις στη μουσική, τη μόδα, την ψυχαγωγία, τη σύγχρονη γλώσσα, με λίγα λόγια σ' αυτό που θεωρείται ότι είναι η σύγχρονη κρατούσα κουλτούρα. Είναι πιθανό, η σύγκρουση ανάμεσα στις κοινωνικές τους αξίες, όπως την περιέγραψε ο Λάζος (1997), και η ανάμειξή τους στην καθημερινή σχολική πραγματικότητα να εκφράζονται μέσα από τα πορίσματα αυτής της έρευνας.

Τέλος, οι ερωτηθέντες της παρούσας έρευνας αναφέρονται σε διάφορα εμπόδια που έχουν σχέση με τη διδασκαλία της σεξουαλικής αγωγής και συσχετίζονται με το σχολικό περιβάλλον. Πιο συγκεκριμένα, ανέφεραν την έλλειψη επιμόρφωσης, την έλλειψη κατάλληλου εκπαιδευτικού υλικού και την έλλειψη διδακτικού χρόνου. Αναφορές σε τέτοιου είδους εμπόδια εμφανίζονται και σε άλλες έρευνες ανάμεσα σε εκπαιδευτικούς διεθνώς (Yarber & McCabe 1981, Levenson & Hamilton 1989, Tappe et al. 1997, Buston & Wight 2001, Milton 2000, 2001, Blake 2002, Bowden et al. 2003), αλλά και στην Ελλάδα (Κακαβούλης 1995, Κακανουλις 1998).

## **7.5 Ο μαθητικός πληθυσμός και οι οικογένειές τους**

Οι απόψεις των ερωτηθέντων για τις γνώσεις των μαθητών και μαθητριών τους πάνω σε θέματα σεξουαλικότητας, όπως επίσης και η γνώμη των εκπαιδευτικών για το είδος και τις πηγές από τις οποίες τα παιδιά αντλούν πληροφορίες γι' αυτά τα ζητήματα, επιβεβαιώνονται από άλλες έρευνες στην Ελλάδα και διεθνώς. Πιο συγκεκριμένα,

η μεγάλη πλειοψηφία των ερωτηθέντων πιστεύουν ότι οι μαθητές και οι μαθήτριες τους αντλούν την πληροφόρησή τους σχετικά με θέματα σεξουαλικότητας από διάφορες δημοφιλείς εκπομπές της τηλεόρασης. Οι διαπιστώσεις αυτές συμφωνούν με ερευνητικά δεδομένα που υποδεικνύουν τα ΜΜΕ<sup>58</sup> ως την κύρια πηγή επιρροής όσον αφορά στην ανάπτυξη της σεξουαλικής συμπεριφοράς των νέων ανθρώπων (Ioannidi-Karolou 1997, Kakavoulis 2001, Somers & Gleason 2001, Bar-on et al. 2001).

Επιπλέον, η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών εξέφρασε την πεποίθηση ότι οι μαθητές και μαθήτριές τους δεν είχαν πρόσβαση σε κατάλληλο διδακτικό υλικό, ούτε σωστή ενημέρωση για τα ζητήματα αυτά από το σπίτι τους. Έχει διαπιστωθεί ότι: «οι (ελληνικές) οικογένειες σήμερα δεν πληρούν τις επιθυμητές προϋποθέσεις για την κατάλληλη παροχή της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης» (Kakavoulis 2001, 167). Αν και οι γονείς αναφέρουν ότι αυτοί οι ίδιοι θέλουν να ενημερώσουν και να συμβουλέψουν τα παιδιά τους σχετικά με θέματα που αφορούν στη σεξουαλικότητα, πολύ λίγοι είναι αυτοί που το καταφέρνουν σε ικανοποιητικό βαθμό<sup>59</sup> (Ioannidi-Karolou 1997, Halstead & Waite 2001, Weaver et al. 2002). Συμβαίνει συχνά τα μέλη της οικογένειας (γονείς και παιδιά) να έχουν διαφορετική αντίληψη για τους παράγοντες που συντελούν σε μια ανοιχτή συζήτηση για τα ζητήματα της σεξουαλικότητας, όπως επίσης και για τη θεματολογία που μια τέτοια συζήτηση θα πρέπει να αγγίζει (Kirkman et al. 2005).

Σχετικά με τους Έλληνες γονείς ο Κρεατσάς (2003) αναφέρει ότι το 70% εξ αυτών πιστεύει ότι δεν γνωρίζει πολλά πράγματα για θέματα που αφορούν στη σεξουαλικότητα και θα ήθελε να μάθει περισσότερα. Ακόμη, το 80% των γονέων αναφέρουν ότι συναντούν δυσκολίες όταν κάνουν παρόμοιες συζητήσεις με τα παιδιά τους. Πορίσματα έρευνας (Ioannidi-Karolou 1997) που έγινε αναφορικά με

---

<sup>58</sup> Ο ρόλος των ΜΜΕ ως εκπαιδευτικού της σεξουαλικής αγωγής των νέων ανθρώπων έχει αναπτυχθεί εκτενώς σε άλλο σημείο του βιβλίου (κεφ. 2.5)

<sup>59</sup> Βλπ επίσης κεφάλαιο 2.6

τις συμπεριφορές των Ελλήνων γονέων απέναντι στη σεξουαλική αγωγή, έδειξαν ότι: αν κι ένα μεγάλο ποσοστό αυτού του δείγματος ένιωθαν ότι είναι οι καταλληλότεροι για να παρέχουν τη σωστή πληροφορόρηση στα παιδιά τους πάνω σε αυτά τα θέματα, παρόλα αυτά, όταν ρωτήθηκαν αν ποτέ έφεραν κάποιο βιβλίο σχετικό με τη σεξουαλική αγωγή των παιδιών, σχεδόν οι μισοί από αυτούς απάντησαν αρνητικά. Η ίδια ερευνήτρια δίνει έμφαση στο γεγονός ότι τα παιδιά μιλούν σπάνια στους γονείς τους για ζητήματα που έχουν να κάνουν με τη σεξουαλικότητα (Ioannidi-Karolou 1997).

Φαίνεται, επίσης, ότι ακόμη και όταν οι γονείς συζητούν με τα παιδιά τους αυτά τα θέματα, δεν λένε τα ίδια πράγματα σε κάθε παιδί. Υπάρχει μία τάση, που γίνεται εμφανής αρκετά συχνά, οι γονείς να μιλούν διαφορετικά στα κορίτσια και να προσφέρουν εντελώς διαφορετική πληροφορόρηση στα αγόρια. Επί παραδείγματι, η έκτρωση θεωρείται ακόμη γυναικείο ζήτημα και οι γονείς μιλούν πιο διεξοδικά στα κορίτσια για την αντισύλληψη (Ioannidi-Karolou 1997, Γιωτάκης κ.ά. 1998, Halstead & Waite 2001). Αν όντως είναι έτσι, τότε το σχολείο έχει να παίξει ένα σημαντικό ρόλο στην παροχή κατάλληλης σεξουαλικής αγωγής που να απευθύνεται και στα δύο φύλα. Τα σχολεία των δημοκρατικά οργανωμένων κοινωνιών, δεν κάνουν διακρίσεις ανάμεσα σε αγόρια και κορίτσια. Αν και έχουν γίνει αναφορές σε φαινόμενα προκατάληψης και εμμονής στα διαφυλικά στερεότυπα, όπως αυτά εκφράζονται κυρίως μέσα από τα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια και άλλο εκπαιδευτικό υλικό (Θρασυβούλου 1995, Μαραγκουδάκη 1998, Μαραγκουδάκη κ.ά. 2007, Gerouki 2008), πάντως οι μαθήτριες και οι μαθητές μέσα στη σχολική τους καθημερινότητα αντιμετωπίζονται από τις και τους εκπαιδευτικούς σε γενικές γραμμές χωρίς διακρίσεις τουλάχιστον όσον αφορά τις πηγές και το είδος πληροφορόρησης σε συγκεκριμένα ζητήματα. Η διαφορετική γλώσσα που φαίνεται να χρησιμοποιούν οι γονείς όταν συζητούν με τα παιδιά τους για θέματα σεξουαλικότητας εκ των πραγμάτων εγκαταλείπεται όταν η ίδια συζήτηση γίνεται στη σχολική τάξη ενώπιον όλων.

Οι περισσότεροι εκ των ερωτηθέντων είχαν την αίσθηση ότι οι μα-

θήτριες και οι μαθητές τους θα ενδιαφέρονταν να παρακολουθήσουν προγράμματα σεξουαλικής αγωγής. Η παράμετρος αυτή θεωρήθηκε σημαντική μεταβλητή που στηρίζει την καταλληλότητα του δημοτικού σχολείου για τη διδασκαλία της σεξουαλικής αγωγής. Με άλλα λόγια πρόκειται για ένα σημαντικό επιχείρημα υπέρ της εφαρμογής παρεμβάσεων σεξουαλικής αγωγής στο ελληνικό δημοτικό σχολείο. Φαίνεται ότι οι εκπαιδευτικοί υποστηρίζουν την εκπαιδευτική αυτή προσπάθεια επειδή, επίσης, πιστεύουν ότι θα τύχει της έγκρισης και της αποδοχής των μαθητριών και μαθητών τους.

Δεν υπάρχει κάποια έρευνα στην Ελλάδα που να απευθύνεται σε μαθήτριες και μαθητές του δημοτικού και να μπορεί να επιβεβαιώσει τις παραπάνω απόψεις των εκπαιδευτικών. Στην πραγματικότητα, «... οι απόψεις των μαθητών για το τι συμβαίνει στο σχολείο δεν αναζητούνται. Η αξία της συμμετοχής του μαθητή σε όλες τις πτυχές της σχολικής δραστηριότητας και ιδιαίτερα σε αυτές που αφορούν ζητήματα συμπεριφοράς, δεν αναγνωρίζεται» (Didaskalou 2002, 477). Αυτό ίσως έχει να κάνει με γενικότερες εννοιολογικές προσεγγίσεις της παιδικής ηλικίας ως δομική ή κατασκευασμένη θεώρηση (Gittins 1998; Kehily 2004; Τσίγκρα 2007). Πιο παλιές έρευνες πάντως σε μαθήτριες και μαθητές γυμνασίου και φοιτήτριες και φοιτητές, αποκαλύπτουν ότι η μεγάλη πλειοψηφία συμφωνεί με τη σημασία της διδασκαλίας της σεξουαλικής αγωγής στο σχολείο (Κακαβούλης 1995, Κρεατσάς 1995, Kakavoulis & Forest 1999).

Είναι απαραίτητο, λοιπόν, με βάση τα παραπάνω δεδομένα στην Ελλάδα **να διεξαχθούν έρευνες στο μέλλον που να αξιολογούν την άποψη και τις θέσεις των μαθητών και μαθητριών του σχετικά με τη συμπερίληψη της σεξουαλικής αγωγής στη σχολική ύλη**. Σε άλλες χώρες<sup>60</sup>, οι μαθητές και οι μαθήτριες εκφράζουν συγκεκριμένες απόψεις γύρω από ζητήματα σεξουαλικής αγωγής (Nykänen 1996, Milton 2001, Halstead & Reiss 2003). Για παράδειγμα σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα στις Η.Π.Α. τα αγόρια:

---

<sup>60</sup> [www.thenationalcampaign.org/resources/pdf/pubs/ThatsWhatHeSaid.pdf](http://www.thenationalcampaign.org/resources/pdf/pubs/ThatsWhatHeSaid.pdf)

- Θεωρούν τις διαπροσωπικές σχέσεις πολύ σημαντικές, σημαντικότερες κι από αυτή την ίδια τη σεξουαλική επαφή.
- Αισθάνονται πολύπλευρη πίεση να έχουν ολοκληρωμένη σχέση.
- Έχουν άποψη για ζητήματα όπως ο σεβασμός, η ανακούφιση και η μετάνοια.
- Θεωρούν ότι η πρώτη φορά έχει μεγάλη σημασία.
- Είναι δυνατό η άγνοια για θέματα αντισύλληψης να τους δημιουργήσει προβλήματα, ιδιαίτερα όταν πιστεύουν ότι έχουν επαρκείς γνώσεις.
- Αναγνωρίζουν ότι η σεξουαλική συμπεριφορά είναι θέμα υπεύθυνης συμπεριφοράς αλλά επίσης πολλές φορές επιλέγουν ριψοκίνδυνες συμπεριφορές.
- Έχουν ελλιπείς γνώσεις γύρω από το σεξ.
- Θεωρούν το ρόλο των κοριτσιών σημαντικό και περιμένουν από αυτά να εκφράσουν τις απόψεις τους.
- Οι γονείς παίζουν σημαντικό ρόλο επίσης.
- Θεωρούν ότι το σεξ δεν είναι εγγύηση για τίποτε.
- Η σεξουαλική επαφή εξακολουθεί να έχει διαφορετική σημασία και άλλες συνέπειες για το κάθε φύλο.

Αναμφίβολα, οι μαθήτριες και οι μαθητές έχουν λόγο σε αυτού του είδους τις εκπαιδευτικές παρεμβάσεις μιας που «...τα παιδιά εμπλέκονται ενεργά, μέσα από τις διαδικασίες διαπραγμάτευσης, στη διαμόρφωση και αλλαγή του εκάστοτε παιδικού προτύπου» (Τσίγκρα 2007, 179). Όπως συνοψίζει ο Lansdown (2001), όταν τα παιδιά έχουν τη δυνατότητα να εκφράσουν τη γνώμη τους για θέματα που τα αφορούν, πέρα από το γεγονός ότι μπορεί να μιλήσουν για πράγματα που οι ενήλικες ίσως δεν είχαν λάβει υπόψη τους, επίσης ενισχύεται η αυτοπεποίθησή τους, καλλιεργούν δεξιότητες, νιώθουν ότι συμβάλουν σε μια παραγωγική προσπάθεια και γενικά αποκτούν θετικές εμπειρίες για το μέλλον. Οι απόψεις των παιδιών αποκτούν ακόμη μεγαλύτερη σημασία όταν ο στόχος είναι να υπάρξει μια νέα φιλοσοφία στην ανάπτυξη και εφαρμογή εκπαιδευτικών παρεμβάσεων. Είναι, επομένως, βασικό να γνωρίζουμε πώς νιώθουν γι' αυτήν την

παρέμβαση, για τα θέματα που θα χρειαστεί να συζητηθούν, για τις μεθόδους και τις συνθήκες διδασκαλίας που τους κάνουν να νιώθουν πιο άνετα, ακόμη και για τα χαρακτηριστικά των εκπαιδευτικών που θεωρούν κατάλληλους ή κατάλληλες για την εφαρμογή μια τέτοιας παρέμβασης.

Οι μισοί από τους και τις εκπαιδευτικούς που συμμετείχαν στην έρευνα, διατύπωσαν την άποψη ότι οι γονείς θα αντιδράσουν θετικά σε μια πιθανή εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής στα σχολεία, γεγονός που τεκμηριώνεται ερευνητικά και από παλαιότερες μελέτες ελληνικές και άλλες (Κρεατσάς 1995, Ioannidi-Karolou 1997, Kakavoulis 2001, Lang 2001, Milton 2000, 2002, Mulrine 2002, Weaver et al. 2002, Strauss 2003). Σύμφωνα με μελέτη περίπτωσης ενός προγράμματος σεξουαλικής αγωγής σε δύο σχολεία στην Ελλάδα, οι υπεύθυνοι εκπαιδευτικοί αναφέρθηκαν πολλές φορές στον ενθουσιασμό και την υποστήριξη που έλαβαν από τους γονείς καθ' όλη τη διάρκεια του προγράμματος (Gerouki 2009b). Σε μία πρόσφατη μελέτη γύρω από τη στάση Ελλήνων γονέων όσον αφορά στη σχολική σεξουαλική αγωγή των εφήβων, η πλειοψηφία των ερωτηθέντων (66%) θεώρησαν τη σεξουαλική αγωγή ως εκπαιδευτική δράση *απόλυτα χρήσιμη* και μάλιστα πρότειναν την έναρξη μιας τέτοιας παρέμβασης στις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου δηλαδή σε παιδιά ηλικίας επτά με εννέα χρονών. Μόνο το 2% των ερωτηθέντων της ίδιας έρευνας έκρινε τη σεξουαλική αγωγή ως μη απαραίτητη σχολική δράση. Σύμφωνα με την ίδια έρευνα οι γονείς θεώρησαν ως προτεραιότητα της σχετικής θεματολογίας ζητήματα γύρω από το AIDS και τα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα, θέματα αντισύλληψης και θέματα διαπροσωπικών σχέσεων (Kirana et al. 2007).

Ωστόσο, ένα ενδιαφέρον στοιχείο της παρούσας μελέτης είναι το γεγονός ότι το ένα τρίτο των ερωτηθέντων ανέφερε ότι δεν γνωρίζει ποιες θα είναι οι αντιδράσεις των γονέων για τις παρεμβάσεις αυτού του είδους. Όπως έχει επισημανθεί και αλλού σε αυτήν την εργασία, η επικοινωνία για τα θέματα αυτά, ανάμεσα σε γονείς και εκπαιδευτικούς, φαίνεται να αποτελεί ένα επιπλέον κλειδί για την επιτυχημένη

εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής. Από τη μια πλευρά, επειδή οι εκπαιδευτικοί θα νιώθουν να απειλούνται λιγότερο από πιθανές αρνητικές αντιδράσεις διαφόρων γονέων σχετικά με το ζήτημα της σεξουαλικής αγωγής. Από την άλλη, οι ίδιοι οι γονείς θα έχουν την ευκαιρία να συμμετέχουν στη συζήτηση και να αναπτύξουν τυχόν προβληματισμούς τους. Γενικότερα πάντως μοιάζει να είναι φαινόμενο της ελληνικής εκπαιδευτικής πραγματικότητας η διάσταση αρμοδιοτήτων και η έλλειψη συνεργασίας σε θέματα αγωγής των παιδιών ανάμεσα στους γονείς και τους εκπαιδευτικούς τους. Δηλαδή, σε πρόσφατη έρευνα των Πούλου και Ματσαγγούρα (2009) οι γονείς φαίνεται να θεωρούν τους εαυτούς τους αρμόδιους περισσότερο για θέματα σωματικής και κοινωνικοσυναισθηματικής ανάπτυξης των παιδιών τους και αντίστοιχα να θεωρούν το ζήτημα της μαθησιακής ανάπτυξης ως ζήτημα του σχολείου και των εκπαιδευτικών. Ταυτόχρονα, όπως καταγράφει η ίδια μελέτη, οι γονείς φαίνεται να προτιμούν μια τυπική και επιφανειακή συνεργασία με το σχολείο που περιορίζεται σε ακαδημαϊκά, μαθησιακά ζητήματα παρά να εστιάζουν σε θέματα ολόπλευρης ανάπτυξης των παιδιών.

Όπως υποστηρίζει και η Didaskalou (2002, 475) βασικό στοιχείο της άποψης για τη συνεργασία εκπαιδευτικών και γονιών αποτελεί η πεποίθηση ότι «...οι γονείς είναι περισσότερο ειδικοί για θέματα που αφορούν τα ίδια τους τα παιδιά και οι ικανότητές τους μπορούν να φανούν χρήσιμες στους εκπαιδευτικούς, ενώ το ηθικό και η συνολική απόδοση των εκπαιδευτικών επαυξάνεται μέσα από τη συνεργασία με τους γονείς. Τέλος, οι ίδιοι οι μαθητές και μαθήτριες επωφελούνται πραγματικά από αυτή τη συμμαχία.» Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι Πούλου και Ματσαγγούρας (2009, 53) θεωρούν σημαντική την εκπαίδευση εκπαιδευτικών σε επικοινωνιακές στρατηγικές που θέτουν τις βάσεις για επιτυχημένη και πολύπλευρη συνεργασία ανάμεσα στο σπίτι και το σχολείο.

## **7.6 Το μέλλον της σεξουαλικής αγωγής στο Ελληνικό δημοτικό σχολείο**

Οι εκπαιδευτικές αλλαγές και μεταρρυθμίσεις συχνά έρχονται σαν

απάντηση σε συγκεκριμένα κοινωνικοπολιτικά αιτήματα. Έχει αναφερθεί ότι πρόσφατες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στο Ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα προήλθαν από την ανάγκη συμμόρφωσης με τις επιταγές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς και για την αντιμετώπιση κοινωνικοπολιτικών αλλαγών που λαμβάνουν χώρα σε κοινωνικό επίπεδο (Damanakis 1998, Didaskalou & Millward 2001, Didaskalou 2002, Kazamias & Roussakis 2003). Μερικά τέτοια παραδείγματα αποτελούν ο θεσμός του ολοήμερου σχολείου, της ευέλικτης ζώνης, των τμημάτων υποδοχής των μεταναστών, της συμπερίληψης στο σχολικό σύστημα εκπαιδευτικών τμημάτων για παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες.

Τα προγράμματα Αγωγής Υγείας εφαρμόζονται στα ελληνικά σχολεία, στον τομέα της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ήδη από τη χρονιά 2001–2002, ενώ η σεξουαλική αγωγή είναι στην προτεινόμενη θεματολογία για την ανάπτυξη τέτοιων προγραμμάτων. Και ενώ υπάρχουν αναφορές σχετικά με τη σεξουαλική αγωγή μέσα σε προτεινόμενες «θεματικές ενότητες» για πιθανές εφαρμογές προγραμμάτων αγωγής της υγείας στην προσχολική ηλικία και στα δημοτικά σχολεία, ένα ερώτημα είναι, πόσοι εκπαιδευτικοί γνωρίζουν γι' αυτό. Σύμφωνα με έρευνα που εκπονήθηκε τη σχολική χρονιά 2004-2005 και αφορούσε τους Υπεύθυνους Αγωγής Υγείας (Α.Υ.) Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης **ελάχιστοι από τους ερωτηθέντες είχαν επίγνωση της δυνατότητας που τους έδινε το αναλυτικό πρόγραμμα να αναπτύξουν προγράμματα σεξουαλικής αγωγής**. Συγκεκριμένα, όσον αφορά στην ενημέρωση των εκπαιδευτικών για τη δυνατότητα που τους παρέχεται να εκπονήσουν πρόγραμμα σεξουαλικής αγωγής οι υπεύθυνοι Αγωγής Υγείας θεωρούν ότι οι εκπαιδευτικοί είτε γνωρίζουν ελάχιστα (53%) είτε καθόλου (21%) τη δυνατότητα αυτής της επιλογής, ενώ κανένας δεν δηλώνει ότι οι εκπαιδευτικοί είναι απόλυτα ενημερωμένοι. Επίσης το 68% των ερωτηθέντων της έρευνας αυτής, θεωρούν τα προγράμματα «Σεξουαλικής Διαπαιδαγώγησης – Διαφυλικών Σχέσεων» ως τη λιγότερο δημοφιλή θεματική ενότητα για την εκπόνηση προγραμμάτων Α.Υ. ενώ ένα επιπρόσθετο 9% τοποθετεί τα προγράμματα αυτά στην δεύτερη από το τέλος θέση (Gerouki, 2009a).



Αν όμως, αντιμετωπιστεί με σοβαρότητα η πιθανότητα συστηματικής διδασκαλίας της σεξουαλικής αγωγής στο δημοτικό σχολείο, τότε θα χρειαστεί πιο συγκεκριμένο υλικό από τις γραπτές συστάσεις των αναλυτικών προγραμμάτων. Σε αυτό το πλαίσιο, ζητήματα μεθόδων διδασκαλίας, οι κατάλληλες πηγές, η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, καθώς και η ανάπτυξη κατάλληλου διδακτικού υλικού, αποτελούν θέματα περαιτέρω συζήτησης και μελέτης.

Όσον αφορά στα προγράμματα αγωγής υγείας πάντως θα πρέπει να υπογραμμιστεί, ως γενική επισήμανση, ότι η εφαρμογή διάφορων προγραμμάτων Αγωγής Υγείας (και προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής ανάμεσα σε αυτά) βασίζονται σε προσωπική απόφαση, θέληση ή ευαισθησία της ή του εκπαιδευτικού.

Με αυτόν τον τρόπο, μερικοί μαθητές και μαθήτριες έχουν το πρόνομο να συζητούν και να δουλεύουν πάνω σε θέματα αγωγής υγείας, ενώ κάποιοι άλλοι όχι. Αυτό εγείρει από τη μια πλευρά το ζήτημα των ίσων ευκαιριών που πρέπει να έχουν όλοι οι μαθητές και μαθήτριες στην εκπαίδευση. Ανάλογα, δηλαδή, με τον ή την εκπαιδευτικό της τάξης, κάποιοι μαθητές και μαθήτριες έχουν περισσότερες ευκαιρίες να μάθουν καινούρια πράγματα και να διερευνήσουν διάφορα θέματα αγωγής υγείας και, συνεπώς, βρίσκονται σε προνομιούχα θέση. Από την άλλη πλευρά, αυτό το σύστημα επιλογής προγραμμάτων επιτρέπει στους ή στις εκπαιδευτικούς να λειτουργούν εκ του ασφαλούς.

Με άλλα λόγια, εάν το ζητούμενο δεν είναι μια σωρεία προγραμμάτων για το ψωμί και την ελιά, όπως πολύ εκφραστικά επεσήμανε ένας συνάδελφος από την Αθήνα ενώ συζητούσαμε για τα προγράμματα της «ευέλικτης ζώνης», **μια πρόταση είναι η Αγωγή Υγείας να γίνει υποχρεωτική εκπαιδευτική παρέμβαση και να διασφαλιστούν οι απαραίτητες διδακτικές ώρες για τη σωστή διδασκαλία όλων των θεματικών ενοτήτων (συμπεριλαμβανομένης της σεξουαλικής αγωγής)**. Όπως έχει επισημανθεί και άλλους ερευνητές και ερευνήτριες, "...ο ακαθόριστος χρόνος που αφιερώνεται στην Αγωγή Υγείας εξακολουθεί να αποτελεί ένα σημαντικό εμπόδιο στην εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής" (Tappe et al. 1997).

Η τάση να «συρρικνώνεται» προαιρετικά η Αγωγή Υγείας ανάμεσα σε άλλα μαθήματα του παραδοσιακού εβδομαδιαίου διδακτικού προγράμματος, είτε διδασκόμενη μέσα από τα υπόλοιπα μαθήματα, είτε χρησιμοποιώντας τα προγράμματα της ευέλικτης ζώνης ή τα προγράμματα του ολοήμερου, δεν αντικατοπτρίζει τη σοβαρότητα που υποστηρίζει ότι προσδίδει το Υπουργείο Παιδείας σε αυτή την καινοτόμα δράση. Με αυτό τον τρόπο η Αγωγή Υγείας, και η σεξουαλική αγωγή ως θεματική της ενότητα, αντιμετωπίζεται μάλλον αποσπασματικά και ανοργάνωτα.

### **7.7 Οι φορείς χάραξης εκπαιδευτικής πολιτικής: Επιπτώσεις και Προτάσεις**

Μια ενδιαφέρουσα διαπίστωση της παρούσας εργασίας, είναι ότι **περίπου το ένα τρίτο των ερωτηθέντων της έρευνας αναφέρθηκαν στην πολιτική του Υπουργείου Παιδείας ως εμπόδιο για την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής.** Η επεξεργασία αυτών των απόψεων δείχνει ότι σύμφωνα με αρκετούς εκπαιδευτικούς του δείγματος το Υπουργείο Παιδείας δεν έχει μια ξεκάθαρη πολιτική γραμμή σχετικά με την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής στο σχολείο. Αυτή η ασαφής διαδικασία από την πλευρά του Υπουργείου θεωρήθηκε ένα από τα κύρια προβλήματα και μπέρδεψε πραγματικά τις και τους ερωτηθέντες εκπαιδευτικούς.

Ανέφεραν, λοιπόν, ότι δεν ήξεραν ποια είναι τα όρια και οι διαχωριστικές γραμμές αναφορικά με τη συζήτηση θεμάτων σχετικά με τη σεξουαλικότητα. Επιπλέον, σύμφωνα πάντα με τους ερωτηθέντες, **το Υπουργείο Παιδείας είναι αδιάφορο, διστακτικό και άτολμο στις στρατηγικές του.** Για αυτούς, οι φορείς χάραξης εκπαιδευτικής πολιτικής, στερούνται πολιτικής βούλησης για τη λήψη αποφάσεων σχετικά με το θέμα της εφαρμογής της σεξουαλικής αγωγής. Η συσχέτιση της παραπάνω διαπίστωσης με τον τρόπο που είναι οργανωμένο το σχολικό σύστημα στην Ελλάδα, επιβάλλει περαιτέρω ανάλυση.

Ο ρόλος της πολιτικής βούλησης όσον αφορά αποφάσεις οι

οποίες δεσμεύουν ή εμποδίζουν την αποτελεσματική διδασκαλία, έχει παρουσιαστεί σε έρευνα με θέμα τα εμπόδια στην εφαρμογή αλλαγών στο εκπαιδευτικό σύστημα (Didaskalou 2002). Όπως εξηγεί η ερευνήτρια, στην παρούσα φάση και όπως λειτουργεί το πολιτικό σύστημα στη χώρα η χάραξη επίσημης πολιτικής γραμμής που αφορά ζητήματα εκπαίδευσης επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από το γεγονός ότι οι εκλεγόμενες κυβερνήσεις χρειάζονται πολιτική και δημόσια συναίνεση για τη νομιμοποίηση οποιασδήποτε εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Στην ίδια γραμμή σκέψης, οι Kazamias & Roussakis (2003, 11) χαρακτηρίζουν την ελληνική πολιτική κουλτούρα ως «ένα υπερτροφικό, νωθρό, κομματικά ελεγχόμενο, συγκεντρωτικό, απολυταρχικά κατευθυνόμενο κρατικό κυβερνητικό μηχανισμό, που στηρίζεται σε πελατειακές σχέσεις και αδύναμες κοινωνικές δομές».

**Ωστόσο, οι τωρινές κυβερνήσεις πρέπει παράλληλα να ακολουθήσουν συγκεκριμένες ευρωπαϊκές προτάσεις για τις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις και να συμμετάσχουν σε μελλοντικές προσπάθειες για την εισαγωγή δυτικών μοντέλων στον χώρο της εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Μερικές φορές συμβαίνει ζητήματα εκπαιδευτικής πολιτικής να έρχονται σε αντίθεση «...με αντικειμενικούς στόχους που διατυπώθηκαν για την εκπαίδευση σε επίσημες δηλώσεις, οι οποίες αντικατοπτρίζουν την ευρωπαϊκή πολιτική» με αποτέλεσμα όπως σημειώνει η ίδια ερευνήτρια, «...οι φορείς χάραξης της εκπαιδευτικής πολιτικής στην Ελλάδα πρέπει να ικανοποιήσουν δύο αφεντικά» (Didaskalou 2002, 478). Έτσι, από τη μια πλευρά ασκείται πίεση στην κυβέρνηση, οικονομική και ιδεολογική, να αποδεχτεί την εκπαιδευτική κουλτούρα της Ευρώπης. Από την άλλη, όμως, **οι φορείς χάραξης της εκπαιδευτικής πολιτικής φοβούμενοι το πολιτικό κόστος δεν είναι πρόθυμοι να εφαρμόσουν μεταρρυθμίσεις που πιθανώς βρίσκονται σε σύγκρουση με ισχυρές δυνάμεις της ελληνικής κοινωνίας.****

Για παράδειγμα, το πλήρες το όνομα του σημερινού Υπουργείου Παιδείας και Δια Βίου Μάθησης παραμένει «Υπουργείο Εθνικής Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων». Θα πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι η επίσημη θέση της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας

είναι αντίθετη με τις προγαμιαίες σχέσεις (Κορναράκης, 1995). Επίσης, η Εκκλησία αντιτίθεται στις δυτικές προσεγγίσεις της σεξουαλικής αγωγής μιας που, όπως επιχειρηματολογεί εκπρόσωπός της, «... η διδασκαλία για τον οργανισμό χωρίς το φόβο της εγκυμοσύνης, των σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων κλπ. αναγκάζει τους νέους να λειτουργούν σαν επιβήτορες, εσωτερικά διεγείροντας τις φαντασιώσεις τους και εξωτερικά υποχωρώντας στις προσδοκίες της κοινωνίας» (π. Φάρος, 1998, 604). Η επιρροή της Ορθόδοξης Εκκλησίας στις εκπαιδευτικές υποθέσεις γίνεται εμφανέστερη αν εξετάσουμε τη θέση του μαθήματος των Θρησκευτικών στο αναλυτικό πρόγραμμα. Για παράδειγμα, περισσότερες ώρες αφιερώνονται για τα Θρησκευτικά απ' ότι για άλλα μαθήματα όπως η Αγωγή του Πολίτη ή η Γεωγραφία. Τα σχολικά βιβλία των Θρησκευτικών λειτουργούν περισσότερο σαν κατήχηση για την Ορθόδοξη χριστιανική πίστη (Τζήκας, 2001). Για παράδειγμα, μόνο τέσσερα κεφάλαια του βιβλίου Θρησκευτικών της έκτης τάξης (13 από τις 120 σελίδες) αφορούν άλλες θρησκείες. Το υπόλοιπο περιεχόμενο πραγματεύεται τις Ορθόδοξες απόψεις και παραδόσεις. Κείμενα γύρω από τη θρησκευτική ζωή και τις θρησκευτικές παραδόσεις των Ελλήνων (ορθόδοξες θρησκευτικές παραδόσεις) συναντούμε επίσης συχνά και σε άλλα σχολικά εγχειρίδια, όπως της Γλώσσας και της Μελέτης Περιβάλλοντος, όλων των τάξεων. Ο Τζήκας (2001) σε μια κριτική προσέγγιση για το περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων των Θρησκευτικών κάνει δύο γενικά σχόλια. Πρώτον ότι το περιεχόμενό τους αντιτίθεται στο άρθρο 13 του Συντάγματος που βεβαιώνει το δικαίωμα θρησκευτικής συνείδησης. Δεύτερον ότι δημιουργούν πρόβλημα στο κομμάτι του μαθητικού πληθυσμού (περίπου 16%) που δεν ασπάζονται το ορθόδοξο θρήσκευμα, οι οποίοι, σύμφωνα με το συγγραφέα, συμμετέχουν στα μαθήματα Θρησκευτικών φοβούμενοι την περιθωριοποίηση τους. «Αντιθετικές απόψεις ανάμεσα στην πολιτεία, την κοινωνία και την Εκκλησία δημιουργούν τις μεγαλύτερες δυσκολίες όταν πρόκειται για την εκπαίδευση των νέων σε ζητήματα σεξουαλικότητας» (Κρεατσάς 2003, 29).

Τα παραπάνω ίσως εξηγούν, επίσης, σε κάποιο βαθμό το παρά-

δοξο της εφαρμογής των προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Από τη μία πλευρά, οι εκπαιδευτικές παρεμβάσεις σεξουαλικής αγωγής και διαπροσωπικών σχέσεων βρίσκονται ανάμεσα στα προτεινόμενα θεματικά κεφάλαια της Αγωγής Υγείας ήδη από το έτος 2001. Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο περιγράφει τους στόχους του μαθήματος και τα θέματα συζήτησης και προτείνει δραστηριότητες που θα μπορούσαν να βοηθήσουν τη διδασκαλία (ΦΕΚ 304, 2003). Από την άλλη πλευρά, τουλάχιστον την εποχή που εκπονήθηκε η συγκεκριμένη έρευνα (2003) αλλά και μέχρι τη στιγμή που γράφονται οι γραμμές αυτές, φαίνεται ότι **οι φορείς χάραξης της εκπαιδευτικής πολιτικής υπονομεύουν αυτά τα προγράμματα με διάφορες κινήσεις. Δεν τα γνωστοποιούν ευρέως, δεν παρέχουν κατάλληλο διδακτικό υλικό και δεν καλύπτουν τις ανάγκες επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών και των υπεύθυνων Αγωγής Υγείας**<sup>61</sup>.

Η επικοινωνία μεταξύ των σχολείων και των διοικητικών αρχών δεν φαίνεται ιδιαίτερα αποτελεσματική. Το φαινόμενο έλλειψης συγχρονισμού ανάμεσα στο εκπαιδευτικό σύστημα και τη νομοθεσία δεν καταγράφεται πάντως ως νέο φαινόμενο. Σύμφωνα με τη Didaskalou (2002, 479), «...αντιμετωπίζουμε φορείς χάραξης πολιτικής οι οποίοι είναι εθισμένοι στην αλλαγή αλλά δε συνειδητοποιούν τη δυναμική της, και σχολεία τα οποία στερούνται κουλτούρας για να ανταποκριθούν σε αυτή την αλλαγή». Το φαινόμενο της έλλειψης συγχρονισμού αποδίδεται από την ερευνήτρια «...στην απουσία κουλτούρας ανάπτυξης που θα έπρεπε να προηγείται οποιασδήποτε μεταρρύθμισης» (Didaskalou 2002, 479).

Οι εκπαιδευτικοί που αποτέλεσαν το δείγμα αυτής της μελέτης δεν φαίνεται να είναι ενημερωμένοι για τις δυνατότητές τους σχετικά με την εφαρμογή προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής. Ερευνητικά δεδομένα επισημαίνουν το σημαίνοντα ρόλο των εκπαιδευτικών στην

---

<sup>61</sup> Μέσα σε αυτό το πλαίσιο είναι πολύ ενδιαφέρον να δούμε με ποιο τρόπο και εάν θα ενταχθεί στη σχολική πράξη το εγχειρίδιο για τη σεξουαλική αγωγή – διαφυλικές σχέσεις που εκπόνησε ο Δρ Ασκητής και η ομάδα συνεργατών του το 2009, [www.askitis.gr](http://www.askitis.gr).

εφαρμογή οποιασδήποτε εκπαιδευτικής παρέμβασης. Σύμφωνα με ελληνική έρευνα «...εάν η νομοθεσία στέλνει αντιφατικά μηνύματα, τότε οι εκπαιδευτικοί ίσως δε δώσουν την απαραίτητη προσοχή ώστε να ενσωματώσουν συγκεκριμένες πρακτικές στη διδασκαλία τους» (Didaskalou 2002, 479). Αυτό σημαίνει ότι **το Υπουργείο Παιδείας πρέπει να καταστήσει πολύ πιο σαφή την πολιτική του γραμμή και τις αποφάσεις του, τουλάχιστον στο προσωπικό που είναι υπεύθυνο για την εφαρμογή τους**. Πρώτα απ' όλα όμως χρειάζεται να πάρουν σαφείς και ειλικρινείς αποφάσεις ως προς το είδος των παρεμβάσεων που θα ήθελαν να προωθήσουν.

Το ελληνικό σχολείο γενικά λειτουργεί με έναν συγκεντρωτικό, γραφειοκρατικό και ελεγχόμενο τρόπο. Παρόλο που τα τελευταία χρόνια συζητήθηκε πολύ η «αποκέντρωση», το σύστημα λειτουργίας της κυβέρνησης, ο έλεγχος και η χάραξη πολιτικής παρέμειναν συγκεντρωτικά και γραφειοκρατικά (Kazamias & Roussakis 2003). Με άλλα λόγια, «το δημοτικό σχολείο εξακολουθεί να είναι κυρίως ιεραρχικό, συγκεντρωτικό, παραδοσιακό και ακαδημαϊκά προσανατολισμένο. Είναι ένα στατικό σύστημα το οποίο χαρακτηρίζεται, στο επίπεδο του σχολείου, από ομοιόμορφη δράση και αδιαμφισβήτητη απραξία» (Didaskalou 2002, 474). Λαμβάνοντας υπόψη την παραπάνω θέση, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι **οι φορείς χάραξης πολιτικής του Υπουργείου Παιδείας, θεωρούνται οι κύριοι υπεύθυνοι για κάθε ενέργεια (ή μη) που αφορά στην ανάπτυξη και εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής**. Επομένως, υπό τις παρούσες συνθήκες, οποιαδήποτε ρεαλιστική προσπάθεια ανάπτυξης και εφαρμογής εκπαιδευτικών παρεμβάσεων σεξουαλικής αγωγής, ξεκινά και διευθύνεται από τα γραφεία του Υπουργείου Παιδείας και του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, στο πλαίσιο του ρόλου του τελευταίου ως συμβουλευτικού και γνωμοδοτικού οργάνου.

Σύμφωνα με τα δεδομένα που παρουσιάζονται στην παρούσα εργασία, σχετικά με τη χάραξη πολιτικής για την εισαγωγή της σεξουαλικής αγωγής στη σχολική διαδικασία απαιτείται ένα πιο ξεκάθαρο σχέδιο δράσης. Οι φορείς χάραξης εκπαιδευτικής πολιτικής, λοιπόν,

θα πρέπει να συγκεντρώσουν πληροφορίες για τις απόψεις των εκπαιδευτικών, του μαθητικού πληθυσμού και των γονέων πάνω στο θέμα της σεξουαλικής αγωγής. Επομένως, η διεξαγωγή περαιτέρω έρευνας είναι το πρώτο σημαντικό βήμα προς μια τέτοια κατεύθυνση. Ωστόσο, εξίσου σημαντική είναι και η διοργάνωση δημόσιων συζητήσεων, με τη συμμετοχή όλων των ενδιαφερόμενων μερών (δηλ. φορείς της εκπαίδευσης, γονείς, μαθήτριες και μαθητές κλπ). Όλοι οι παραπάνω εμπλεκόμενοι έχουν θέση σε μια τέτοια συζήτηση και ο καθένας από αυτούς ξεχωριστά, ενδεχομένως μια διαφορετική οπτική γωνία στην προσέγγιση του ίδιου θέματος.

Οι θέσεις των μαθητών και μαθητριών καθοδηγούνται από τη μεγάλη τους επιθυμία να ανακαλύψουν και να κατανοήσουν τους εαυτούς τους, καθώς και το κοινωνικό περιβάλλον γύρω τους. Έρευνα για τα θέματα τα οποία θα ήθελαν να συζητήσουν και να ενημερωθούν, είναι απαραίτητη. Οι γονείς πάλι καθοδηγούνται κυρίως από τις ιδέες τους, τα όνειρα και τις προσδοκίες για την προσωπική και κοινωνική ανάπτυξη των παιδιών τους ως μελλοντικών ενηλίκων. Έρευνα για τις απόψεις τους είναι δυνατό να παρέχει στους φορείς χάραξης εκπαιδευτικής πολιτικής, στοιχεία για το πώς νιώθουν γενικότερα για τη σεξουαλική αγωγή καθώς και για το πώς βλέπουν το περιεχόμενο και τους στόχους τέτοιων προγραμμάτων. Οι θέσεις των εκπαιδευτικών τέλος, επηρεάζονται από την επαγγελματική τους κατάσταση και την ανάμιξή τους στις πρακτικές πτυχές της διδασκαλίας της σεξουαλικής αγωγής, από την εξοικείωσή τους με τις ανάγκες των μαθητών και μαθητριών, όπως αυτές εκφράζονται στην καθημερινότητα της σχολικής ζωής και, για τη μεγάλη πλειοψηφία από αυτούς, από τη θέση τους επίσης ως γονείς. Περαιτέρω έρευνα μπορεί να αποσαφηνίσει τις ανάγκες επιμόρφωσης, θέματα μεθοδολογίας της διδασκαλίας, διδακτικά βοηθήματα και περιεχόμενα της παρέμβασης.

**Τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης δείχνουν ότι θα ήταν χρήσιμο όλες οι εμπλεκόμενες ομάδες να ενημερωθούν για τις απόψεις των υπολοίπων πάνω σε θέματα σεξουαλικής αγωγής και να συζητήσουν εμπειριστατωμένα τις απόψεις τους. Σε ένα σχολικό σύ-**

στημα όπως το ελληνικό, στο οποίο η από πάνω προς τα κάτω προσέγγιση είναι ο κυρίαρχος τρόπος για την εφαρμογή εκπαιδευτικών παρεμβάσεων, ένα τόσο περίπλοκο και ευαίσθητο θέμα όπως η σεξουαλική αγωγή, είναι καταδικασμένο να αποτύχει αν δεν συγκροτηθούν ξεκάθαροι δίαυλοι επικοινωνίας. **Η επικοινωνία και η ανταλλαγή απόψεων και επιχειρημάτων αποτελούν τις βάσεις για την οικοδόμηση κάθε συνεργατικής προσπάθειας** που έχει ως στόχο τη σύγκλιση απόψεων, ώστε να διαμορφωθεί ένα συγκεκριμένο σχέδιο δράσης. Εφόσον δεν υπάρξει αποτελεσματική επικοινωνιακή συνθήκη μεταξύ των εμπλεκόμενων, κανένα αποτελεσματικό σχέδιο δράσης δεν μπορεί να αποφασιστεί.

Στο πλαίσιο μεταρρυθμιστικών προσπαθειών και πέρα από τους επικοινωνιακούς διαύλους που αναπτύσσονται μεταξύ των εμπλεκόμενων στην εκπαιδευτική διαδικασία, η ενημέρωση αποτελεί ζωτικής σημασίας στοιχείο. Ανεξάρτητες ή μεμονωμένες προσπάθειες από την πλευρά κάποιου εμπλεκόμενου -για παράδειγμα, μιας μερίδας εκπαιδευτικών ή κάποιων γονέων μιας τάξης- με σκοπό την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής, είναι πιθανό να μην έχουν καμία θετική έκβαση απλά και μόνο επειδή οι υπόλοιποι ενδιαφερόμενοι στερούνται επαρκούς ενημέρωσης. **Ανεπαρκής ή ελλιπής ενημέρωση θα είχε ως αποτέλεσμα, οι εμπλεκόμενες ομάδες να μην μπορούν να διασφαλίσουν την υποστήριξη και τη συναίνεση που χρειάζονται για να συνεχίσουν απρόσκοπτα την προσπάθειά τους.**

Η προσπάθεια ενημέρωσης δεν είναι μια απλή διαδικασία. Είναι μάλλον μια συμμετοχική, συνεχής μεταρρυθμιστική δραστηριότητα. Ενίοτε οι ανάγκες, οι απόψεις και οι στάσεις των ενδιαφερόμενων ομάδων όσον αφορά στα εκπαιδευτικά ζητήματα μπορεί να είναι διαφορετικές. Ομως, ο στόχος παραμένει κοινός: η υποστήριξη της αναβάθμισης της σεξουαλικής υγείας και η επίτευξη της ευημερίας των νέων ανθρώπων. Οι φορείς χάραξης εκπαιδευτικής πολιτικής μπορούν να βασίσουν τις στρατηγικές τους για την προσπάθεια ενημέρωσης σε ένα μεγάλο αριθμό πληροφοριών που προέρχονται τόσο από τη διεθνή εμπειρία πάνω στο θέμα όσο και από τη γνώση που



έχουν συγκεντρώσει σχετικές μελέτες που διεξήχθησαν στον ελληνικό χώρο.

Οι πολιτικοί φορείς είναι ευαίσθητοι στις απόψεις των πολιτών και την ίδια στιγμή αποτελούν τμήμα του μηχανισμού που μπορεί να επηρεάσει την κοινή γνώμη. Η προώθηση και γνωστοποίηση των αιτιών που η σεξουαλική αγωγή θεωρείται απαραίτητη εκπαιδευτική δράση, όπως επίσης και τα οφέλη των παρεμβάσεων αυτών, όπως έχουν ήδη παρατηρηθεί σε άλλες χώρες, είναι πολύ πιθανό ότι θα τους παρέχει τη συγκατάθεση του κοινού, την αποδοχή δηλαδή που είναι απαραίτητη ώστε να τολμήσουν τις κατάλληλες μεταρρυθμίσεις. Γι' αυτούς τους λόγους, οι ενημερωτικές προσπάθειες θα πρέπει να συμπεριλαμβάνουν όχι μόνο τους γονείς και τους ή τις εκπαιδευτικούς, αλλά και την ευρύτερη κοινή γνώμη.

## 8. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα πορίσματα της παρούσας μελέτης στηρίζουν τη θέση ότι οι εκπαιδευτικοί σήμερα θεωρούν το δημοτικό σχολείο ως κατάλληλο περιβάλλον για την εφαρμογή παρεμβάσεων σεξουαλικής αγωγής. Ενας πολύ μικρός αριθμός εκπαιδευτικών που πήραν μέρος στην έρευνα τάχθηκαν κατά της εφαρμογής προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής στο δημοτικό σχολείο. Αλλά και τότε οι περισσότεροι από αυτούς δεν ήταν αντίθετοι με την εφαρμογή της σεξουαλικής αγωγής ως εκπαιδευτική παρέμβαση γενικότερα. Απλά θεωρούσαν ότι το δημοτικό σχολείο δεν αποτελεί την κατάλληλη βαθμίδα γι' αυτού του είδους τη διδασκαλία.

Οι απαντήσεις των εκπαιδευτικών στην παρούσα εργασία έδειξαν ότι θέματα σεξουαλικής αγωγής θίγονται *ανεπίσημα* σε πολλές τάξεις. Οι συμπεριφορές των παιδιών ή οι σχετικές απορίες τους παρακινούν τους εκπαιδευτικούς να αγγίξουν τέτοια ζητήματα σε συζητήσεις τους με τα παιδιά. Οι ερωτώμενοι εκπαιδευτικοί ανέφεραν ότι νιώθουν άνετα με αυτού του είδους τις συζητήσεις, ενώ ταυτόχρονα θεωρούσαν ότι γενικά οι μαθητές και μαθήτριες τους δεν έχουν πρόσβαση σε άλλο κατάλληλο εκπαιδευτικό υλικό, ούτε την απαραίτητη ενημέρωση από τους γονείς τους σχετικά με ζητήματα σεξουαλικής αγωγής. Πίστευαν ακόμα ότι η εφαρμογή εκπαιδευτικών παρεμβάσεων σεξουαλικής αγωγής θα κέρδιζε το ενδιαφέρον των μαθητριών και μαθητών και πιθανότατα θα είχε και την έγκριση των γονέων.

Ερευνες υποστηρίζουν ότι οι αντιλήψεις των εκπαιδευτικών για τη σπουδαιότητα ή την ανάγκη διδασκαλίας οποιουδήποτε ζητήματος, επηρεάζει την ικανότητά τους να διδάξουν αποτελεσματικά το θέμα αυτό. Οι εκπαιδευτικοί σε αυτήν τη μελέτη επιβεβαιώνουν τη σημασία της ανάπτυξης και της εφαρμογής εκπαιδευτικών παρεμβά-

σεων σεξουαλικής αγωγής. Ωστόσο, οι ίδιοι εκπαιδευτικοί καθιστούν σαφές ότι σε περίπτωση που τους ζητηθεί να εφαρμόσουν τέτοιου είδους προγράμματα, θα πρέπει καταρχάς να επιμορφωθούν ώστε να μπορέσουν να αντεπεξέλθουν με επιτυχία στις απαιτήσεις της διδασκαλίας της σεξουαλικής αγωγής.

Τα δεδομένα της παρούσας μελέτης και η ανάλυσή τους μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι **το ελληνικό δημοτικό σχολείο σήμερα μπορεί να είναι δεκτικό στη συμπερίληψη των παρεμβάσεων της σεξουαλικής αγωγής**, καθώς ήδη γίνεται ένας αριθμός ανεπίσημων σχετικών συζητήσεων στην τάξη. Το έντονο ενδιαφέρον των μαθητριών και μαθητών για τέτοια προγράμματα ενισχύει αυτή τη θέση, ενώ ταυτόχρονα, σύμφωνα πάντα με τις και τους εκπαιδευτικούς, οι γονείς φαίνονται επίσης γενικά θετικοί σε μια τέτοια ιδέα. Τέλος, οι εκπαιδευτικοί μπορεί να δηλώνουν ανέτοιμοι όσον αφορά στην γενικότερη επιμόρφωσή τους, όχι όμως και διστακτικοί ως προς το να αναλάβουν μια τέτοια ευθύνη.

Σύμφωνα με τις απόψεις που κατατέθηκαν στο ερωτηματολόγιο της παρούσας μελέτης, υποστηρίχθηκε ότι καλοσχεδιασμένες παρεμβάσεις σεξουαλικής αγωγής στο δημοτικό σχολείο έχουν τη δυνατότητα να επηρεάσουν θετικά την υγεία και την ευημερία των νέων ανθρώπων. Τα στοιχεία που αφορούν στη γενικότερη σεξουαλική υγεία του ελληνικού πληθυσμού και παρουσιάζονται συνοπτικά στην εργασία αυτή, συνηγορούν για την ανάγκη ανάπτυξης και εφαρμογής παρόμοιων εκπαιδευτικών παρεμβάσεων στην Ελλάδα. Κάτι τέτοιο άλλωστε συνάδει με την ανάγκη υιοθέτησης προληπτικών στρατηγικών για την αντιμετώπιση των προβλημάτων σεξουαλικής υγείας στη χώρα. Τέλος, η σύνδεση της διδασκαλίας με τις ανθρώπινες αξίες όπως η ανοχή, ο σεβασμός, η υπευθυνότητα, που θέτουν τις βάσεις για μια ολοκληρωμένη αρμονική ζωή, γίνεται εφικτή μέσα από το μάθημα της σεξουαλικής αγωγής.

Για να αναπτυχθούν επιτυχημένες παρεμβάσεις σεξουαλικής αγωγής στο σχολείο, όπως σημειώνεται από εκπαιδευτικό που συμμε-

τείχε στην έρευνα, χρειαζόμαστε από τη μια μεριά πολιτικές αποφάσεις. Από την άλλη, να ενημερώσουμε τους πολίτες για τη σημασία / ανάγκη της παρέμβασης αυτής και να προσφέρουμε την απαιτούμενη επιμόρφωση στους εκπαιδευτικούς. Χρειάζονται, ακόμη, εκπαιδευτικές παρεμβάσεις που να έχουν θεωρητικό υπόβαθρο και να βασίζονται σε αξιολογημένες εφαρμογές.

Με βάση τα πορίσματα της παρούσας έρευνας μπορούν σίγουρα να γίνουν κάποιες προτάσεις. **Είναι σημαντικό να εξαλειφθούν οι δυσκολίες στην επικοινωνία που φαίνεται ότι υπάρχουν ανάμεσα στους ή στις εκπαιδευτικούς, τους γονείς και την κεντρική διεύθυνση του Υπουργείου Παιδείας.** Άλλες μελέτες στην Ελλάδα έχουν δείξει ότι όλοι οι ενδιαφερόμενοι ξεχωριστά, προσυπογράφουν τη σημασία της συγκεκριμένης εκπαιδευτικής εφαρμογής. Η σωστή επικοινωνία διευκολύνει την ύπαρξη συνεργασίας, που με τη σειρά της έχει αποδειχθεί ότι συνιστά βασικό παράγοντα στη διασφάλιση της επιτυχημένης ανάπτυξης και εφαρμογής προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής.

Το μέλλον της εφαρμογής (ή μη) συστηματικής σεξουαλικής αγωγής στην Ελλάδα φαίνεται να εξαρτάται από πολιτικά και όχι από επιστημονικά κριτήρια. Η απόφαση για την ανάπτυξη (ή μη) εκπαιδευτικών παρεμβάσεων σεξουαλικής αγωγής για το σύνολο του μαθητικού πληθυσμού της χώρας είναι, κατά πρώτο λόγο, ένα πολιτικό ζήτημα. Ωστόσο, η επιστημονική κοινότητα διαθέτει μηχανισμούς προώθησης τέτοιων αποφάσεων που ικανοποιούν τις ανάγκες και απαιτήσεις των νέων ανθρώπων, των οποίων η ευημερία και υγεία βρίσκεται, τουλάχιστον θεωρητικά, στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος όλων.

Τέλος, η μελέτη αυτή μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως επιχείρημα στην προσπάθεια προώθησης και υποστήριξης της εφαρμογής προγραμμάτων σεξουαλικής αγωγής μέσα στο ελληνικό σχολικό σύστημα. Αυτό, όπως όλα τα στοιχεία δείχνουν, είναι ένα ζήτημα πρωταρχικής και ζωτικής σημασίας για την υγιή σεξουαλική ανάπτυξη των νέων, και κατ' επέκταση του πληθυσμού συνολικότερα.



## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

### ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγάθωνος-Γεωργοπούλου, Ε., (1990). Η βία στην οικογένεια: μια σύνοψη. *Σύγχρονα Θέματα*. σσ. 43-44
- Αποστολάκης, Ε., Παναγοπούλου, Ε., Σάββας, Σ., Τσαγλιώτης, Ν., Πανταζής, Γ., Σωτηρίου, Σ., Τόλιας, Β., Τσαγκογέωργα, Α., Καλκάνης, Γ., (2006). «Φυσικά» ΣΤ' Δημοτικού, *Ερευνώ και Ανακαλύπτω, Βιβλίο Δασκάλου*. Αθήνα: ΟΕΔΒ
- Ασκητής, Θ. Ε., (1997). *Η σεξουαλική αφύπνιση της εφηβείας* (2η έκδ.). Αθήνα: Καστανιώτης
- Ασκητής, Θ. Ε., (2006). *Γονείς και παιδιά: Απαντήσεις σε κρίσιμα ερωτήματα*. Αθήνα: Λιβάνη
- Αντωνοπούλου, Χ., (1997). *Ανθρώπινη σεξουαλικότητα*. Αθήνα
- Αυτιά-Παπαϊωάννου, Α., (1982). *Σεξουαλική απελευθέρωση – Αγωγή στο σχολείο και στο σπίτι*. Αθήνα: Βασιλόπουλος
- Βαϊδάκης, Ν., (1998). Σεξουαλική αγωγή: το περιεχόμενο και η αναγκαιότητά της, Στο Ι. Παρασκευόπουλος κ.ά. (εκδ). *Διαφυλικές Σχέσεις τόμος Β΄*, (557- 564). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Βαϊδάκης, Ν. (2005). *Η Σεξουαλική Συμπεριφορά του Ανθρώπου*. Αθήνα: Βήτα
- Γερούκη, Μ., (2007). "Εκπαιδευτικοί στην πρώτη γραμμή" - Αναδεικνύοντας τον ρόλο του σχολείου και των εκπαιδευτικών στην αντιμετώπιση της παιδικής κακοποίησης μέσα από τη μελέτη περίπτωσης (case study) και «αναμνησιακές αναφορές» (memory work). *ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΑΓΩΓΗΣ*, Τεύχος 2, σελ. 51-66).
- Γιαννίτσας, Ν., Μπεζεβέγκης, Η., & Γεωργουλέας, Γ., (1998). Γνώσεις και απόψεις εφήβων και μετεφήβων για τη σεξουαλική λειτουργία και συμπεριφορά. Στο Ι. Παρασκευόπουλος κ.ά. (επιμ.). *Διαφυλικές σχέσεις*. Τόμος Β, (398-413). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Γιωτάκης, Φ., Τόλη, Ε., Γιαννίτση, Σ., Αναστασόπουλος, Π., & Λιάκος, Α., (1998). Στάσεις-Απόψεις για τη σεξουαλικότητα σε νέους άν-

- δρες και γυναίκες. Στο Ι. Παρασκευόπουλος κ.ά. (επιμ.), *Διαφυλικές σχέσεις*. Τόμος Β, (378-381). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Γκοτζαμάνης, Κ. (επιμέλεια) (1995). *Σεξουαλική διαπαιδαγώγηση στα σχολεία. Α΄ Μετεκπαιδευτικό Σεμινάριο Εκπαιδευτικών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Ελληνικό Σεξολογικό Ινστιτούτο.
- Γκολιάρης, Χ., & Τζούρα - Τζεβελέκη, Ε., (1994). *Η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση του παιδιού: βρεφικής, νηπιακής και σχολικής ηλικίας*. Κιλκίς: Εκδόσεις Πρώτη Σελίδα.
- Γραφείο Αγωγής Υγείας Δευτεροβάθμιας Εθνική Σχολή Δημόσιας Υγείας. (2000). *Σεξουαλική αγωγή - διαφυλικές σχέσεις για μαθητές γυμνασίου [Πολυμέσα] / Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Διεύθυνση Σπουδών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Γραφείο Αγωγής Υγείας*. Αθήνα: Artius:
- Δεληγεώρογλου, Ε. (1998). *Κυήσεις και εκτρώσεις στην εφηβεία*. Στο Ι. Παρασκευόπουλος κ.ά. (εκδ). *Διαφυλικές σχέσεις*. Τόμος Β, (378-381). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Δετοράκης, Γ., (1999). *Οικογενειακός Προγραμματισμός, αντισύλληψη, σεξουαλική διαφώτιση*. Αθήνα: Πατάκης
- Δετοράκης, Γ., & Παπαγεωργίου, Ι., (2002). *Αγωγή της σεξουαλικής συμπεριφοράς*. Αθήνα: Πατάκης
- Ελληνικό Σεξολογικό Ινστιτούτο, (1995). *Ανοιχτή γραμμή δωρεάν επικοινωνίας*. (μετά από προσωπική επικοινωνία)
- Ζούμας, Ε., (1999). *Η σεξουαλική αγωγή των νηπίων και των παιδιών υπό το πρίσμα των ανθρωπολογικών αρχών της χριστιανικής παιδαγωγικής*. Θεσσαλονίκη: Πουρνάρας
- Ηπιώτου, Μ., & Καλλινικάκη Θ., (1998). *Η απάντηση του περιβάλλοντος στη σεξουαλικότητα των εφήβων*. Στο: Ι. Παρασκευόπουλος κ.ά. (εκδ). *Διαφυλικές σχέσεις*, Τόμος Β, (414-419). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Θεοδωράκη, Αικ., Ιωάννου, Α., (2001). *Η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση στο Δημοτικό σχολείο με τη μέθοδο Project*. Ελληνικά Γράμματα.
- Θρασυβούλου, Μ., (1995). *Ισότητα των φύλων στην εκπαιδευτική διαδικασία: προκαταλήψεις και πραγματικότητες*. Στο Ι. Παρασκευόπουλος κ.ά. (εκδ), *Διαφυλικές σχέσεις*. Τόμος Α. (395-401) Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

- Κακαβούλης, Α., (1995). *Σεξουαλική ανάπτυξη και αγωγή, Α', Στερεότυπα και ρόλοι των φύλων, γενετήσια ανάπτυξη, σεξουαλική αγωγή στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ιδιωτική έκδοση
- Καφεντζόπουλος, Ε., (1999). *Ο σεξουαλικός πύθηκος*. Αθήνα: Κάτοπτρο
- Κιντής, Γ., (1995). Η σεξουαλική αγωγή στην Ελλάδα. Στο Ι. Παρασκευόπουλος κ.ά (επιμ.), *Διαφυλικές σχέσεις*. Τόμος Α (360-371) Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κορναράκης, Ι., (1995). Οι διαφυλικές σχέσεις υπό το πρίσμα της χριστιανικής ανθρωπολογίας. Στο Ι. Παρασκευόπουλος κ.ά. (επιμ.), *Διαφυλικές σχέσεις*. Τομος Α, (199-215). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Κούρτοβικ, Δ., (1994). Η εξέλιξη της ανθρώπινης σεξουαλικότητας. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Κρεατσάς, Γ.,(1995) Σεξουαλική διαπαιδαγώγηση: Σύγχρονες τάσεις και προοπτικές, Στο Ι. Παρασκευόπουλος κ.ά. *Διαφυλικές Σχέσεις*, Τόμος Α, (351- 359) Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Κρεατσάς, Γ., (2003). *Σεξουαλική αγωγή και οι σχέσεις των δύο φύλων*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κρουσταλάκης, Γ., (1995). Γονείς και παιδιά μπροστά στην ερωτική σχέση. Στο Ι. Παρασκευόπουλος κ.ά. (εκδ). *Διαφυλικές Σχέσεις*, Τόμος Α, (402- 414) Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Λάζος, Γ., (1997). *Η σεξουαλικότητα σαν αξία στη σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Δελφίνι
- Λουμάκου, Μ., Κορδούτης Π., & Σαραφίδου, Ε. (2001). *Ερωτική επαφή και προφύλαξη. Οι κοινωνικές αναπαραστάσεις των νέων*. Αθήνα: Τυπωθήτω
- Μακεδονικό πρακτορείο Ειδήσεων (άρθρο για τις εκτρώσεις στην Ελλάδα, 10/11/2003, [http://www.mpa.gr/article.html?doc\\_id=414267](http://www.mpa.gr/article.html?doc_id=414267))
- Μαραγκουδάκη, Ε., (1998). Τα στερεότυπα για τα φύλα σε παιδικά βιβλία προσχολικής ηλικίας. Στο Ι. Παρασκευόπουλος κ.ά. (εκδ), *Διαφυλικές σχέσεις*. Τόμος Β, (240-250). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Μαραγκουδάκη, Ε., Τρέσσου, Ε., Κανταρτζή, Ε., Πλιόγκου, Β., & Πάτκου, Ε. (2007). *Εισαγωγή θεμάτων για την προώθηση της ισότητας των φύλων στην εκπαιδευτική διαδικασία*. Βοηθητικό εκπαιδευτικό υλικό για τα σχολικά εγχειρίδια μαθημάτων θετικής κατεύθυνσης. Δημοτικό



- Μεράκου, Κ., Πάντσου Π., Κωστόπουλος, Χ., Πέτσας Γ., Πιπεργιά Ι., & Τσεμπελίδου, Μ. (2000). *Αγωγή Υγείας, Θέμα: Σεξουαλική αγωγή – Διαφυλικές σχέσεις*. Για μαθητές 11-14 ετών. Βιβλίο του εκπαιδευτικού. Αθήνα ΟΕΔΒ
- Μοναχός Μιχαήλ, (2002). *Σεξουαλική Αγωγή στην Ορθόδοξη Εκκλησία: Η Ανύπαρκτος*. Αθήνα: Δορκάς
- Μπεζεβέγκης, Η., Γιαννίτσας, Ν., Γεωργουλέας, Γ., (1998). Πηγές πληροφόρησης εφήβων σε θέματα σεξουαλικής λειτουργίας και συμπεριφοράς. Στο Ι. Παρασκευόπουλος κ.ά. (επιμ.), *Διαφυλικές σχέσεις*. Τόμος Β. Ελληνικά Γράμματα. Αθήνα. (391-397).
- Ντάκουλας, Ι., (2004). Παράνομη διακίνηση και κακοποίηση του παιδιού. Εισηγήση στο συνέδριο «Η σεξουαλική αγωγή στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση: Δυσκολίες και προοπτικές». Αθήνα 05/06/2004.
- Πανάικας, Π., & Κυριάκη, Σ. (2003). *Σεξουαλική Αγωγή και Νοητική Υστέρηση – Θεωρητική και ερευνητική προσέγγιση*. Αθήνα: Νηρηίδες
- Παρασκευόπουλος, Ι., (1995). Διαφυλική αγωγή: ένα μοντέλο για την εισαγωγή της στο ελληνικό σχολείο. Στο Ι. Παρασκευόπουλος κ.ά. (επιμ.), *Διαφυλικές σχέσεις*. Τόμος Α, (429-453) Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Παρασκευόπουλος, Ιωάννης Ν., 340 (επιμ.). (1995). *Διαφυλικές σχέσεις: εισηγήσεις στο Σεμινάριο Κατάρτισης Εκπαιδευτικών - Στελεχών σε θέματα σεξουαλικής αγωγής και ισότητας των φύλων / επιμέλεια Ιωάννης Ν. Παρασκευόπουλος... [κ.ά.]*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Παρασκευόπουλος, Ιωάννης Ν., 340 (επιμ.). (1998). *Διαφυλικές σχέσεις: εισηγήσεις στο Σεμινάριο Κατάρτισης Εκπαιδευτικών-Στελεχών σε θέματα σεξουαλικής αγωγής και ισότητας των φύλων / επιμέλεια Ιωάννης Ν. Παρασκευόπουλος...[κ.ά.]* (2η έκδ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Πούλου, Μ., & Ματσαγγούρας, Η., (2009). Αντιλήψεις γονέων για τη Σχέση Σχολείου-Οικογένειας. *Επιστήμες Αγωγής*, (1): 41-56.
- Σταυρόπουλος, Α.Μ., Εκδ. (1981). *Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση*. Διεπιστημονικό Συμπόσιο Αθήνα 31 Μαρτίου – 1 Απριλίου, 1979. Ελληνική Εταιρεία Ευγονικής και Γενετικής του Ανθρώπου.
- Τζήκας, Γ., (2001). Το μάθημα των «Θρησκευτικών» στο Δημοτικό. Κριτική

- των περιεχομένων στα βιβλία των τάξεων Γ' και Ε'. *Εκπαιδευτικά*, 61-62, 210-215
- Τζήμα – Τσίτσικα, Ε., (2002). Πρώιμες σεξουαλικές σχέσεις και ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη. *Όργανο της Ελληνικής Εταιρείας Εφηβικής Ιατρικής*. Από το World Wide Web (30/9/2002). [http://www.ia-tronet.gr/HTMLpages/MainPages/Pliroflatrous/efiviki\\_arthro20.html](http://www.ia-tronet.gr/HTMLpages/MainPages/Pliroflatrous/efiviki_arthro20.html)
- Τσίγκρα, Μ. (2007)., Η κοινωνιολογία της παιδικής ηλικίας: το νέο παράδειγμα. *Επιστήμες Αγωγής*, (4): 167-186.
- Τσουγένη-Σταυρέκα, Αικ., Παπαχρήστου, Ν., (1999). Σύγκριση της συμπεριφοράς, των στάσεων και των γνώσεων ως προς τη σεξουαλικότητα σε μαθητές Γυμνασίου στην πόλη και τα χωριά του νομού Καστοριάς. *Πρωτοβάθμια Φροντίδα Υγείας*. 11 (4): 214-217.
- Φάρος, Φ., (1998). Παιδεία στον έρωτα ή έρωτας στην παιδεία. Στο Ι. Παρασκευόπουλος κ.ά. (επιμ.), *Διαφυλικές σχέσεις*. Τόμος Β, (600-610). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Φλας Πρακτορείο Ειδήσεων (άρθρα για τις εκτρώσεις στην Ελλάδα)  
<http://www.care.flash.gr/mag/topic/?id=5141> 21/11/2001,  
<http://greece.flash.gr/soon/2001/11/21/1361id/> 12/4/2002,  
<http://care.flash.gr/mag/topic/?id=5141>
- Φουκώ, Μ., (1978/1982). *Ιστορία της Σεξουαλικότητας. 1 Η δίψα της γνώσης*. (σε μετάφραση Γ. Ροζάκη). Αθήνα: Κέδρος
- Φρόντ, Σ., (1972 /1991). *Τρεις μελέτες για τη θεωρία της σεξουαλικότητας*. Μτφ Λ. Αναγνώστου. Αθήνα: Επίκουρος.
- Φύλλο Εφημερίδας της Κυβέρνησης, Ελληνική Δημοκρατία*. (2003). Τεύχος 2, Νο 303, 3733-4068. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο
- Φύλλο Εφημερίδας της Κυβέρνησης, Ελληνική Δημοκρατία*. (2003). Τεύχος 2, Νο 304, 4069-4399. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο
- Χιόνη, Μ., (2009). Σεξουαλική αγωγή υγείας στην ελληνική σχολική κοινότητα. *Νέα Υγεία*, 64(1): 11.
- Χρυσάφη, Φ., (2004). *Ο δρόμος προς την εφηβεία. Πρόγραμμα ψυχικής-σεξουαλικής υγείας*. Βιβλίο εκπαιδευτικού. University Studio Press.
- Χρυσάφη, Φ., (2004). *Ο δρόμος προς την εφηβεία. Πρόγραμμα ψυχικής-σεξουαλικής υγείας*. Βιβλίο μαθητή. University Studio Press.
- Schooligans Το περιοδικό των μαθητών του τελευταίου θρανίου (2004).

*Η Σεξουαλική διαπαιδαγώγηση στην Ελλάδα. Τρία πουλάκια κάθονται...*, Τεύχος 2, Οκτώβριος 2004, Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία

## ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Armstrong, N., Davey, C., & Donaldson, C., (2005). *The Economics of Sexual Health*. London: fpa.
- Aubrey, J., Harrison, K., Kramer, L., & Yellin, J., (2003). Variety Versus, Timing, Gender differences in college students' Sexual expectations as Predicted by exposure to sexually oriented television. *Communication Research*, 30(4), 432-460.
- Bar-on, M., Broughton, D., Buttross, S., Corrigan, S., Gedissman, A., Gonzalez de Rivas, R., Rich, M., & Shifrin, D. (2001). Sexuality, Contraception, and the Media. *Pediatrics*, 107(1), 191-195.
- Blake, S., & Frances, G., (2001). *Just say NO to Abstinence Education*. Sex Education Forum, London: National Children's Bureau.
- Blake, S., & Katrak, Z., (2002). *Faith, Values and Sex & Relationships Education*. Sex Education Forum, London: National Children's Bureau.
- Blake, S., (2002). *Sex and Relationships education - A step-by-step guide for teachers*. London: David Fulton Publishers
- Bowden, R. G., Lanning, B. A., Pippin, G. ", & Tanner, J. F. (2003). Teachers' attitudes towards abstinence-only sex education curricula. *Education*, 123(4), 780-788.
- Braeken, D., (1997). It is never too early – sexuality education and youth. *The European Association of Gynecologists and Obstetricians*. Retrieved on 15/09/2003, from: <http://www.obgyn.net/displayarticle.asp?page=/eago/art09>
- Brown, J. D., (2002). Mass media influences on sexuality. *Journal of Sex Research*, 39(1), 42.
- Buston, K., Wight, D., & Scott, S., (2001). Difficulty and diversity: The context and practice of sex education. *British Journal of Sociology of Education*, 22(3), 353-368.
- Chapin, J., (2000). Adolescent sex and mass media a developmental approach. *Adolescence*, Vol. 35
- Christians, C., (2003). Ethics and Politics in Qualitative Research. In N.K., Denzin & Y. S., Lincoln, (Eds). *The landscape of qualitative research: Theories and issues*, 2nd ed. (208- 243). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Clark, J., (2001). Sex education in the New Zealand Primary school: a tan-

- gled skein of morality, religion, politics and the law. *Sex Education*, 1(1), 23-30.
- Clay, R., (2001). Revolutionary sex education. *Monitor on Psychology*, 32(4), On line article, retrieved on 14/12/2003, from: <http://www.apa.org/monitor/apr01/sexed.html>
- Coeyman, M., (2003). Schools stumble over sex education. *Christian Science Monitor*, 95(165), 13.
- Damanakis, M., (1997/1998). The school in Greece. *European Education*, 29(4), 11-20.
- Desaulniers, M., (1995). *Faire l' éducation sexuelle à l' école*. Montreal: Éditions Nouvelles
- Didaskalou, E. S., & Millward, A. J. (2001). Greek teachers' perspectives on behaviour problems: Implications for policy-makers and practitioners. *European Journal of Special Needs Education*, 16(3), 289-299.
- Didaskalou, E. S., (2002). Current obstacles to change in Greek primary schools: Implications for managing behaviour problems. *European Journal of Education*, 37(4), 457-472.
- Eurydice Network. Education systems in Europe. Retrieved from: [http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/index\\_en.php](http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/index_en.php)
- Ferguson, R., Vanwesenbeeck, I., & Knijn, T., (2008). A matter of facts... and more: an exploratory analysis of the content of sexuality education in The Netherlands. *Sex Education*, 8(1): 93-106.
- Gerouki, M., (2008). Pushed to the margins - sex and relationships in greek primary textbooks. *Sex Education*, 8(3), 329-343.
- Gerouki, M., (2009a). "Innovations" on-hold: Sex Education in the Greek primary schools. *Health Education*, 109(1), 49-65.
- Gerouki, M., (2009b). Enhancing Children's Wellbeing: The Role of Sex and Relationships Education – A Case Study from Greece. (1189-1206). In M. de Souza et al. (eds), *International Handbook of Education for Spirituality, Care and Wellbeing, Part Two*. International Handbooks of Religion and Education 3. Springer.
- Gittins, D., (1998). *The child in question*. New York: St. Martin's Press.
- Goldman, R., & Goldman, J., (1982). *Children's sexual thinking : A comparative study of children aged 5 to 15 years in australia, north america, britain, and sweden*. London; Boston: Routledge & K. Paul.

- Greek Helsinki Monitor (GHM) Minority Rights Group – Greece (MRG-G). Retrieved on 12/11/2002, from: <http://www.greekhelsinki.gr>  
*Press release (November-December 2001)*, Topic: Children, unprotected victims of sexual abuse and public abuse by state authorities and media. International days against child abuse (19/11) and for children's right (20/11).
- Greenberg, J. S. (1989). Preparing teachers for sexuality education. *Theory into Practice*, 28(3), 227.
- Greenberg, B. S., Stanley, C., Heeter, C., Siemki, M., Soderman, A., & Linsangan, R., (1993). Sex content on soaps and prime-time television series most viewed by adolescents. In B. S. Greenberg, J. D. Brown, & N. Buerkel-Rothfuss (Eds.), *Media, sex and the adolescent* (29-44). Cresskill, NJ: Hampton Press.
- Gregoriadou, A., Doutsos, J., Timodimos, I., & Delidou, K., (1995). Behaviour of Greek students relatively to the AIDS carriers. *Hellenic Archives of AIDS*, 3(2), 146-150.
- Halstead, J. M., & Waite, S., (2001). 'Living in different worlds': Gender differences in the developing sexual values and attitudes of primary school children. *Sex Education*, 1(1), 59-76.
- Halstead, J. M., & Reiss, M. J., (2003). *Values in sex education: From principles to practice*. London: RoutledgeFalmer.
- Handel, A. & Stern, S., (2001). Sexuality and Mass Media: The Historical Context of Psychology's Reaction to Sexuality on the Internet. *The journal of Sex Research*. Vol. 38
- Health Behavior among School age Children* (HBSC). WHO Policy Series: Health policy for children and adolescents. 1997/98, 2001/2002, 2005/2006, Issue 1
- Herd, G.H., & Howe, C., (2007). *21st century sexualities : Contemporary issues in health, education, and rights*. Milton Park, Abingdon, Oxon: Routledge New York.
- Hellenic Center for Disease Control and Prevention (HCDCP), (2006), *HIV/AIDS Surveillance Report in Greece*, No 21, 11-12.
- Hubbard, B. M., Giese, M. L., & Rainey, J., (1998). A replication study of reducing the risk, a theory-based sexuality curriculum for adolescents. *Journal of School Health*, 68(6), 243-247.
- Ioannidi-Kapolou, E., (1997). Attitudes of Greek parents towards sex education. SEXTANT 1997. Retrieved on 10/10/2002, from:

- <http://www.ippf.org/regions/europe/choices/v28n1/greek.htm>
- Ioannidi-Kapolou E., (2004) Use of contraception and abortion in Greece: A review. *Reproductive Health Matters*, 12(24), 174-183.
- Irvine R., Kerridge I., McPhee J., *Towards a dialogical ethics of interprofessionalism*. J Postgrad Med [serial online] 2004 [cited 2008 Oct 24]; 50: 278-80. Retrieved from:  
<http://www.jpgmonline.com/text.asp?2004/50/4/278/13648>
- Kakavoulis, A. (1998). Early Childhood Sexual Development and Sex Education: A survey of Attitudes of Nursery School Teachers. *European Early Childhood Education Research Journal*, 6(2), 55-70.
- Kakavoulis, A., (2001). Family and sex education: A survey of parental attitudes. *Sex Education*, 1(2), 163-174.
- Kakavoulis, A., & Forrest, J., (1999). Attitudes and values in sexual behaviour and sex education: A cross-cultural study among university students in Greece and Scotland. *International Review of Education*, 45(2), 137-151.
- Kang, M., (1997). The portrayal of Women's images in Magazine Advertisements: Goffman's Gender Analysis Revisited, *Sex Roles: A Journal of Research*, Vol. 37
- Kazamias, A., & Roussakis, Y., (2003). Crisis and Reform in Greek Education. The Modern Greek Sisyphus. *European Education*, 35(3), 7-30.
- Kehily, M.J., (ed). (2004). *An introduction to childhood studies*. Berkshire: Open University Press.
- Kettunen, L., (1995). New ideas for Sex education at Primary and Secondary schools. *Paper presented in international conference*. Hong Kong.
- Kirana, P., Nakopoulou, E., Akrita, I., and Papaharitou, S. (2007). Attitudes of parents and health promoters in Greece concerning sex education of adolescents. *Sex Education: Sexuality, Society and Learning* 7, no. 3: 265-76.
- Kirby, D., (2002a). The impact of schools and school programs upon adolescent sexual behavior. *Journal of Sex Research*, 39(1), 27-34.
- Kirby, D., (2002b). Effective approaches to reducing adolescent unprotected sex, pregnancy, and childbearing. *Journal of Sex Research*, 39(1), 51-58.
- Kirkman, M., Rosenthal, D., & Feldman, S. (2005). Being open with your

- mouth shut: the meaning of 'openess' in family communication about sexuality. *Sex Education* 5(1): 49-66.
- Knerr, W., (Ed). (2006). *Sexuality Education in Europe. A Reference Guide to Policies and Practices. The Safe Project*. Brussels: IPPF European Network
- Koch, P., (1992). Integrating Cognitive, Affective, and Behavioral Approaches into Learning Experiences for Sexuality Education. In James Sears et al. (eds). *Sexuality and the Curriculum - The politics and Practices of Sexuality Education*. (253-266). New York and London: Teachers College Press
- Kordoutis, P. S., Loumakou, M., & Sarafidou, J. O. (2000). Heterosexual relationship characteristics, condom use and safe sex practices. *AIDS Care*, 12(6), 767-782.
- Lang, L., (2001). Let's talk about sex. *Teacher Magazine*, 12(5),15-18.
- Lenderyou, G., (1998). Entitlement to Sex and Relationship education. *Children & Society*, 12, 315-317.
- Levenson Gingiss, P., & Hamilton R., (1989). Teacher Perspectives after Implementing a Human Sexuality Education Program. *Journal of School Health*, 59(10), 427-431.
- Levine, J., (2002). *Harmful to Minors. The perils of protecting children from sex*. Minneapolis, USA: University of Minnesota Press.
- Lansdown, G., (2001). *Promoting children's participation in democratic decision-making*. UNICEF. United Nations Children's Fund. Innocenti Research Centre, Florence, Italy. Accessed on line 03.02.2010. <http://www.unicef-irc.org/publications/pdf/insight6.pdf>
- Longstaff-Mackay, J., (2001). Why have sex? *BMJ: British Medical Journal*, 322(7286), 623-626.
- Lottes, L. L., (2002). Sexual health policies in other industrialized countries: Are there lessons for the united states? *Journal of Sex Research*, 39(1), 79-84.
- Lottes, I., (2000). Macro Determinants of Sexual Health. In I. Lottes and O. Kontula (Eds), *NewViews on Sexual Health - The case of Finland* (29-48). Helsinki: The PopulationResearch Institute.
- Martinson, F., (1994). *The Sexual Life of Children*. London: Bergin & Garvey.
- Mavroforou, A., Koumantakis, E., Michalodimitrakis, E., (2004), Adolescence and abortion in Greece: women's profile and perceptions,



- Journal of Pediatric and Adolescent Gynecology*(17) 5, 321-326.
- McKay, A., (1999). *Sexual ideology and schooling : Towards democratic sexuality education*. Albany: State University of New York Press.
- Mc Kay, A., (2000). Common questions about sexual health education. *The Canadian Journal of Human Sexuality*. 9(2), 129-137.
- Menmuir, J., & Kakavoulis, A., (1999). Sexual Development and Education in Early Years: A study of Attitudes of Pre-school Staff in Greece and Scotland. *Early Child Development and Care*, 149, 27-45.
- Merakou, K., Costopoulos, C., Marcopoulou, J., & Kourea-Kremastinou, J., (2002). Knowledge, attitudes and behaviour after 15 years of HIV/AIDS prevention in schools. *European Journal of Public Health*, 12(2), 90.
- Milton, J., (2000). Sexuality education for the future. *Primary Educator*, 6(2), 3-12.
- Milton, J., (2001). School-based sex education. *Primary Educator*, 7(4), 9-15.
- Milton, J., (2002). Sex education for primary school children. *Primary Educator*, 8(4), 17-21.
- Mulrine, A., (2002). Risky business. *U.S. News & World Report*, 132(18), 42-50.
- Nykänen, M., (1996). *Näkemyksiä ala-asteen seksuaaliopetuksesta*. Terveystieteen laitoksen julkaisusarja 4/1996. Jyväskylä: Jyväskylän Yliopisto.
- O'Donnell L., Wilson-Simmons R., Dash K., Varzi J., Myint-U A., Moss J., Stueve A. (2007). Saving Sex for Later: developing a parent-child communication intervention to delay sexual initiation among young adolescents. *Sex Education*, 7(2), 107-125
- Peicheng, H., (2002). Review and Prospect of Sex Education in China. *Paper presented in Conference on Sex Education for adolescents*. Beijing 25-27, February 2002.
- Piper, D., (2004). Moral development, transformative learning, and the dialogical self. *Westminster Studies in Education*, 27(1; 1), 43-55.
- Primary School Sex and Relationships Education 2000-2003 project, *Sex Education Forum*. Retrieved on 09/01/2003, from: <http://www.ncb.org.uk/projects/projectdetail.asp?ProjectNo=185>
- Rathus, S., Nevid, J., & Fichener-Rathus, L., (2002). *Human Sexuality in a world of diversity*. Boston: Allyn & Bacon.

- Ray K.E., & Thistle, S., (2000). Sex Education Forum, retrieved on 05/03/2003, from: <http://www.ncb.org.uk/projects/projectdetail.asp?ProjectNo=185>
- Renold, E., (2000). «Coming out»: gender, (hetero)sexuality and the primary school. *Gender and Education*. 12(3), 309-326.
- Renold, E., (2003). “If You Don’t Kiss Me, You’re Dumped”: boys, boyfriends and heterosexualised masculinities in the primary school. *Educational Review*, 55(2), 179-194.
- Renold, E., (2005). *Gilrs, Boys and Junior Sexualities. Exploring children's gender and sexual relations in the primary school*. London and New York: RoutledgeFalmer.
- Robert, J., (1999). *Parlez-leur d’amour et de sexualité*. Québec: Les Éditions de l’Homme.
- Roberts, Y., (2000). Let’s think of sex as the Dutch do. *New Statesman*, 129(4508), 16.
- Ross, J., & Wyatt, W., (1998). Health Behaviour. In: *HBSC International Survey Reports 1997-1998*, (115-120). Retrieved on 22/09/2003, from: <http://www.hbsc.org/publications/reports.html>
- Rubinson, L., & Baillie, L., (1981). Planning school based sexuality programs utilizing the PRECEDE model. *The Journal of School Health*. 51(4), 282-287.
- SEM: sex education matters – the essential guide to sex and relationships education*. No 28, autumn 2002. Retrieved on 09/01/2003, from: [http://www.ncb.org.uk/publications/publication\\_view.asp?id=356](http://www.ncb.org.uk/publications/publication_view.asp?id=356)
- Sex Education Forum Factsheet 12*, National Children’s Bureau. Retrieved on 23/10/2002, from: <http://www.ncb.org.uk/publications/>
- The information database on education systems in Europe, The education system in Greece 2001*. Eurybase 2001, Retrieved on 25/11/2002, from: <http://www.Eurybase/Application/frameset.asp?country=GR&language=VO>
- SIECUS (Sexuality Information and Education Council of the US) Fact Sheet. Retrieved on 10/07/2004, from: [http://www.siecus.org/policy/research\\_says.pdf](http://www.siecus.org/policy/research_says.pdf)
- Sexualité des adolescents – Stratégies d’éducation pour la santé. *Syntheses de l’ atelier CIE*, Paris, 8-11 Juliet 1991.
- Sexuality Information and Education Council of the US (SIECUS)*. Retrieved on 03/11/2002, from:

- [http://www.siecus.org/school/sex\\_ed/sex\\_ed0000.html](http://www.siecus.org/school/sex_ed/sex_ed0000.html)
- Slevin, J., (2000). The Internet and Society, Polity
- Sochen, J., (1987). Enduring values: Women in Popular Culture, Praeger Publishers
- Somers, C. L., & Eaves, M. W. (2002). Is earlier sex education harmful? an analysis of the timing of school-based sex education and adolescent sexual behaviours. *Research in Education*, (67), 23-33.
- Somers, C. L., & Gleason, J. H., (2001). Does source of sex education predict adolescent's sexual knowledge, attitudes and behaviors? *Education*, 121(4), 674-682.
- Starkman, N., & Rajani, N., (2002). Commentary The Case for Comprehensive Sex Education... *AIDS PATIENT CARE and STDs*, 16(7), 313-318.
- Strauss, K., (2003). The Birds, the Bees, Oh My! *NEA Today*, 21(7), 38- 41.
- Tappe, M.K., Galer-Unti, R.A., & Bailey, K.C., (1997). Evaluation of Trained Teachers' Implementation of a Sex Education Curriculum. *Journal of Health Education*, 28(2), 103-108.
- Thomaidis, Th., Tsarmaklis, G., Ktenas, E., & Georgiadou, L., (1997). Sex Education at Preschool Age. Children's interests and parents' skills (A study of 1000 Greek families). *IPA/WHO/UNICEF PRE-CONGRESS WORKSHOP: THE GIRL CHILD and MICRONUTRIENT DEFICIENCIES* September 20-21, 1997. Retrieved on 24/11/2002, from [http://www.ipafrance.net/pubs/inches/inch9\\_1/thom.htm](http://www.ipafrance.net/pubs/inches/inch9_1/thom.htm)
- Tountas, Y., Creatsas, G., Dimitrakaki, C., Antoniou, A., & Boulamatsis, D. (2004). Information sources and level of knowledge of contraception issues among greek women and men in the reproductive age: A country-wide survey. *European Journal of Contraception & Reproductive Health Care*, 9(1), 1-10.
- Tremblay, R., (1998). *Guide d'éducation sexuelle à l'usage des professionnels*. Paris: Editions Erès.
- Tunncliffe, S., & Reiss, M.J., (1999). Opportunities for sex education and personal and social education (PSE) through science lessons: the comments of primary pupils when observing meal worms and brine shrimps. *International Journal of Science Education*, 21(9), 1007-1020.
- The UN Convention on the Elimination of all forms of Discrimination Against Women (CEDAW)*, Retrieved on 30/9/2002, from:

- <http://www.hri.ca/fortherecord1999/vol6/greecetb.htm>  
*The UN Convension on the rights of the child and sexual and reproductive health and rights*. Retrieved on 10/09/2003, from:  
[www.ippf.org/youth/pdf/young-people.pdf](http://www.ippf.org/youth/pdf/young-people.pdf)
- UNESCO. Article on minorities in Greece and education provision. Retrieved on 02/02/2002, from: [http://www.unesco.org/education/efa/know\\_sharing/grassroots\\_stories/greece.shtml](http://www.unesco.org/education/efa/know_sharing/grassroots_stories/greece.shtml)
- UNESCO. International Guidelines for Sexuality Education. An evidence informed approach to effective sex, relationships and HIV/STI education. Retrieved on 5/9/2009 from: <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001832/183281e.pdf>
- UNICEF's appeal for eliminating children's sexual abuse cases. *UNICEF Greek department*. Press release 49/2001. Retrieved on 17/09/2003, from: <http://www.unicef.gr/oldpress/2001/49-2001.htm>
- UNICEF 2001. "2nd World congress against Commercial Sexual Exploitation of children"*. Yokohama, Japan 17-20 December 2001. Retrieved on 17/09/2003, from:  
<http://www.unicef.org/events/yokohama/>
- Valk, G. (2000). The dutch model. *UNESCO Courier*, 53(7), 19.
- Weaver, A., Byers, S., Sears, H., Cohen, J., & Randall, H., (2002). Sexual health education at school and home: attitudes and experiences of New Brunswich parents. *The Canadian Journal of Human Sexuality*, 11(1), 19-31.
- Wight, D., Raab, G. M., Henderson, M., Abraham, C., Buston, K., Hart, G., et al. (2002). Limits of teacher delivered sex education: Interim behavioural outcomes from randomised trial. *BMJ: British Medical Journal*, 324(7351), 1430-1433.
- World Health Organization*. Retrieved on 19/10/2002, from:  
<http://www.emro.who.int/stb/Egypt/TBGuideHealthEducation.htm>  
also, on 21/10/2002, from: <http://www.who.int/about/definition/en/>
- XIII World Congress of Sexology* (Spain, 1997). Retrieved on 5/5/2002, from: <http://www.kinseyinstitute.org/originalsite/valencia.html>
- Yarber, W.L., & McCabe, G.P., (1981). Teacher Characteristics and the inclusion of Sex Education Topics in Grades 6-8 and 9-11. *The Journal of School Health*, 51(4), 288-291.



## ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α<sup>62</sup>

### Σεξουαλικές συμπεριφορές παιδιών νηπιακής ηλικίας

Συχνά τα παιδιά της νηπιακής ηλικίας δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την περιοχή των γεννητικών τους οργάνων. Η εξερεύνηση ή ενασχόληση με την περιοχή των γεννητικών οργάνων ως ένα σημείο θεωρείται φυσιολογική. Σε κάποιες περιπτώσεις, όμως, θα ήταν σωστό να συμβουλευτούμε ειδικό.

Φυσιολογική	Χρειάζεται αξιολόγηση από ειδικούς
<ul style="list-style-type: none"><li>• Γίνεται κατά περιπτώσεις</li></ul>	<ul style="list-style-type: none"><li>• Είναι συχνή / καταναγκαστική</li></ul>
<ul style="list-style-type: none"><li>• Διακριτική / Ιδιωτική</li></ul>	<ul style="list-style-type: none"><li>• Δημόσια</li></ul>
<ul style="list-style-type: none"><li>• Δεν προτιμάται σε σχέση με άλλες δραστηριότητες ή παιχνίδια</li></ul>	<ul style="list-style-type: none"><li>• Προτιμάται περισσότερο από άλλες δραστηριότητες</li></ul>
<ul style="list-style-type: none"><li>• Δεν υπάρχουν φυσικά συμπτώματα ή σημάδια</li></ul>	<ul style="list-style-type: none"><li>• Δημιουργεί δυσφορία στην περιοχή των γεννητικών οργάνων, ερεθισμούς, ή φυσικά σημάδια</li></ul>
<ul style="list-style-type: none"><li>• Οι δραστηριότητες ερεθισμού αφορούν μόνο τα εξωτερικά γεννητικά όργανα</li></ul>	<ul style="list-style-type: none"><li>• Αφορά διείσδυση στις γεννητικές οπές. Περιλαμβάνει περιέργες πρακτικές ή τελετουργικά</li></ul>

### Σεξουαλικές συμπεριφορές παιδιών (προ)σχολικής ηλικίας

Τα παιδιά της (προ)σχολικής ηλικίας χρειάζονται περισσότερες πληροφορίες για το σώμα τους, τα συναισθήματα και τις αλλαγές που επέρχονται στην εφηβική ηλικία. Συχνά τα παιδιά αυτής της ηλικίας

---

<sup>62</sup> Haka-Iksee, K. & Mian, M (1993). Sexuality in Children. Pediatrics in Review, 14 (10): 401- 407.

εξερευνούν και γνωρίζουν το σώμα, το δικό τους και των άλλων, μέσα από παιχνίδια ή κοινές δραστηριότητες. Η ενασχόληση με τέτοια παιχνίδια θεωρείται φυσιολογική ως ένα σημείο. Σε κάποιες περιπτώσεις, όμως, θα ήταν σωστό να συμβουλευτούμε ειδικό.

Φυσιολογική	Χρειάζεται αξιολόγηση από ειδικούς
• Διακριτική / Ιδιωτική	• Δημόσια
• Κοινή συναίνεση	• Δεν υπάρχει συναίνεση
• Ισότιμη σχέση	• Υπάρχει επιβολή από το ένα μέρος
• Χωρίς βία / απειλές	• Χρήση βίας / απειλών
• Χρήση γλώσσας και εύρος σεξουαλικών γνώσεων που ανταποκρίνονται στην ηλικία των παιδιών	• Χρήση γλώσσας και συμπεριφορές (προχωρημένες) που δεν ανταποκρίνονται στην ηλικία των παιδιών
• Δεν οδηγεί σε τραυματισμό	• Οδηγεί σε τραυματισμό
• Απλοϊκός σεξουαλικός πειραματισμός	• Σεξουαλικός πειραματισμός που περιλαμβάνει προχωρημένες πρακτικές και γλαφυρές λεπτομέρειες. Προσπάθεια ή επιτυχής διείσδυση.

### Συμπτώματα ενδεικτικά προβληματικής σεξουαλικής ανάπτυξης

Πολλές φορές τα παιδιά ή οι νέοι άνθρωποι παρουσιάζουν συμπεριφορές που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως ενδείξεις προβληματικής σεξουαλικής ανάπτυξης. Οι ενδείξεις αυτές μπορεί να είναι γενικές ή συγκεκριμένες. Οι δεύτερες εμπεριέχουν συμπεριφορές που άπτονται της σεξουαλικότητας και της σεξουαλικής συμπεριφοράς. Σε τέτοιες περιπτώσεις η αξιολόγηση του ατόμου από ειδικό επιστήμονα είναι απαραίτητη και επιβάλλεται (για παράδειγμα, εάν υπάρχουν υπόνοιες σεξουαλικής κακοποίησης).

Γενικά	Συγκεκριμένα
<ul style="list-style-type: none"><li>• Επιθετικότητα ή μεγάλη παθητικότητα</li><li>• Δυσκολίες στον ύπνο ή προβλήματα διατροφής</li><li>• Κυκλοθυμικές διαταραχές</li><li>• Νευρικότητα</li><li>• Ψυχοσωματικές ενδείξεις</li><li>• Προβλήματα στη σχολική επίδοση</li><li>• Ξεσπάσματα θυμού</li></ul>	<ul style="list-style-type: none"><li>• Αρνηση της σεξουαλικότητας</li><li>• «Παραβατικές» σεξουαλικές συμπεριφορές</li><li>• Υπερβολική ενασχόληση με αυνανιστικές πρακτικές</li><li>• Ελευθεριότητα</li><li>• Εμμονή σε ζητήματα σεξουαλικότητας</li><li>• Συμπεριφορές που υποδηλώνουν ότι το άτομο έχει αποδεχθεί για τον εαυτό του τη θέση σεξουαλικού αντικειμένου<sup>63</sup></li></ul>

<sup>63</sup> Συνήθως έχει να κάνει με ενδυματολογικές επιλογές που δεν ταιριάζουν στην ηλικία του παιδιού ή συμπεριφορές προσέγγισης και επικοινωνίας, φλερτ κλπ, που επίσης δεν συμβαδίζουν με την ηλικία του.





## ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β



Department of Health Sciences

### **Μεταπτυχιακό πρόγραμμα στην Αγωγή Υγείας Μάρτιος – Απρίλιος 2003**

Αγαπητοί συνάδελφοι/ισσες

Με το ερωτηματολόγιο αυτό διεξάγουμε μία έρευνα, στο πλαίσιο μεταπτυχιακών σπουδών στον τομέα της Αγωγής Υγείας, με θέμα: **«Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση και Διαφυλικές Σχέσεις στο Ελληνικό Δημοτικό Σχολείο – Έρευνα σχετικά με τις απόψεις, αντιλήψεις και γνώμες εκπαιδευτικών της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης».**

Σας παρακαλούμε να συμπληρώσετε το ερωτηματολόγιο με προσοχή έχοντας τη βεβαιότητα ότι συμβάλλετε αποφασιστικά στην επιστημονική διερεύνηση ενός σημαντικού θέματος που αφορά την Ελληνική εκπαίδευση.

Το ερωτηματολόγιο είναι ανώνυμο, ώστε να είστε ελεύθεροι να δώσετε ακριβείς προσωπικές απαντήσεις, οι οποίες εξάλλου θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για τους ερευνητικούς σκοπούς της παρούσας εργασίας.

Ευχαριστώ πολύ για τη συνεργασία σας

Μαργαρίτα Γερούκη  
(Εκπαιδευτικός της πρωτοβάθμιας σε σχολεία της Φινλανδίας -  
Μεταπτυχιακή φοιτήτρια στην Αγωγή Υγείας)

## Μαργαρίτα Γερούκη

### Ερωτηματολόγιο

1. Γυναίκα  Άνδρας  (παρακαλώ σημειώστε)
2. Χρόνια διδακτικής εμπειρίας (παρακαλώ σημειώστε )  
0-5  6-10  11-15  πάνω από 15
3. Αυτή τη χρονιά (παρακαλώ σημειώστε )  
παρακολουθώ το Μαράσλειο  τελευταία τάξη που διδάξα ήταν η : .....  
εργάζομαι σε σχολείο  διδάσκω στην ..... τάξη  
άλλο:.....
4. Κατά τη γνώμη σας, οι φετινοί μαθητές/τριες σας ..... (εάν είστε στο Μαράσλειο οι τελευταίοι μαθητές που είχατε, αν άλλο, σκεφτείτε μαθητές/τριες με τους οποίους έχετε συνεργαστεί) (Παρακαλώ κυκλώστε:  
διαφωνώ απόλυτα **1**, διαφωνώ **2**, δεν ξέρω **3**, συμφωνώ **4**, συμφωνώ απόλυτα **5**)

Αντλούν την πληροφόρησή τους για θέματα σεξουαλικότητας κυρίως από τα δημοφιλή τηλεοπτικά προγράμματα	1	2	3	4	5
Έχουν ακριβή αντίληψη σχετικά με ό,τι αφορά το σώμα τους και το αναπαραγωγικό του σύστημα	1	2	3	4	5
Έχουν πρόσβαση σε κατάλληλο εκπαιδευτικό υλικό που αφορά θέματα σεξουαλικότητας	1	2	3	4	5
Ενημερώνονται επαρκώς για θέματα σεξουαλικότητας από τους γονείς τους	1	2	3	4	5
Θα ενδιαφέρονταν να παρακολουθήσουν στο σχολείο θέματα Σεξουαλικής Διαπαιδαγώγησης – Διαφυλικών Σχέσεων	1	2	3	4	5

5. Κατά τη γνώμη σας, πώς θα αντιμετώπιζαν οι γονείς των μαθητών/τριών σας την προοπτική της συστηματικής διδασκαλίας του θέματος της Σεξουαλικής Διαπαιδαγώγησης – Διαφυλικών Σχέσεων στο δημοτικό σχολείο;

Πολύ αποδοκίμαστικά  Δεν ξέρω  Επιδοκίμαστικά   
Αποδοκίμαστικά  Πολύ επιδοκίμαστικά

6. Με βάση την γενικότερη εκπαιδευτική εμπειρία σας, πόσο συχνά τα παιδιά στο σχολείο εκδηλώνουν μία ή περισσότερες από τις παρακάτω συμπεριφορές; (παρακαλώ κυκλώστε ανάλογα:)

## Η Σεξουαλική Αγωγή στο Σχολείο

κάθε μέρα **1**, μερικές φορές τη βδομάδα **2**, μερικές φορές το μήνα **3**, μερικές φορές το χρόνο **4**, ποτέ **5**)

α. Γράφουν / ανταλλάσσουν ερωτικά μηνύματα (ραβασάκια)	1	2	3	4	5
β. Προσπαθούν ν' αγγίξουν άλλους σε απόκρυφα σημεία του σώματος	1	2	3	4	5
γ. Συζητούν μεταξύ τους θέματα σεξουαλικής υγείας (όπως: τι είναι η περίοδος, το AIDS, η εγκυμοσύνη, κτλ)	1	2	3	4	5
δ. Εκφράζουν στους εκπαιδευτικούς απορίες γι' αυτά τα θέματα	1	2	3	4	5
ε. Εκφράζουν ανησυχίες για τις σχέσεις τους με το άλλο φύλο	1	2	3	4	5
στ. Χρησιμοποιούν άσχημη γλώσσα για να αναφερθούν στα γεννητικά όργανα ή στη σεξουαλική πράξη	1	2	3	4	5
ζ. Εκφράζουν ανησυχίες για τις αλλαγές στο σώμα τους που έχουν σχέση με το φύλο τους και την ωρίμανση	1	2	3	4	5
η. Σχολιάζουν τη σεξουαλική προδιάθεση κάποιου	1	2	3	4	5
θ. Κάνουν προσβλητικά (υβριστικά) σχόλια για τη σεξουαλική προδιάθεση κάποιου	1	2	3	4	5
ι. Φέρνουν στο σχολείο άσεμνες φωτογραφίες ή περιοδικά	1	2	3	4	5

7. Αισθανθήκατε ποτέ ότι χρειάζεστε επιπλέον εκπαίδευση ή άλλη βοήθεια για να αντιμετωπίσετε καλύτερα κάποια(ες) από τις παραπάνω περιπτώσεις;

ΝΑΙ  ΟΧΙ

8. Εάν «ναι» ποιά ή ποιές από τις παραπάνω περιπτώσεις σάς έκανε να αισθανθείτε έτσι; (παρακαλώ σημειώστε ένα ή περισσότερα από τα αντίστοιχα γράμματα)

α  β  γ  δ  ε  στ  ζ  η  θ  ι

9. Έχετε ποτέ χρησιμοποιήσει κάποιο από τα παραπάνω ως αφορμή για να συζητήσετε το θέμα στην τάξη; ΝΑΙ  ΟΧΙ

10. Εάν «όχι», μπορείτε να εξηγήσετε γιατί;

.....  
 .....

11. Εάν «ναι», πώς νιώσατε κατά τη διάρκεια της συζήτησης;

Πολύ δυσάρεστα  Δεν ξέρω  Άνετα   
 Δυσάρεστα  Πολύ άνετα

Άλλο συναίσθημα : .....

12. Πιστεύετε ότι το δημοτικό σχολείο είναι κατ' αρχήν κατάλληλος χώρος για να ξεκινήσουμε μια πιο συστηματική προσέγγιση και διδασκαλία θεμάτων που αφορούν τη Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση και τις Διαφυλικές Σχέσεις;

ΝΑΙ  ΟΧΙ

*Εάν απαντήσατε «όχι» στην τελευταία ερώτηση, παρακαλώ **συνεχίστε** σ' αυτή τη σελίδα.  
Εάν απαντήσατε «ναι» στην τελευταία ερώτηση, παρακαλώ συνεχίστε στη **σελίδα 5**,*

**ερώτηση 19.**

13. Πιστεύετε ότι κάποιο άλλο σχολικό επίπεδο θα ήταν καταλληλότερο για την εισαγωγή του αντικειμένου «Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση – Διαφυλικές Σχέσεις»;

ΝΑΙ  ΟΧΙ

14. Εάν «ναι», παρακαλώ προσδιορίστε ποιο:

Νηπιαγωγείο  Γυμνάσιο  Λύκειο

15. Εάν «όχι», σε ποιον ανήκει, κατά τη γνώμη σας, η ευθύνη της σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης των παιδιών;

.....  
.....

16. Ποιός είναι ο σημαντικότερος λόγος (ή λόγοι), κατά τη γνώμη σας, που κάνει το δημοτικό σχολείο ακατάλληλο για την εισαγωγή αυτού του αντικειμένου;

.....  
.....

17. Ανεξάρτητα από τις αντιρρήσεις σας για μια πιο συστηματική προσέγγιση του αντικειμένου «Σεξουαλική διαπαιδαγώγηση – Διαφυλικές σχέσεις» στο δημοτικό σχολείο, θα παρακολουθούσατε κάποιο εκπαιδευτικό σεμινάριο με αυτό το θέμα;

ΝΑΙ  ΟΧΙ

18. Παρακαλώ εξηγήστε γιατί.

.....

**Τέλος**

*Ευχαριστώ πολύ*

**(Εάν στην ερώτηση Νο 12 έχετε απαντήσει «ναι», παρακαλώ συνεχίστε)**

19. Πιστεύετε ότι το διδακτικό αντικείμενο «Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση – Διαφυλικές Σχέσεις» θα πρέπει να διδάσκεται... (παρακαλώ σημειώστε μία απάντηση)

## Η Σεξουαλική Αγωγή στο Σχολείο

σαν ανεξάρτητο μάθημα;

σαν κεφάλαιο ενός νέου μαθήματος, της Αγωγής Υγείας;

ενταγμένο στο αναλυτικό πρόγραμμα άλλων μαθημάτων;

μέσα από άλλα μαθήματα όποτε το φέρει η περίπτωση;


20. Κατά τη γνώμη σας, η διδασκαλία του αντικειμένου «Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση – Διαφυλικές Σχέσεις» (ΣΔ – ΔΣ) στο δημοτικό σχολείο θα μπορούσε: *(παρακαλώ κυκλώστε μια απάντηση: πολύ απίθανο 1, απίθανο 2, δεν ξέρω 3, πιθανό 4, πολύ πιθανό 5)*

να βοηθήσει τα παιδιά να μη γίνουν θύματα σεξουαλικής εκμετάλλευσης;	1	2	3	4	5
να βελτιώσει την υγεία των μαθητών/τριών;	1	2	3	4	5
να προκαλέσει συγκρούσεις μέσα στην οικογένεια;	1	2	3	4	5
να προκαλέσει συγκρούσεις ανάμεσα στο σχολείο και την οικογένεια;	1	2	3	4	5
να ενισχύει την αυτοεκτίμηση των μαθητών/τριών;	1	2	3	4	5
να οδηγήσει σε πρόωρη έναρξη των σεξουαλικών σχέσεων;	1	2	3	4	5
να συντείνει στην καλύτερη αλληλοκατανόηση των φύλων;	1	2	3	4	5
να θεμελιώσει υπεύθυνη συμπεριφορά για το μέλλον;	1	2	3	4	5
να διδάξει την αποδοχή και το σεβασμό στους άλλους;	1	2	3	4	5

21. Κατά τη γνώμη σας, πόσο σημαντικά είναι τα παρακάτω χαρακτηριστικά του/της εκπαιδευτικού που θα αναλάμβανε τη διδασκαλία του αντικειμένου αυτού; *(παρακαλώ κυκλώστε: όχι τόσο σημαντικό 1, σημαντικό 2, πολύ σημαντικό 3)*

Γνώσεις για θέματα ιατρικής και βιολογίας	1	2	3
Γνώσεις για την ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη των παιδιών	1	2	3
Πληροφόρηση για θέματα που αφορούν τη σεξουαλική συμπεριφορά των σύγχρονων Ελλήνων/ίδων	1	2	3
Γνώσεις από τη διεθνή εμπειρία για το θέμα (ΣΔ – ΔΣ)	1	2	3
Ικανότητα να χειρίζεται τις νέες τεχνολογίες όπως το Διαδίκτυο, ώστε να αντλεί τις απαραίτητες πληροφορίες / υλικό	1	2	3
Κατάρτιση ώστε να χρησιμοποιεί νέες διδακτικές προσεγγίσεις	1	2	3
Προσωπική άνεση να συζητά στην τάξη ζητήματα (ΣΔ-ΔΣ)	1	2	3

22. Κατά τη γνώμη σας πόσο καλό επίπεδο έχετε αυτή τη στιγμή ως προς: *(παρακαλώ κυκλώστε: όχι τόσο καλό 1, καλό 2, πολύ καλό 3)*

τις γνώσεις για θέματα ιατρικής και βιολογίας των φύλων	1	2	3
τις γνώσεις για την ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη των παιδιών;	1	2	3

την πληροφόρηση για θέματα που αφορούν τη σεξουαλική συμπεριφορά των σύγχρονων Ελλήνων/ίδων;	1	2	3
τις γνώσεις από τη διεθνή εμπειρία για το θέμα (ΣΔ – ΔΣ);	1	2	3
την ικανότητα να χειρίζεστε τις νέες τεχνολογίες, όπως το Διαδίκτυο, ώστε να αντλείτε τις απαραίτητες πληροφορίες / υλικό;	1	2	3
την κατάρτιση για να χρησιμοποιείτε νέες διδακτικές προσεγγίσεις;	1	2	3
την προσωπική άνεση να συζητάτε στην τάξη ζητήματα (ΣΔ-ΔΣ);	1	2	3

23. Ποια κατά τη γνώμη σας είναι τα σημαντικότερα εμπόδια σήμερα για την εισαγωγή της διδασκαλίας του θέματος της Σεξουαλικής Διαπαιδαγώγησης – Διαφυλικών Σχέσεων στο δημοτικό σχολείο;

.....  
.....  
.....

24. Εάν θα έπρεπε να διδάξετε αυτό το αντικείμενο, τι άλλη βοήθεια ή υποστήριξη σε πρακτικό επίπεδο θα χρειαζόσασταν για να είστε καταλληλότερα προετοιμασμένη/ος;

.....  
.....  
.....

25. Θα σας ενδιέφερε να παρακολουθήσετε κάποιο εκπαιδευτικό σεμινάριο πάνω στη Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση – Διαφυλικές Σχέσεις;

ΝΑΙ  ΟΧΙ

26. Εάν «ναι», τι θα μπορούσατε να προτείνετε ως θεματικές ενότητες;

.....  
.....

**Τέλος**

*Ευχαριστώ πολύ*

## ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ

Αναγνωρίζοντας το δικαίωμα όλων των ανθρώπων στη γνώση και την πληροφόρηση, οι θεματικές ενότητες του «Διεθνή Οδηγού για τη Σεξουαλική Αγωγή<sup>64</sup>» της UNESCO αφορούν:

1. στις Σχέσεις,
2. στις Αξίες, τις Συμπεριφορές και τις Δεξιότητες,
3. στον Πολιτισμό, την Κοινωνία και τη Νομοθεσία,
4. στην Ανθρώπινη Ανάπτυξη,
5. στη Σεξουαλική Συμπεριφορά και τέλος,
6. στη Σεξουαλική και Αναπαραγωγική Υγεία

Οι θεματικές αυτές ενότητες αναπτύσσονται σε τέσσερα επίπεδα, ανάλογα με την ηλικία των μαθητών και μαθητριών. Συγκεκριμένα:

- ✓ ηλικίες από 5 έως 8 ετών (επίπεδο 1)
- ✓ ηλικίες από 9 έως 12 ετών (επίπεδο 2)
- ✓ ηλικίες από 12 έως 15 ετών (επίπεδο 3)
- ✓ ηλικίες από 15 έως 18+ ετών (επίπεδο 4)

Οι έξι βασικές ενότητες καθώς και η επιμέρους θεματολογία για κάθε ενότητα παρουσιάζονται εδώ για τα δύο πρώτα επίπεδα (δηλαδή για μαθήτριες και μαθητές της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης). Στόχος είναι να παρουσιαστεί στο ελληνικό κοινό ένα αξιόπιστο πλαίσιο για τη δημιουργία και εφαρμογή δραστηριοτήτων σεξουαλικής αγωγής.

---

<sup>64</sup> <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001832/183281e.pdf>



## Ενότητα 1. Σχέσεις

- 1.1 Οικογένειες
- 1.2 Φιλία, Αγάπη και Σχέσεις
- 1.3 Ανοχή και Σεβασμός
- 1.4 Μακροχρόνιες δεσμεύσεις, Γάμος και Τεκνοποίηση

## Ενότητα 2. Αξίες, Συμπεριφορές και Δεξιότητες

- 2.1 Αξίες, Συμπεριφορές και Πηγές γνώσεων γύρω από τη σεξουαλικότητα
- 2.2 Κατεστημένη συμπεριφορά και ο ρόλος των συνομήλικων στη διαμόρφωση σεξουαλικής συμπεριφοράς
- 2.3 Λήψη αποφάσεων
- 2.4 Επικοινωνία, Αρνηση και Διαπραγματευτικές Δεξιότητες
- 2.5 Βρίσκω βοήθεια και υποστήριξη

## Ενότητα 3. Πολιτισμός, Κοινωνία, Νομοθεσία

- 3.1 Σεξουαλικότητα, Πολιτισμός και Νομοθεσία
- 3.2 Σεξουαλικότητα και ΜΜΕ
- 3.3 Κοινωνική κατασκευή του φύλου
- 3.4 Διαφυλική βία, Σεξουαλική Κακοποίηση και Επιβλαβείς παραδοσιακές πρακτικές

## Ενότητα 4. Ανθρώπινη Ανάπτυξη

- 4.1 Σεξουαλική και Αναπαραγωγική Ανατομία και Φυσιολογία
- 4.2 Αναπαραγωγή
- 4.3 Εφηβεία
- 4.4 Αυτοεικόνα του σώματος
- 4.5 Τα δικαιώματα που αφορούν το σώμα

## Ενότητα 5. Σεξουαλική συμπεριφορά

- 5.1 Το βιολογικό φύλο, η σεξουαλικότητα και ο σεξουαλικός κύκλος της ζωής

## 5.2 Συνήθεις σεξουαλικές συμπεριφορές και σεξουαλική ανταπόκριση

### Ενότητα 6. Σεξουαλική και Αναπαραγωγική υγεία

6.1 Αποφυγή εγκυμοσύνης

6.2 Καταλαβαίνω, Αναγνωρίζω και Αντιμετωπίζω τον κίνδυνο των ΣΜΝ και HIV

6.3 Το κοινωνικό στίγμα για το HIV και AIDS, Θεραπεία, Φροντίδα και Υποστήριξη

### Ενότητα 1. Σχέσεις

#### 1.1 Οικογένειες

##### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 1)

*Ορίζω την έννοια της οικογένειας, παρουσιάζω διάφορα είδη οικογενειακών δομών*

- υπάρχουν διαφορετικά είδη οικογενειών στον κόσμο
- ο ρόλος και οι ανάγκες των μελών της οικογένειας είναι διαφορετικός
- τα μέλη της οικογένειας φροντίζουν το ένα το άλλο, αν και κάποιες φορές αυτό μπορεί να μη συμβαίνει για λόγους ανεξάρτητους, ή όχι, από τη θέλησή τους
- ανισότητες ανάμεσα στα φύλα πολλές φορές διαφαίνονται από το ρόλο και τις υπευθυνότητες των μελών της οικογένειας
- οι οικογένειες μας διδάσκουν αξίες

##### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 2)

*Περιγραφή των ρόλων, δικαιωμάτων και υπευθυνοτήτων για τα διαφορετικά μέλη της οικογένειας*

- η σημασία της ισότητας ανάμεσα στα φύλα όσον αφορά τους ρόλους και τις οικογενειακές ευθύνες
- η σημασία της επικοινωνίας ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας, ιδιαίτερα ανάμεσα σε γονείς και παιδιά
- ο ρόλος των γονέων να κατευθύνουν και να υποστηρίζουν τις αποφάσεις των παιδιών τους
- οι οικογένειες βοηθούν τα παιδιά να διαμορφώσουν αξίες και επηρεάζουν τις προσωπικότητές τους
- θέματα υγείας ή ασθένειας επηρεάζουν τις οικογένειες ως προς τη δομή, το ρόλο και τις ευθύνες των μελών της

## 1.2 Φιλία, Αγάπη και Σχέσεις

### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 1)

*Ορίζω τις έννοιες «φίλος», «φίλη»*

- Ορισε διαφορετικούς φίλους και φίλες (καλοί, κακοί, αγόρια φίλοι, κορίτσια φίλες)
- Συναισθήματα, εμπιστοσύνη, ενσυναίσθηση, μοιράζομαι και υποστηρίζω
- Διαφορετικά είδη αγάπης και διαφορετικοί τρόποι έκφρασης της αγάπης
- Σημαντικά χαρακτηριστικά των σχέσεων

### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 2)

*Προσδιορισμός αναγκαίων δεξιοτήτων για τη διατήρηση σχέσεων*

- Διαφορετικοί τρόποι για να εκφράσουμε τη φιλία και την αγάπη
- Οι φίλιες και η αγάπη κάνουν τους ανθρώπους να αισθάνονται όμορφα
- Στερεότυπα στους ρόλους των φύλων είναι δυνατό να επηρεάσουν τις διαπροσωπικές σχέσεις
- Χρειάζεται προαγωγή της ισότητας των φύλων για υγιείς σχέσεις

- Χαρακτηριστικά υγιών και επιβλαβών σχέσεων
- Διαφορετικά χαρακτηριστικά των επιβλαβών σχέσεων

### 1.3 Ανοχή και Σεβασμός

#### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 1)

*Ορισμός της έννοιας «σεβασμός»*

- Εννοιες: ανοχή, αποδοχή και σεβασμός
- Κάθε άνθρωπος έχει μοναδικότητα και αξία και μπορεί να συνεισφέρει στο κοινωνικό σύνολο προσφέροντας τη φιλία του, συμμετέχοντας σε μια σχέση, και προσφέροντας αγάπη ακόμη κι αν είναι άτομο με ειδικές ανάγκες ή άτομο με HIV
- Κάθε άνθρωπος αξίζει σεβασμό
- Το να γελοιοποιούμε άλλους ανθρώπους είναι κακό

#### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 2)

*Ορισμός των εννοιών «προκατάληψη», «κοινωνικό στίγμα», «δυσανοχή», «απόρριψη», «παρενόχληση» και «εκφοβισμός» (bullying)*

- Η παρενόχληση και ιδιαίτερα ατόμων που θεωρούνται 'διαφορετικά' (ανεξάρτητα από την κατάσταση της υγείας τους, το χρώμα, την καταγωγή ή τη σεξουαλική προτίμηση) είναι απρεπής και παραβιάζει τα ανθρώπινα δικαιώματα
- Εννοιες: κοινωνικό στίγμα, διάκριση, ομοφυλοφοβία, τρανσφοβία και κατάχρηση εξουσίας
- Συζήτηση με θέμα ανθρώπους που έχουν παρενοχληθεί ή που έχουν υπάρξει θύματα εκφοβισμού

### 1.4 Μακροχρόνιες δεσμεύσεις, Γάμος και Τεκνοποίηση

#### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 1)

*Εξηγώ τις έννοιες «οικογένεια», «γάμος»*

- Κάποιοι άνθρωποι επιλέγουν τον ή την σύντροφό τους. Για

- άλλους η επιλογή αυτή γίνεται από τρίτους
- Χωρισμός και διαζύγιο
- Οι αλλαγές στις οικογενειακές δομές έχουν αντίκτυπο στην καθημερινή ζωή των παιδιών, τους ρόλους και τις ευθύνες τους

### **Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 2)**

*Εξηγώ τα χαρακτηριστικά στοιχεία των μακροχρόνιων σχέσεων, του γάμου και της γονικής σχέσης*

- Νομικοί περιορισμοί στο γάμο και την τεκνοποίηση
- Κάθε άνθρωπος έχει το δικαίωμα να αποφασίσει αν θέλει να αποκτήσει παιδιά, ακόμη και τα άτομα με ειδικές ανάγκες ή τα οροθετικά
- Ο γάμος ανηλίκων ή γάμος από εξαναγκασμό δεν συνάδει με τα βασικά ανθρώπινα δικαιώματα
- Οι υποχρεώσεις των γονέων
- Υπάρχουν πολλοί τρόποι για να γίνουν γονείς οι ενήλικες: επιθυμητή ή όχι εγκυμοσύνη, τεχνητή γονιμοποίηση, υιοθεσία, υποβοηθούμενη τεκνοποίηση, ανάδοχος γονέας

## Ενότητα 2. Αξίες, Συμπεριφορές και Δεξιότητες

### 2.1 Αξίες, Συμπεριφορές και Πηγές γνώσεων γύρω από τη σεξουαλικότητα

#### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 1)

*Ορίζω τι σημαίνει «αξία» και προσδιορίζω τρεις σημαντικές προσωπικές αξίες*

- Οι αξίες είναι ισχυρές πεποιθήσεις των ατόμων, των οικογενειών ή των κοινωνιών για σημαντικά θέματα
- Οι αξίες και οι πεποιθήσεις κατευθύνουν τις αποφάσεις μας στη ζωή και τις σχέσεις μας
- Τα διάφορα άτομα, οι συνομήλικοι, οι οικογένειες και η κοινωνία γενικότερα είναι δυνατό να μη μοιράζονται τις ίδιες αξίες

#### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 2)

*Από πού προέρχονται οι αξίες, οι στάσεις και οι γνώσεις γύρω από τη σεξουαλικότητα*

- Οι αξίες γύρω από τα φύλα, τις σχέσεις, την αγάπη, τη σεξουαλικότητα και την αναπαραγωγή επηρεάζουν την ατομική συμπεριφορά και τις επιλογές
- Πολιτιστικές αξίες επηρεάζουν τους ρόλους και την ισότητα των φύλων

### 2.2 Κατεστημένη συμπεριφορά και ο ρόλος των συνομήλικων στη διαμόρφωση σεξουαλικής συμπεριφοράς

#### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 1)

*Ορίζω την έννοια «πίεση από τους συνομηλίκους»*

- Το δικαίωμα να προσδιορίζουμε την προσωπική στάση
- Παραδείγματα διαφορετικών ειδών 'πίεσης' από τους συνομηλίκους
- Αντίσταση στην αρνητική πίεση από τους συνομηλίκους

### **Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 2)**

*Περιγράψω κατεστημένες κοινωνικές δομές και το πώς επηρεάζουν την ατομική συμπεριφορά*

- Κοινωνικές κατεστημένες δομές επηρεάζουν τη διαμόρφωση αξιών και συμπεριφορών, συμπεριλαμβανομένων αυτών που αφορούν τη σεξουαλικότητα
- Δυναμική συμπεριφορά
- Αντίσταση στην αρνητική επιρροή των κατεστημένων κοινωνικών δομών και της πίεσης από τους συνομηλίκους

## **2.3 Λήψη αποφάσεων**

### **Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 1)**

*Παραδείγματα σωστών και λανθασμένων αποφάσεων και οι συνέπειές τους*

- Οι αποφάσεις και οι συνέπειές τους
- Οι άνθρωποι έχουν το δικαίωμα να παίρνουν τις δικές τους αποφάσεις
- Δεξιότητες στη λήψη των αποφάσεων
- Τα παιδιά ίσως χρειάζονται τη βοήθεια των ενηλίκων για να πάρουν κάποιες αποφάσεις

### **Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 2)**

*Η διαδικασία λήψης αποφάσεων για την αντιμετώπιση προβλημάτων*

- Οι άνθρωποι χρησιμοποιούν διαφορετικούς τρόπους για να πάρουν μια απόφαση
- Βήματα στη λήψη αποφάσεων

- Αναμενόμενες συνέπειες
- Επιλέγοντας δράσεις που έχουν το καλύτερο αποτέλεσμα
- Επιρροές στη λήψη αποφάσεων (πχ. φίλοι, κοινωνικές δομές, στερεότυποι διαφυλικό ρόλοι, συνομήλικοι και ΜΜΕ)
- Πού μπορώ να βρω βοήθεια όσον αφορά στη λήψη αποφάσεων

## **2.4 Επικοινωνία, Αρνηση και Διαπραγματευτικές Δεξιότητες**

### **Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 1)**

*Κατανοώ ότι υπάρχουν διάφορες μορφές επικοινωνίας*

- Λεκτική, μη λεκτική επικοινωνία
- Οι άνθρωποι επικοινωνούν με διαφορετικούς τρόπους
- Όλοι οι άνθρωποι έχουν δικαίωμα να εκφράζονται
- Η σημασία της καλής επικοινωνίας ανάμεσα στους φίλους και τις φίλες, με ενήλικα άτομα της εμπιστοσύνης μας και ανάμεσα σε γονείς και παιδιά
- Η επικοινωνία είναι ένας τρόπος έκφρασης των δικαιωμάτων μας

### **Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 2)**

*Κατανοώ παραδείγματα επιτυχημένης και αποτυχημένης επικοινωνίας*

- Οι άνθρωποι επικοινωνούν με διαφορετικούς τρόπους
- Στοιχεία επιτυχημένης λεκτικής και μη λεκτικής επικοινωνίας
- Διάφοροι τρόποι και είδη επικοινωνίας
- Η σημασία της καλής επικοινωνίας ανάμεσα στους φίλους και τις φίλες, με ενήλικα άτομα της εμπιστοσύνης μας και ανάμεσα σε γονείς και παιδιά
- Η διαπραγμάτευση απαιτεί σεβασμό, συνεργασία και συχνά υποχωρήσεις από όλους
- Τρόποι με τους οποίους οι διαφυλικές διαφορές μπορούν να επηρεάσουν τη λήψη αποφάσεων
- Δυναμική συμπεριφορά



## 2.5 Βρίσκω βοήθεια και υποστήριξη

### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 1)

*Αναγνωρίζω διάφορους τρόπους που οι άνθρωποι χρησιμοποιούν για να βοηθήσουν ο ένας τον άλλο*

- Το φιλικό περιβάλλον, η οικογένεια, οι εκπαιδευτικοί, ο κλήρος και τα μέλη της κοινότητας μπορούν και πρέπει να αλληλοβοηθούνται
- Πηγές βοήθειας μέσα στην κοινότητα
- Το δικαίωμα όλων να νιώθουν προστατευμένοι/ες και να λαμβάνουν υποστήριξη
- Χαρακτηριστικά των αποτελεσματικών πηγών βοήθειας

### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 2)

*Αναγνωρίζω συγκεκριμένα προβλήματα και αναζητώ ανάλογες πηγές βοήθειας*

- Μερικά προβλήματα μπορούν να αντιμετωπιστούν με εξωτερική βοήθεια
- Πηγές υποστήριξης στο σχολείο και την κοινότητα
- Συγκεκριμένα βήματα για τη χρήση προφυλακτικών και προφύλαξης, και το «χάπι της επόμενης μέρας»

## Ενότητα 3. Πολιτισμός, Κοινωνία, Νομοθεσία

### 3.1 Σεξουαλικότητα, Πολιτισμός και Νομοθεσία

#### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 1)

*Αναγνωρίζω πηγές πληροφόρησης για θέματα σεξουαλικότητας και κοινωνικού φύλου*

- Οι άνθρωποι λαμβάνουν μηνύματα για το σεξ, το κοινωνικό φύλο και τη σεξουαλικότητα από πολιτιστικές και θρησκευτικές πηγές

#### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 2)

1. *Αναγνωρίζω σημαντικές πολιτιστικές, θρησκευτικές και νομικές κατεστημένες συνήθειες και μηνύματα γύρω από τη σεξουαλικότητα*
  2. *Δείχνω προθυμία να ακούω τις απόψεις των άλλων γύρω από τη σεξουαλικότητα*
- Αναγνωρίζω τη σημασία κοινωνικοπολιτιστικών και νομοθετικών παραγόντων για την ευημερία του ατόμου
  - Ορίζω κατεστημένες δομές και ταμπού που σχετίζονται με τη σεξουαλικότητα και το φύλο και πώς αυτά αλλάζουν στο πέρασμα του χρόνου
  - Διακρίνω τελετουργικές πράξεις που δείχνουν το πέρασμα στην ενήλικη ζωή

### 3.2 Σεξουαλικότητα και ΜΜΕ

#### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 1)

1. Αναγνωρίζω διαφορετικά Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (επικοινωνίας)
  2. Προσδιορίζω με παραδείγματα τη διαφορά ανάμεσα στην πραγματικότητα και τη φαντασία (π.χ., τηλεόραση, διαδίκτυο)
- Τα ΜΜΕ αναπαριστούν τους ανθρώπους με θετικό ή αρνητικό τρόπο

#### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 2)

1. Διακρίνω με παραδείγματα πώς παρουσιάζονται οι άνδρες και οι γυναίκες στα διάφορα ΜΜΕ
  2. Περιγράφω την επίδραση των ΜΜΕ στη διαμόρφωση προσωπικών αξιών, στάσεων και συμπεριφορών σχετικά με το σεξ και το φύλο
- Τα ΜΜΕ επηρεάζουν τη διαμόρφωση κοινωνικών κατεστημένων γύρω από το κοινωνικό φύλο, τη σεξουαλική και αναπαραγωγική υγεία
  - Τα μηνύματα των ΜΜΕ για τη σεξουαλικότητα

### 3.3 Κοινωνική κατασκευή του φύλου

#### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 1)

Ορίζω την έννοια «κοινωνικό φύλο»

- Ρόλοι και προκαταλήψεις για τα φύλα
- Παραδείγματα διαφυλικών στερεοτύπων
- Ανισότητα των φύλων

### **Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 2)**

*Αναγνωρίζω τρόπους με τους οποίους η ανισότητα των φύλων επιδρά στα αγόρια και τα κορίτσια, τις γυναίκες και τους άντρες*

- Ξεπερνώντας τις προκαταλήψεις και την ανισότητα των φύλων
- Τα δικαιώματα των φύλων
- Οι οικογένειες, τα σχολεία, το φιλικό περιβάλλον, τα ΜΜΕ και η κοινωνία ως πηγές μηνυμάτων για τα φύλα
- Παραδείγματα ανισότητας των φύλων
- Ρόλοι των φύλων: ομοιότητες και διαφορές
- Παράγοντες που επηρεάζουν τους ρόλους των φύλων

### **3.4 Διαφυλική βία, Σεξουαλική Κακοποίηση και Επιβλαβείς παραδοσιακές πρακτικές**

#### **Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 1)**

1. *Παραδείγματα καλών και επιζήμιων πρακτικών*
2. *Περιγράφω την έννοια «κοινωνικό φύλο»*

- Με ποιό τρόπο επιβλαβείς παραδοσιακές πρακτικές επηρεάζουν την υγεία και την ευημερία
- Ρόλοι των φύλων, διαφυλικά στερεότυπα και διαφυλική βία
- Ορισμός της έννοιας «ανισότητα των φύλων»
- Η κοινωνική προτίμηση προς το αρσενικό
- Έννοιες: το δικαίωμα στο σώμα και σεξουαλική κακοποίηση
- Διαφορές ανάμεσα σε συναινετική σεξουαλική δραστηριότητα και την εξαναγκαστική συνουσία

#### **Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 2)**

1. *Εξηγώ πώς οι ρόλοι των φύλων και τα διαφυλικά στερεότυπα ενισχύουν τη εξαναγκαστική σεξουαλική δραστηριότητα και*

- τη σεξουαλική κακοποίηση
2. Ορίζω και περιγράφω μορφές διαφυλικής βίας. Βιασμός και τρόποι πρόληψης
  3. Αποκτώ επικοινωνιακές δεξιότητες (π.χ., δυναμισμός, άρνηση) στην αντιμετώπιση διαφυλικών διακρίσεων και σεξουαλικής κακοποίησης

- Τι πρέπει να κάνει το θύμα σεξουαλικής κακοποίησης ή βιασμού
- Θετικές παραδοσιακές αντιλήψεις και πρακτικές
- Παραδείγματα επιβλαβών παραδοσιακών πρακτικών (π.χ., προτίμηση στα αγόρια/γίους, διατροφικά ταμπού, δολοφονίες για λόγους τιμής, γάμοι ανηλίκων, πολυγαμία, διπλά δεδομένα για τους ρόλους των φύλων και τη σεξουαλική συμπεριφορά)
- Πρόληψη / αντιμετώπιση επιβλαβών παραδοσιακών πρακτικών
- Η σχέση ανάμεσα στη διαφυλική βία, τη σεξουαλική κακοποίηση και τις παραδοσιακές επιβλαβείς πρακτικές και τα ΣΜΝ συμπεριλαμβανομένου του HIV και της ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης
- Νομιμότητα των παραδοσιακών επιβλαβών πρακτικών και η επίδραση στην ισότητα των φύλων και την υγεία

## Ενότητα 4. Ανθρώπινη Ανάπτυξη

### 4.1 Σεξουαλική και Αναπαραγωγική Ανατομία και Φυσιολογία

#### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 1)

*Διάκριση ανάμεσα στο γυναικείο και ανδρικό σώμα*

- Κατάλληλη ονομασία των μελών του σώματος και οι λειτουργίες τους
- Διαφοροποίηση ανάμεσα στα θηλυκά και αρσενικά γεννητικά όργανα
- Τα κορίτσια και τα αγόρια έχουν ιδιαίτερα μέρη στο σώμα τους όπου μπορούν να νιώσουν ευχαρίστηση με το άγγιγμά τους
- Η σωστή δημόσια συμπεριφορά όσον αφορά στα ιδιαίτερα μέρη του σώματος
- Γυμνισμός και ντροπή

#### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 2)

*Περιγράψω τη δομή και τη λειτουργία των σεξουαλικών και αναπαραγωγικών οργάνων*

- Βασικές αρχές της σεξουαλικής και αναπαραγωγικής ανατομίας και φυσιολογίας, συμπεριλαμβανομένου του έμμηνου κύκλου, της γέννησης σπερματοζωαρίων, της στύσης, της ονείρωξης και της εκσπερμάτισης
- Οι άνδρες και οι γυναίκες μπορούν να δώσουν και να πάρουν σεξουαλική απόλαυση
- Τα πιο συνηθισμένα προβλήματα των γεννητικών οργάνων

## 4.2 Αναπαραγωγή

### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 1)

*Πώς γεννιούνται τα παιδιά*

- Η αναπαραγωγή χρειάζεται το ωάριο και το σπερματοζώαριο
- Η διαδικασία γονιμοποίησης, σύλληψης, εγκυμοσύνης και γέννησης

### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 2)

1. *Πώς καταλήγουμε στην εγκυμοσύνη και πώς μπορούμε να την αποφύγουμε*
2. *Βασικές μέθοδοι αντισύλληψης*

- Η σχέση ανάμεσα στην κολπική διείσδυση και την εγκυμοσύνη
- Συγκεκριμένα μέσα αντισύλληψης
- Σωστή χρήση των προφυλακτικών και της αντισύλληψης γενικά ως μέσο αποτροπής κυήσεων, μολύνσεων από HIV και άλλων ΣΜΝ
- Ωορρηξία και γόνιμες μέρες του κύκλου
- Σχέση ανάμεσα στην αίσθηση του ερεθισμού, την κολπική λίπανση, τη στύση του πέους και την εκσπερμάτιση
- Κίνδυνοι για την υγεία από τη σύναψη πρώιμου γάμου (εξαναγκαστικού ή όχι), πρώιμες κυήσεις και γεννήσεις
- Ζητήματα υγείας και κίνδυνοι από κακή διατροφή, κάπνισμα και χρήση αλκοόλ και ναρκωτικών ουσιών κατά τη διάρκεια της κύησης
- Ζητήματα υγείας και κίνδυνοι όταν κυοφορούν άτομα φορείς του HIV

## 4.3 Εφηβεία

### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 1)

1. Οι σωματικές αλλαγές καθώς μεγαλώνουμε
  2. Τα κύρια χαρακτηριστικά της εφηβείας
- Η εφηβεία είναι μια περίοδος κατά την οποία σωματικές και συναισθηματικές αλλαγές συμβαίνουν καθώς τα παιδιά μεγαλώνουν και ωριμάζουν

### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 2)

*Η πορεία της εφηβείας και η ωρίμανση του σεξουαλικού και αναπαραγωγικού συστήματος*

- Το σύνολο των κοινωνικών, συναισθηματικών και σωματικών αλλαγών που συνδέονται με την εφηβεία
- Η σημασία της σωστής υγιεινής (π.χ., καθαρισμός των γεννητικών οργάνων, καθαρισμός κατά τη διάρκεια των εμμηνίων, κλπ)
- Πρόσβαση και σωστή χρήση διάφορων ειδών υγιεινής φροντίδας κατά την έμμηνο ρύση
- Η σχέση της εφηβείας με την αναπαραγωγική ικανότητα
- Ονείρωση



## 4.4 Αυτοεικόνα του σώματος

### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 1)

*Αντιλαμβάνομαι ότι όλα τα σώματα δεν είναι ίδια*

- Όλα τα σώματα (και των ατόμων με αναπηρία) είναι ξεχωριστά και μοναδικά
- Θα πρέπει να είμαστε περήφανοι/ες για το σώμα μας

### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 2)

*Διαχωρίζω ανάμεσα σε κοινωνικά ιδεώδη και την πραγματικότητα σε σχέση με τη σωματική εικόνα*

- Η σωματική εικόνα προσδιορίζεται από κληρονομικούς, περιβαλλοντικούς παράγοντες και (ανθ)υγιεινές συνήθειες
- Οι εικόνες που παρουσιάζονται στα ΜΜΕ για το σώμα και πώς αυτές επηρεάζουν τον τρόπο που αισθάνονται οι άνθρωποι για το σώμα τους και τον εαυτό τους
- Οι περισσότεροι άνθρωποι δεν ανταποκρίνονται στις στερεότυπες εικόνες-πρότυπα ομορφιάς
- Η αξία του ατόμου δεν πρέπει να προσδιορίζεται από την εμφάνισή του
- Τα ιδεώδη για μια ελκυστική εμφάνιση αλλάζουν με το χρόνο και από κοινωνία σε κοινωνία

## 4.5 Τα δικαιώματα που αφορούν το σώμα

### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 1)

*Τα δικαιώματα που αφορούν το σώμα*

- Το δικαίωμα να αποφασίζω ποιός μπορεί να αγγίξει το σώμα μου, πότε και πώς

- Η διαφορά ανάμεσα σε εμφανή και απόκρυφα μέρη του σώματος, ανάμεσα σε κατάλληλη και ακατάλληλη επαφή
- Αρνούμαι επαφή ή συμπεριφορά που θεωρώ ακατάλληλη ή ανεπιθύμητη
- Ο εκφοβισμός και τι πρέπει να κάνω γι' αυτό το πρόβλημα
- Μαθαίνω πού μπορώ να καταφύγω για βοήθεια σε περίπτωση ακατάλληλης επαφής
- Μαθαίνω ότι η σεξουαλική κακοποίηση είναι πάντα κάτι κακό (και στο πλαίσιο του οικογενειακού περιβάλλοντος)

### **Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 2)**

1. *Τι σημαίνει ανεπιθύμητη σεξουαλική προσοχή*
  2. *Τρόποι αντίστασης κατά της ανεπιθύμητης σεξουαλικής προσοχής*
- Το δικαίωμα να αρνηθώ ανεπιθύμητη σεξουαλική προσοχή
  - Τι να κάνω, πού να ζητήσω βοήθεια
  - Ο εκφοβισμός (επίσης τηλεφωνικός και διαδικτυακός)
  - Αντιμετωπίζω την πίεση να ολοκληρώσω τη σχέση μου
  - Ορίζω τη σεξουαλική παρενόχληση και την εξαναγκαστική επαφή και το βιασμό
  - Αποφεύγω και αντιμετωπίζω τη σεξουαλική παρενόχληση και την εξαναγκασμό

## Ενότητα 5. Σεξουαλική συμπεριφορά

### 5.1 Το βιολογικό φύλο, η σεξουαλικότητα και ο σεξουαλικός κύκλος της ζωής

#### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 1)

*Εξηγώ την έννοια «απόκρυφα μέρη» του σώματος*

- Τα περισσότερα παιδιά εκφράζουν περιέργεια για τα μέρη του σώματος
- Είναι φυσιολογικό να εξερευνούμε και να αγγίζουμε μέρη του σώματός μας
- Το άγγιγμα του σώματος μπορεί να δημιουργήσει αίσθημα απόλαυσης
- Αυνανισμός (αυτοϊκανοποίηση) ονομάζεται η πράξη όπου αγγίζουμε και τρίβουμε τα γεννητικά μας όργανα
- Μερικοί άνθρωποι αυνανίζονται, άλλοι όχι
- Η αυτοϊκανοποίηση δεν είναι επιβλαβής αλλά είναι ιδιωτική υπόθεση

#### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 2)

*Περιγράφω την έννοια σεξουαλικότητα σε συνδυασμό με τον κύκλο της ανθρώπινης ζωής*

- Τα ανθρώπινα όντα γεννιούνται με την ικανότητα να απολαμβάνουν τη σεξουαλικότητά τους
- Η αυτοϊκανοποίηση είναι πολλές φορές ο τρόπος με τον οποίο νιώθουμε για πρώτη φορά τη σεξουαλική απόλαυση
- Πολλά αγόρια και κορίτσια αρχίζουν να αυτοϊκανοποιούνται κατά την εφηβεία
- Ο αυνανισμός δεν προκαλεί σωματικές ή συναισθηματικές βλάβες

- Ακόμη και άνθρωποι που έχουν μακροχρόνιες σχέσεις είναι δυνατό να αυνανίζονται
- Οι περισσότεροι άνθρωποι έχουν περιέργεια και πολλές ερωτήσεις για τα ζητήματα της σεξουαλικότητας
- Είναι αποδεκτό να μιλάς και να ρωτάς για θέματα σεξουαλικότητας
- Ορισμοί των εννοιών σεξουαλικότητα, κοινωνικό φύλο, βιολογικό φύλο, ρόλος των φύλων, ταυτότητα του φύλου και σεξουαλική προτίμηση
- Κοινωνικοπολιτιστικά χαρακτηριστικά και στερεότυπα των διαφυλικών ρόλων επηρεάζουν τη σεξουαλική συμπεριφορά
- Η σημασία της επικοινωνίας για θέματα σεξουαλικότητας με ενήλικα άτομα εμπιστοσύνης

## 5.2 Συνήθεις σεξουαλικές συμπεριφορές και σεξουαλική ανταπόκριση

### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 1)

*Εξηγώ ότι η σεξουαλική δραστηριότητα είναι ένας ώριμος τρόπος για να δείξω φροντίδα και αγάπη*

- Το άγγιγμα του σώματος μπορεί να προκαλέσει αίσθημα ευχαρίστησης
- Οι ενήλικες είναι δυνατό να δείχνουν αγάπη και φροντίδα με πολλούς τρόπους και με τη σεξουαλική δραστηριότητα
- Οι άνθρωποι φιλιούνται, αγκαλιάζονται και έχουν σεξουαλική συμπεριφορά για να δείξουν αγάπη, φροντίδα, εγγύτητα στο άλλο πρόσωπο και για να νιώσουν όμορφα
- Τα παιδιά δεν είναι ώριμα για να έχουν σεξουαλική επαφή

## Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 2)

*Περιγράφω πώς ανταποκρίνονται σε κάποιο σεξουαλικό ερέθισμα τα αρσενικά και τα θηλυκά*

- Η σεξουαλική διέγερση προκαλεί σωματική ανταπόκριση
- Κατά την εφηβεία αγόρια και κορίτσια αντιλαμβάνονται περισσότερο την ανταπόκριση που δείχνει το σώμα τους σε σεξουαλικά ερεθίσματα
- Η αγάπη συμπεριλαμβάνει περισσότερες πράξεις από τη διείσδυση
- Υπάρχουν πολλοί τρόποι με τους οποίους τα ζευγάρια δείχνουν την αγάπη, τη φροντίδα και το σεξουαλικό τους ενδιαφέρον
- Οι σεξουαλικές σχέσεις προαπαιτούν συναισθηματική και σωματική ωριμότητα
- Κατανοώ ότι οι άνθρωποι ανταποκρίνονται με το σώμα τους στη σεξουαλική διέγερση
- Οι άνθρωποι μπορεί να κάνουν σεξουαλικές σκέψεις και να νιώθουν σεξουαλική διέγερση αλλά είναι σε θέση να την ελέγχουν και να μην ανταποκριθούν απαραίτητα
- Τα στοιχεία του κύκλου σεξουαλικής διέγερσης στο αρσενικό και το θηλυκό φύλο
- Ορισμός και λειτουργία του οργασμού
- Εννοια, παραδείγματα και θετικές–αρνητικές συνέπειες των «αφροδισιακών»
- Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα από υλικό γύρω από τη σεξουαλικότητα που βρίσκεται στο διαδίκτυο
- Δεξιότητες χρήσης του διαδικτύου για κοινωνικούς λόγους (φιλίες)
- Πώς μπορώ να αποφύγω ανεπιθύμητη σεξουαλική προβολή σε διαδικτυακό περιβάλλον
- Ελάχιστοι (αν υπάρχουν) άνθρωποι ζουν τη ζωή τους σαν σεξουαλικά όντα χωρίς να αντιμετωπίσουν κάποιο πρόβλημα ή απογοήτευση

## Ενότητα 6. Σεξουαλική και Αναπαραγωγική υγεία

### 6.1 Αποφυγή εγκυμοσύνης

#### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 1)

*Δεν έχουν, απαραίτητα, όλα τα ζευγάρια παιδιά*

- Τα παιδιά έρχονται γιατί τα θέλουμε και δικαιούνται φροντίδας και αγάπης
- Μερικοί άνθρωποι δεν είναι σε θέση να φροντίσουν παιδιά
- Όλοι οι άνθρωποι, ανεξάρτητα από την κατάσταση της υγείας τους, τη θρησκεία, την καταγωγή ή τη σεξουαλική προτίμηση μπορούν να μεγαλώσουν ένα παιδί και να του δώσουν τη φροντίδα που δικαιούται

#### Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 2)

*Περιγράψω τα βασικά στάδια της κύησης και της σύλληψης*

- Σημάδια και συμπτώματα της εγκυμοσύνης
- Η αποχή από τη συνουσία είναι ο αποτελεσματικότερος τρόπος αντισύλληψης
- Τα προφυλακτικά και άλλα αντισυλληπτικά μέσα (και το χάπι της επόμενης μέρας) μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως αποτρεπτικά μιας ανεπιθύμητης εγκυμοσύνης
- Σωστή και συστηματική χρήση προφυλακτικών είναι δυνατό να προστατεύσουν από ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη, μολύνσεις από HIV και άλλα ΣΜΝ
- Μύθοι και αλήθειες γύρω από τη χρήση προφυλακτικών, αντισυλληπτικών και άλλων μέσων αποτροπής μια ανεπιθύμητης κύησης
- Τα παιδιά δεν πρέπει να έχουν την εμπειρία της συνουσίας
- Τρόποι αποφυγής μια ανεπιθύμητης κύησης

- Οι φυσικές αντισυλληπτικές μέθοδοι είναι ασφαλείς επιλογές μόνο των ενηλίκων
- Υποχρεώσεις των ανδρών και των γυναικών να χρησιμοποιούν προφυλακτικά κι άλλα αντισυλληπτικά μέσα
- Κοινωνικές συνέπειες και συνέπειες στην υγεία από μια πρώιμη, ανεπιθύμητη εγκυμοσύνη
- Ορισμός της «διακοπής κύησης»
- Το νομικό καθεστώς που διέπει τις εκτρώσεις στη χώρα και στα άλλα μέρη του κόσμου
- Οι νόμιμες αμβλώσεις πραγματοποιούνται σε συνθήκες σωστής υγιεινής από ειδικευμένο προσωπικό
- Οι κίνδυνοι για την υγεία εξαιτίας παράνομων και μη ασφαλών αμβλώσεων
- Τα χαρακτηριστικά των προφυλακτικών
- Βήματα για τη σωστή χρήση του προφυλακτικού
- Δεξιότητες αποτροπής ανεπιθύμητης σεξουαλικής σχέσης

## **6.2 Καταλαβαίνω, Αναγνωρίζω και Αντιμετωπίζω τον κίνδυνο των ΣΜΝ και HIV**

### **Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 1)**

*Περιγράψω τις έννοιες «υγεία» και «ασθένεια»*

- Πώς κάποιες ασθένειες μεταδίδονται από τον έναν στον άλλο
- Παραμένω υγιής
- Το ανοσοποιητικό σύστημα και πώς προστατεύει το σώμα από ασθένειες
- HIV και AIDS και πώς επηρεάζουν το ανοσοποιητικό σύστημα
- Πώς μεταδίδεται το HIV και τα ΣΜΝ
- Οι άνθρωποι με HIV έχουν ανάγκη την αγάπη, τη φροντίδα και τη στήριξή μας
- Δεν μπορείς να ξέρεις αν κάποιος είναι φορέας HIV απλά κοιτάζοντάς τον

- Πώς κάποιος άνθρωπος με HIV μπορεί να αποφύγει να μολύνει κάποιον άλλον
- Οι κοινωνικές συνέπειες του HIV και AIDS
- Μπορούμε να βοηθήσουμε ο ένας άνθρωπος τον άλλο κάνοντας υγιείς επιλογές
- Πού μπορώ να ζητήσω βοήθεια όταν είμαι άρρωστος

### **Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 2)**

1. *Εξηγώ πώς τα ΣΜΝ και το HIV μεταδίδονται, θεραπεύονται και αποτρέπονται*
  2. *Εξασκώ επικοινωνιακές δεξιότητες που έχουν να κάνουν με ασφαλείς σεξουαλικές επιλογές*
- Μύθοι και αλήθειες γύρω από τη συνουσία
  - Ασφαλείς εναλλακτικές λύσεις από τη συνουσία και λόγοι για να αποφύγουμε τη συνουσία
  - Μύθοι και αλήθειες γύρω από το HIV/AIDS και τα ΣΜΝ
  - Βιολογία της μόλυνσης από HIV και ΣΜΝ
  - Θεραπευτική αγωγή για το HIV / AIDS και παρενέργειες
  - Μετα-προφύλαξη από HIV
  - Ορισμός της έννοιας «ασφαλής σεξουαλική δραστηριότητα»
  - Μείωση των κινδύνων από ΣΜΝ και HIV
  - Τρόποι με τους οποίους το κοινωνικό περιβάλλον, το φύλο και οι συνομήλικοι επηρεάζουν τη σεξουαλική συμπεριφορά
  - Νέοι άνθρωποι φορείς HIV / AIDS που ζουν μια ικανοποιητική ζωή
  - Ενημέρωση του/της συντρόφου
  - Μετάδοση του HIV από τη μητέρα στο έμβρυο
  - Μειώνοντας τον κίνδυνο μετάδοσης του HIV από τη μητέρα στο έμβρυο
  - Μετάδοση του HIV από χρήση μη αποστειρωμένων εργαλείων και σύριγγας



### **6.3 Το κοινωνικό στίγμα για το HIV και AIDS, Θεραπεία, Φροντίδα και Υποστήριξη**

#### **Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 1)**

*Αναγνωρίζω τις βασικές ανάγκες των φορέων HIV*

- Όλοι οι άνθρωποι έχουν ανάγκη αγάπης και φροντίδας
- Οι άνθρωποι φορείς του HIV μπορούν να προσφέρουν αγάπη και φροντίδα και να συμβάλλουν θετικά στο κοινωνικό τους περιβάλλον
- Οι άνθρωποι φορείς του HIV έχουν δικαιώματα, αξίζουν αγάπη, σεβασμό, φροντίδα και υποστήριξη
- Υπάρχουν θεραπείες που μπορούν να βοηθήσουν τους φορείς του HIV να ζήσουν μια ικανοποιητική ζωή
- Πώς το HIV / AIDS επηρεάζει τα άτομα, τις οικογένειες και την κοινωνία

#### **Παιδαγωγικοί στόχοι (επίπεδο 2)**

*Περιγράφω τις συναισθηματικές, οικονομικές, σωματικές και κοινωνικές προκλήσεις που αντιμετωπίζουν όσοι ζουν με HIV*

- Η ανάγκη θετικής αντιμετώπισης, φροντίδας και σεβασμού για τα άτομα με HIV
- Το HIV/AIDS έχει αντίκτυπο στη δομή της οικογένειας, τους ρόλους μέσα σε αυτή και τις υπευθυνότητες
- Βασικές ανάγκες σε συναισθηματικό επίπεδο, διατροφικό και επίπεδο γενικότερης υγείας των παιδιών που είναι ορφανά ή βρίσκονται σε δύσκολη κατάσταση
- Η σημασία του ελέγχου για HIV
- Το κοινωνικό και προσωπικό στίγμα και οι διακρίσεις



